

HADİS

HADİS USÛLÜ İLE İLGİLİ İSTİLAHLAR / KAVRAMLAR 1

KAYNAK: USÛL-İ HADİS ŞERHİ

Metin: Muhammed b. Ali el-Birgivî, **Hanefî** (ö.981/1573)

Şerh: Dâvûd-i Karsî, **Hanefî** (ö.1169/1756)

1. Ey sâdık tâlip, bil ki; **hadis ehli**nin bu ilme ait ifâdelerle onların ne kastedtiklerini anlamak isteyenlerin bilmesi gereken bazı **istilahlar/terimler** vardır.

2. **Buhari** şârihi muhakkik (İbn Hacer el-Askalânî) **Şerhu'l-Muhaddisîn**'de bu terimlerin bir kısmına işaret edince, biz de onları biraz tafsil etmek istedik. Öyleyse söyleyeceklerimizi iyi dinle!..

3. **Muhaddisler** istilâhında **hadîs**; **Resûlullah** (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimizin **sözü**, **fiili** ve **takrîri** anlamına gelir.

Takrîrin manası şudur: Bir kişinin Resûlullah'ın – Allahü teâlânın salâtı onun ve yanındakilerin/eshâb-ı kirâmın üzerine olsun- huzurunda bir iş işlemesi veya bir söz söylemesi durumunda, **Resûlullah** efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) ondan haberi olup, reddetmeyerek susup kabul etmesidir. Bu tür takrirler de **hadîs** tarifine girmektedir.

4. Bazılarına göre yukarıdaki üç kısım (söz, fiil ve takrir), sahâbe ve tâbiînden "ridvânüllahi aleyhim ecma'în" olduğunda da **hadistir**. Buna göre **hadisler**, **dokuz kısım** olur.

5. **Resûlullah** (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimize isnâd edilen hadisler **Merfû'** diye isimlenir. **Raf'** (hadisin **Resûlullah**'a (sallallahu aleyhi ve sellem) isnâd edilişi) bazen açık bir ifade ile olur. "**Resûlullah** (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimiz **şöyle dedi, şöyle yaptı** veya **şunu tasdik etti**" denmesi gibi. Bazen de **raf'** açık ifade hükmünde olur. Sahâbe ve tâbiînden, âhiret hâlleri, geçmiş veya gelecekte olan işlerle ilgili haberler türünden akılla elde edilemeyecek bir takım sözlerin nakledilmesi gibi.

6. Sahâbe-i Kirâm'a isnâd edilen haberler, **Mevkûf** diye isimlenir.

Tâbiîne isnâd edilen haberler de **Maktû'** diye isimlenir. Meşhur olan maktû' için de mevkûf isminin kullanılmasıdır.

7. Sakın şu nokta sana karışık gelmesin ki, **sened**; **Muhaddisler** istilâhında hadisi rivâyet eden kişilerdir.

İsnâd da bu manadadır. Fakat isnâd senedin (râvilerin) -hadisin başında- sayılması manasında kullanılır. Hadisin **metni** ise; isnâdın (râvilerin zikredilmesi işinin) bitmesiyle başlayan kelâmıdır ki (bu hadisin kendisidir).

8. Sen buraya kadar anlattıklarımızı öğrendiyse, şunu bil ki; bazen hadis, **Muttasil** ve **Munkatı'** olmak üzere iki kısıma ayrılır. **Muttasil**; senedindeki râvilerinden hiçbirini düşmeyen hadistir.

9. **Munkatı'** hadis, râvilerinden biri düşen hadis-i şeriflerdir.

10. **Munkatı'** hadisin **Mürsel** ve **Muallak** gibi kısımları vardır. **Muallak**, senedinin baş taraflarında, ister bir, ister daha fazla râvi düşen munkatı' hadislerdir.

11. **Mürsel** hadis; senedin sonunda düşüş bulunan (yani sahâbînin düşürüldüğü) munkatı' hadislerdir. Bazı muhaddisler (ve usulcülerin genelin)e göre **Mürsel** hadis, genel anlamda munkatı' hadis demektir. Fakat birinci kullanım daha meşhurdur.

12. Bazı muhaddisler dediler ki; eğer senedden hazfedilen râviler birden fazla olup peş peşe olurlarsa, bu hadis **Mu'dal**dır.

13. Eğer senedde düşürülen râvi bir veya birden fazla olup, başka başka tabakalardan olmak suretiyle, peş peşe olmazlarsa, bu senedle rivâyet edilen hadîs-i şerîf, **Munkatı'**dir. Bu manada kullanılan munkatı', genel manada kullanılan munkatı' hadisin bir kısmıdır. Demek ki, **Munkatı'** lâfzı, tasavvur gibi iki manaya kullanılır. **Tasavvur** lâfzı, genel manada, **tasdik** ve **tasavvur** diye kısımlanan **ilim** mefhumunun, mürâdifi olarak kullanıldığı gibi, hususi manada **ilim** mefhumunun bir kısmı olan **tasdik**in zıttı olarak da kullanılır.

14. **Müdelles**, umumi manada munkatı' hadisin kısımlarındandır. Bu **tedlis** ise râvinin, şeyhinin ismini bırakıp, kendisinden işitmediği hâlde, sanki kendisinden işitmiş zannını verecek bir ifade getirerek, şeyhinin üstündeki şeyhten hadis rivâyet etmesidir. İşte bu işe **tedlîs** denir. Bu iş, doğru bir maksat içermedikçe çirkin ve mekruhdur.

15. **Merfû'** hadis, senedi muttasıl olursa ona **Müsned** denir ki meşhur olan da budur. Bazıları (**Hatib-i Bağdâdî** gibi) muttasıl hadisi, **Mevkûf** veya **Maktû'** olsa bile, her hâlükârda müsned diye isimlendirirler. Bazıları da (**İbn Abdî'l-Berr** gibi) **Merfû'** hadisi, **Mürsel**, **Mu'dal**, veya **Munkatı'** olsa bile herhalükârda müsned diye isimlendirirler. Fakat muhakkikler arasında en çok bilinen birinci görüştür.

16. Sen bil ki; hadisi rivâyet eden râviden, başka yollarla gelen aynı hadise, **isnâd**ında veya **metni**nde, öne almak sonraya bırakmak, bir şey eklemek, bir şey eksiltmek veya bir râvinin yerine diğer bir râvi, bir metnin yerine diğer bir metin getirmek sebebiyle, muhalefet vaki olsa, bu hadis, **Muzdarib** diye isimlenir.

17. Râvi, doğru bir maksat ve maslahattan dolayı, hadis sözleri arasına kendi sözünü katsa, bu hadis, **Müdreç** diye isimlendirilir.

18. **Şâz**, **Münker** ve **Muallak**, hadis kısımlarındandır. **Şâz**, lûgatta 'cemaatten ayrılan fert' demektir. Hadis ıstılahında ise, **sika**/güvenilir râvilerin rivâyet ettiği hadisin (metnine veya senedine) muhalif olarak rivâyet edilen hadîs-i şerîflerdir. Eğer (muhalif

hadisi rivâyet eden) râvi, sika değilse, bu hadis, Şâzz-ı Merdûddur. Eğer râvi sika ise, bunun çözümü, iki hadisin râvilerinden *birinin diğerine hıfz, zabt* veya *râvi fazlalığı* ve diğer tercih sebepleri yoluyla, tercih edilmesine bağlıdır. Tercih edilen hadis, **Mahfûz**, tercih edilmeyen diğer hadis de **Şâzz-ı Makbûl** diye isimlenir.

19. **Münker**, zayıf râvinin diğer bir zayıf râviye muhalif olarak rivâyet ettiği hadistir. Fakat ikinci râvinin za'fı birincisinden azdır. **Münkerin** karşıtı **Ma'rûf**tur. **Münker** ile **Ma'rûf**un her ikisi de zayıftır. Ama **Münker**deki za'f, **Marûf**taki za'ftan daha fazladır. **Şâz** ile **Münker** **mercûh**tur. **Mahfûz** ile **Ma'rûf** **râcih**tirler. Fakat **Mahfûz**da za'f yok iken, **Ma'rûf**, **Münkere** nisbetle **râcih** olup zayıftır.

20. Bazı **Muhaddisler** **Şâz** ve **Münker**de muhalefet kaydını itibara almamışlar ve **Şâz**; sika bir râvinin, tek başına rivâyet ettiği hadistir demişlerdir. Bazı muhaddisler de **Şâz** hadiste muhalif râvinin sika olmasını itibara almamışlardır. Yine bu gruba göre **Münker** hadis, kitapta anlatılan tariflerle sınırlı olmayıp, **fısk**, **gaflet** ve **aşırı yanılğı** ile tenkit edilen râvilerin rivâyet ettiği hadisler de **Münker**dir. Netice de bütün görüşler, birer istilahtır ki istilahlarda tartışma olmaz.

21. Bu bahis -ismi meful kalıbında olan- **Muallel** bahsidir. Muhaddisler nezdinde **ta'lîl**; içerisinde, sıhhatine zarar verecek sebep ve illet bulunan isnâddır ki, bu illet ve sebepleri hadis ilminde maharet sahipleri bilir.

22. Bundan sonra bil ki, hadisler üç kısımdır. **Sahih, Hasen, Zayıf.**

Sahih; senedi sonuna kadar bitişik olarak, **adâlet** ve **zabt** sahibi râvilerin nakliyle sabit olan hadistir. Eğer bu vasıflar kemal derecesinde olursa, buna **Sahîh li-zâtihi** denir. Eğer bu vasıflarda (zabt vasfında) bir nevi kusur bulunursa bakılır, şayet bu kusur, hadisin başka tariklerle (senedler) rivâyet edilmesi sayesinde telâfi edilmişse, bu hadis, **Sahîh li-gayrihi**dir.

23. Söz konusu eksiklik, sened çokluğuyla denklenmezse, bu hadis **Hasen li-zâtihi**dir. Eğer zayıf hadis, zayıflığı senedlerinin çokluğuyla denklenirse, bu hadis, **Hasen li-gayrihi**dir. Muhaddislerin sözlerinden açığa çıkan şudur ki: **Hasen** hadis, kendisindeki noksanlık, sahihteki vasıfların tümünde bulunandır. Fakat araştırma gösterdi ki; **Hasen li-zâtihi**deki noksanlık, sadece **zabt** vasfında olup, diğer vasıflar **sahih** hadisteki hâli üzeredir. **Zayıf** ve **Hasen li-gayrihi** hadislerdeki noksanlık ise, **sahih** hadisteki tüm sıfatlardadır.

24. Bundan sonra **Adâlet** ve **Zabt** mefhumlarını incelememiz gerekir. Taki bahsedilen hadis kısımlarının mahiyeti anlaşılabilsin.

Adâlet; sahibini takva ve **kişiliğe** sarılmaya sevkeden bir meziyettir. **Muhaddisler** nezdinde takvadan maksat

şirk, **fısk**, ve **bid'at** gibi kötü işlerden sakınmaktır. Bu hususta küçük günahlardan sakınma konusunda ihtilaf vardır. Seçilen görüşe göre, küçük günahlardan sakınmak takva için şart değildir. Fakat **küçük günahlara ısrar da büyük günah**tır. **Kişilik**ten maksat, **sokakta yemek-içmek**, **umumi yollarda bevletmek** ve **benzeri düşük işlerden**

sakinmaktır. Şu hususu da belirtmek gerekir ki, râvilerde aranan **adâlet**, **şâhitlikte** aranan adâletten daha umumidir. Zira şâhitlikte aranan adâlet köleleri de içine alır.

25. **Zabt**; râvinin işittiği ve rivâyet ettiği hadisi dilediğinde okuyabilecek derecede unutmaktan ve karıştırmaktan muhafaza etmesidir. **Zabt** iki türlü olur: **Zabt-ı sadr**; hadisi unutmaktan korumak ve hatırdâ tutmakla olur. **Zabt-ı Kitâbet**; hadisleri not aldığı bir defter sayesinde rivâyet edeceği vakte kadar yanında saklamasıyla olur.

26. Bundan sonra gerek hadislerin genel olarak kısımlarının bilinmesi gerekse, hususen zayıf hadislerin kısımlarının bilinmesi için **adâlet** ve **zabt**la ilgili tenkit sebeplerini beyan etmek gerekir. Bil ki hadis alimleri **adâlet** noktasından tenkit sebeplerini beş maddede toplamışlardır:

- 1- Râvinin yalan söylemesi.
- 2- Râvinin yalanla itham edilmesi.
- 3- Râvinin fâsık oluşu.
- 4- Râvinin bilinmemesi.
- 5- Râvinin bid'at ehli olması.

27. **Râvinin yalancı olması**; bir hadiste yalanının tesbit edilmiş olmasıdır. Buna göre herhangi bir hadiste yalanı tesbit edilen râvi yalancılıkla tenkit edilmektedir. Yalancılıkla tenkit edilen râvinin rivâyet ettiği hadisler (yalanı ister bu hadiste, ister başka hadiste olsun) **Mevzû' /uydurma** diye isimlenir. Muhaddislerin **Mevzû'** hadis sözünden kastettikleri işte budur. Ayrıca **Mevzû'** hadiste yalan ve uydurma işinin söz konusu hadiste olması gerekmez. Başka bir hadiste yalanı tesbit edilen kimsenin rivâyet ettiği tüm hadisler **Mevzû'**dur.

28. Râvinin bir hadiste ömründe bir kere dahi yalanı vaki olsa, tevbe edip halini düzeltse bile, o kimsenin hadisi artık kabul edilmez. **Yalancı şâhitlik** ise böyle değildir. Zira yalancı şahit, tevbe etse, fıkıhçıların beyanına göre şehâdeti kabul edilir.

29. **Râvinin yalanla itham olunması**na gelince; bu, râvinin hadîs-i şerîfte yalanı sabit olmasa bile, günlük konuşmalarında yalancılıkla tanınmış olmasıdır. "Yalan ithamıyla tenkit edilen râvinin hadisi, hüccet olmayıp terk olunur." ve o hadis **Metrûk** diye isimlenir. Bu gibi kimseler yalandan tevbe edip, dış hâllerinden düzelme izleri görülecek kadar hâllerine çeki düzen verseler, artık hadislerinin dinlenmesi caizdir.

30. **Râvinin fıskı**na gelince; bundan maksat amelde olan **fısk**tır, itikatta olan fısk değildir. Zira itikatta olan fısk, **bid'at** sayılır. Râvinin yalan söylemesi fısk ise de, ondan dolayı yapılan tenkit daha şiddetli ve hükmü farklı olduğu için muhaddisler onu müstakil bir kısımda ele alırlar.

31. **Râvinin bilinmeyişi**ne gelince; bundan maksat râvinin isminin bilinmeyişidir. Râvinin kim olduğu bilinmedikçe, **âdil** olup olmadığı bilinmeyeceği için, isminin bilinmeyişi râvide tenkit sebebi olmaktadır. Bunun misali müsnidin 'bir adam rivâyet etti ki' şeklindeki rivâyetlerdir. Bu tür hadisler, 'Mübhem' ismini alırlar. İsmi bilinmeyen râvi

sahâbî değilse - sahâbîlerin tümü âdil olup, isimlerinin bilinmeyişi bir şey değiştirmeyeceğinden - bu tür hadisler makbul değildir.

Eğer adı bilinmeyen râvi, adâlet sahibi olduğunu bildiren bir ifadeyle -'âdil veya sika biri rivâyet etti' gibi- andırsa, bunda tafsilat vardır. Eğer bu ifadeyi kullanan kişi hâzik/güvenilir mütehasıs bir imam ise hadis kabul edilir. Eğer böyle biri değilse, ismini belirtmedikçe hadis kabul edilmez.

32. **Râvinin bid'atine** gelince; bu, râvinin **Resûlullah**'tan (**sallallahu aleyhi ve sellem**) bilinen dinî esaslara muhalif bir inanca şüphe ve tevil yoluyla sahip olmasıdır. Eğer inanç inkâr ve inad sebebiyle olursa, bu küfür olur ki, konumuzun dışında kalır. **Bid'at ehlinin** hadisi ihtiyaten makbul değildir.

33. **Zabt**la ilgili tenkit sebeplerine gelince; bunlar beş tanedir:

Birincisi; **aşırı dalgınlık**.

İkincisi; **çok yanılmak**.

Üçüncüsü; **sikalara muhalefet**.

Dördüncüsü; **evham sahibi olmak**.

Beşincisi; **kötü hafızalı olmak**.

34. **Aşırı dalgınlık ve yanılığa** gelince; bunlar birbirlerine yakın şeylerdir. **Dalgınlık** hadisi, **dinleme** ve **alma** esnasında olur. **Yanılığa** ise, hadisi, hem **dinleme**, hem de **rivâyet** esnasında olur.

35. **Sikalara muhalefete** gelince; bu, **isnâd**da veya **metin**de olur. Bunların her ikisi de birkaç neviye ayrılır ki, genelde hadisin **şâz** olmasına yol açarlar. Sikalara muhalefetin **zabt**la ilgili tenkit sebeplerinden sayılması, râviyi muhalefete sevkeden şeyin kendisini (hadisi) değiştirmekten alıkoyamaması ile **zabt** ve **hıfz** yokluğu sebebiyledir.

36. **Vehme** gelince; bu, râvinin rivâyetinin yanlış zannı üzerine bina edilmesidir Bu ise genelde **sened**de olurken bazen de **metin**de olur. Fakat vehmi tesbit edebilmek, hadis ilimlerinin en zor ve en ince yönlerindedir. Bu kabiliyet ise ancak kendisine, hadis **senedleri** ve **metinleri** üzerinde geniş **hıfz**, keskin anlayış ve râvilerin mertebeleri, sened ve metinlerin hâlleriyle ilgili -bu ilmin erbâbı eski âlimlerde olduğu gibi- tam bilgi bahşedilmiş kimselerde bulunur.

37. **Hıfzı zayıf olmaya** gelince; bu, râvinin isabetinin hatasından, **hıfz** ve **hatırlama gücünün** de **yanılığa** ve **unutkanlığından** fazla olmaması demektir. Buna göre, hatasının isabetine, yanılığa ve unutkanlığının da **hatırlama** ve **hıfzına** galip gelmesiyle birbirlerine denk olmaları arasında fark yoktur. Zayıf **hıfz** tenkidinden kurtulmak ancak, hadisin rivâyetinde hiç hata yapmamakla veya genelde hatasız biçimde hadis rivâyet etmiş olmasıyla mümkündür. **Yanılığa** ve **unutkanlık** tenkidinden kurtulmak da aynı ölçüye göredir.

38. Sonra bil ki, **Sahîh** hadiste râvi bir tabakada veya bütün tabakalarda tek kalırsa, bu hadis '**Garîb**' diye isimlenir. Aynı şartlarda râviler iki tane olursa, **Azîz**, ikiden fazla olurlarsa **Meşhûr** ve **Müstefid** diye isimlenir.

39. Senedin râvileri tüm tabakalarında, aklın yalan üzerine söz birliği edebileceklerine ihtimal veremeyeceği kadar kalabalık olursa, bu hadise **Mütevâtir** denir.

40. **Garîb** hadis **Ferd** diye de isimlenir. Şu nokta sana karışık gelmesin ki, râvi senedin tüm tabakalarında bir kişi olursa, buna **Ferd-i Mutlak** denir. Eğer bir tabakada tek kalırsa, buna da **Ferd-i Nisbî** denir.

Hadisin **Ferd** veya **Garîb** olabilmesi için -diğer tabakalarda birden fazla olsa bile- bir tabakada râvinin tek kalması yeterlidir.

Hadisin **Azîz** olabilmesi için de râvilerin bütün tabakalarda sarahaten veya zimnen iki kişi olması gerekir.

Hadisin **Meşhur** olabilmesi için de râvilerin tüm tabakalarda sarahaten ikiden fazla olması gerekir. Buna göre bir tabakada iki, diğer tabakalarda ikiden fazla olursa, bu da **Azîz**dir. Tıpkı bir tabakada tek, diğerlerinde de fazla olması durumunda hadisin **Garîb** olması gibi.

Bu anlatılanlardan bilinmiştir ki, **Azîz** hadiste râvilerin tüm tabakalarda iki kişi olmasından maksat, en az bir tabakada sarahaten iki kişi olduktan sonra, diğer tabakalarda sarahaten veya zimnen iki kişi olmalarıdır.

Şu izahtan sonra bu ilimde **Muhaddislerin** **azınlık çoğunluğa hükmeder** sözünün manasını anlamışsındır.

41. Bu incelemeden bilmişsindir ki, hadisin **Garîb** olması, **Sahîh** olmasına mani değildir. Zira seneddeki râvilerden her biri **sika** olabilir. Bazen de **Garîb**ten, çoğuna göre, hadiste tenkit sebeplerinden biri olan **Şâz** kast olunur. -Nitekim bu kullanım- **Şâz**, **Münker** ve **Muallel** hadisler bahsinde geçmişti. Bazen **Şâz**, **Garîb** -râvinin tek kalması- manasında kullanılır.

Bu durumda **garâbet**, hadisin sıhhatine mani olmadığı gibi, bu manadaki **şâzlık** da hadisin sıhhatine mani değildir.

42. Şunu unutma ki, **li-zatihî** ve **li-gayrihî** olmak üzere tüm **Sahîh** ve **Hasen** hadis kısımlarının manasını bildiğinde, kendisinde; **Sahîh** ve **Hasen** hadislerde muteber olan şartların biri veya hepsi bulunmayan hadislerin **Zayıf** hadis olduğunu da bilirsin. Zayıf hadislerin kısımları çoktur. **Sahîh** ve **Hasen** hadisler de, tercih ve amel konusunda biri diğerinin fevkinde olan farklı farklı mertebelere sahiptir. Hadislerin **hüccet** olarak kullanılması, **Sahîh** ve **Hasen** olabildikten sonra, bu vasıfların ve derecelerin farklılığına göredir.

43. Bu anlattıklarımız, muteber kitaplardan hadis çeşitlerinin incelenmesi sadedinde bize nasip olmaktadır. Bu meseleleri bilmek burada o kadar gerekli olmasa da, ne zaman ki din kardeşlerimiz ve yakîn tahsilinde destekçilerimiz, bu sıralar, bazı hadislerin müşkilâtını

çözmekle meşgul olunca, ayrıca bunların isimlerini duyduklarında hayrete düşüp bizden açıklamamızı isteyince, onların hayretini gidermek için bunları tafsil ettik.

Hamd, bizi buna ulaştıran Allah'a (.....) mahsustur. Eğer O, bizi buna ulaştırmasaydı, biz ulaşamazdık.

HADİS USÛLÜ İLE İLGİLİ İSTİLAHLAR / KAVRAMLAR 2

KAYNAK: Nuzhetu'n-Nazar fî Şerhi Nuhbetu'l-Fiker İbn Hacer el-Askalânî Şâfiî (ö. 852/1449):

Rahman ve Rahim olan Allah'ın ismiyle.

1 MUKADDİME

Hamd, Alîm, Kadîr, Hayy, Kayyûm, Basîr olan Allah'adır. Tek bir Allah'tan başka ilâh olmadığına, şeriki bulunmadığına şehadet ederim ve onu tekbir ederim. Cennet nimetleriyle müjdeleyici ve Cehennem azabıyla uyarıcı olarak tüm insanlığa gönderdiği **Efendimiz Muhammed** (sallallahü aleyhi ve sellem)'e âline ve ashabına da Allahü teâlâ salat ve selam eylesin.

Muhaddislerin kullandıkları **istihlahlar** hakkında eski ve yeni imamlara ait eserler oldukça fazladır. Bu hususta ilk kitab tasnif eden, Kadı Ebu Muhammed **Ramehurmuzi**(rahimehüllah) olup kitabına "el-Muhaddisu'l-Fasil" adını vermiştir; ancak bu kitap, bütün mevzuları ele almamıştır.

Ramehurmuzi (rahimehüllah)'dan sonra **Hakim Ebu Abdillah Nisaburi** (rahimehüllah) gelir. Fakat o da kitabını tertib ve tehzib etmemiştir.

Hakim'i, **Ebu Nu'aym İsbekani** (rahimehüllah) takip etmiş ve onun kitabına bazı ilavelerle yeni bir kitap ortaya koymuş, bir çok şeyleri de kendinden sonrakilere bırakmıştır.

Bunlardan sonra **Hatib Ebu Bekr el-Bağdadi** (rahimehüllah) gelmiş, "el-Kifaye" adını verdiği **rivâyet** kaideleriyle alakalı ve bir de "el-Cami li adabi's-şeyh ve's-sami" adını verdiği **rivâyet** adabıyla alakalı birer kitap tasnif etmiştir. Hadisle ilgili ne kadar ilim varsa, o konuda bir kitap vücuda getirdiği için Hafız Ebu bekr **İbn Nukta** (rahimehüllah) onun hakkında "Her insaf sahibi bilir ki, Hatib'ten sonra gelen muhaddisler onun kitaplarına istinad ederler" demiştir.

Hatib (rahimehüllah)'dan çok sonra diğer bazı kimseler daha gelmiş ve bu ilimden nasiblerini almışlardır. Kadı İyad (rahimehüllah) küçük bir kitap cemetmiş ve ona "el-İlma' fi ma'rifeti usulî'r rivaye ve takyidi's-sem'a" adını vermiştir. Ebu Hafs Meyanci (rahimehüllah) bir cüz cemetmiş ve "ma la yesa'u'l-muhaddise Cehluh" diye isimlendirmiştir. Bunlar gibi şöhret kazanan, verdiği bilgi çok olsun diye değişik konuları içine almış, anlaşılması kolay olsun diye kısa tutulmuş daha

bir çok kitaplar tasnif edilmiş ve bu, Hafız, Fakih, Takiyyuddin Ebu Amr Osman ibn Abdurrahman **ibn Salâh** Şehruzuri (**rahimehüllah**) gelinceye kadar bu şekilde devam etmiştir.

İbn Salâh (**rahimehüllah**) Dimaşk'ta yaşamıştır. Eşrefiye Medresesinde hadis öğretimiyle görevlendirildiği zaman meşhur kitabını toplamış; hadis usulü ilminin muhtelif konularını tehzib ile bunları yeri geldikçe talebelerine de yazdırmıştır. Bu yazdırma münasebetiyle olsa gerek, kitabın tertibi istenilen kemale ulaşamamıştır.

İbn Salâh, daha ziyade yukarıda zikrettiğimiz Hatib Bağdadi'nin muhtelif kitaplarına itina göstermiş, dağınık mevzularını biraraya getirmiş, başka ziyadelerde bulunmuş, faydalı olanlarını seçmiş ve bu suretle başka kitaplarda dağınık olan meseleler, onun kitabında biraraya gelmiştir. Bu sebeptendir ki halk, bu kitaba eğilmiş ve onun yolunda gitmiştir. niceleri onu nazmetmiş, nicesi ihtisar etmiş, niceleri de üzerine Müstedrekler yazmış, niceleri iktisar etmiş, niceleri onun leh ve aleyhinde bulunmuş saymakla bitmez.

Bazı dostlar, kendileri için bu kitabı ihtisar etmemi benden talep ettiler. Ben de onu küçük bir kitap halinde özetledim ve "**Nuhbetu'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser**" adını verdim. Bu işi yaparken, bazı nadir ve faydalı ilaveler yaparak onu kendime has bir üslupla tertib ve izah ettim. Sonra yeniden bende bir heves uyandı ve bu ilme yeni başlayanlar için gizli taraflarını beyan eden, faydalı taraflarını gösteren ve müşkillerini halleden bir şerh yazmak fikri uyandı. Nihayet, bu yola girmek temennisiyle dostların isteklerine icabet ettim. İzah ve tevcih yönünden metnin şerhinde büyük gayret sarfettim; anlaşılmayan taraflarına işarette bulundum; çünkü ev sahibi evin içindekini başkasından daha iyi bilir. Bende şu düşünce de belirdi ki, şerhi yazarken konuyu genişletmek daha uygun ve metin arasına koymak daha faydalı olacaktır. İşte bu maksatla gidene az bulunan bu yola girdim. Allah'tan muvaffakiyet temennisiyle ben derim ki:

2 HABERLER

2-1 Haber ve Hadis

Bu ilimle meşgul olan ulema indinde, haber hadisle muradif yani eş anlamlıdır. **Bazıları** da, Peygamberden gelen şeylere hadis, başkalarından gelen şeylere ise haber demişlerdir. Bu sebepten tarih ve benzeri ilmlerle meşgul olanlara ahbari, Sunnet-i Nebeviye ile meşgul olanlara da **muhaddis** denilmiştir.

Bazıları ise **haberle hadis** arasında umum husus ilişkisi bulunduğunu söylemişlerdir. Buna göre, her hadis bir haberdir ama her haber hadis değildir. Burada, bize gelişi itibariyle daha şumullü olması bakımından, söze "**haber**" lafzıyla başlanmıştır.

2-2 Haberin Çeşitleri

Haberin bir çok tarikleri, yani isnadları bulunabilir. Öyle ki, adet bu çokluğun yalan üzerinde kasden birleşmelerini mümkün kılmaz. Keza kasid olmasa bile, onlardan itifakla yalan çıkması da mümkün değildir.

2-2-1 Mütevatir Haberler

Sahih olan görüşe göre, **tevatür**de haberi **rivâyet** edenlerin sayısını tayin etmeye lüzum yoktur. Bununla beraber, **bazıları** sayıyı tayin ederek dört kişinin **rivâyeti**yle haber **mütevâtir** olur demişlerdir.

Bazılarını göre bu sayı beş, bazılarına göre yedi, on, oniki, kırk, yetmiş^[1] vb. dir. Bu rakamları ileri sürenlerin her biri, içinde o rakamın geçtiği bir delile istinad etmiş ve bu sayıda gelen haberin ilim ifade edeceğini söylemiştir. Fakat bu türlü rakamları, onların içinde geçtikleri meseleye has olmaları dolayısıyla başka yerlerde tekrarlamaya lüzum yoktur.

İşte haber, bu şekilde **rivâyet** edilir ve buna, **Hazret-i Peygamber** (sallallahü aleyhi ve sellem) devrinden zamanımıza kadar haberin **rivâyetinde** mezkur çokluğun eşit bir şekilde devamı da eklenirse, bu da **tevatürün** şartlarından biri olur. Buradaki eşitlikten maksat, bazı tabakalarda mezkur çokluğu artmaması değil, eksilmemesidir. Zira bu meselede artış evleviyetle matlubtur.

Tevatürün diğer bir şartı da nihayetinin akla dayanan bir kadiyye değil, gözle görülen bir olay veya kulakla işitilen bir haber olmasıdır. İşte bu dört şart:

Âdeten yalan üzerinde birleşmelerini imkansız kılan kalabalık, bu kalabalığın başlangıcından sonuna kadar kendileri gibi bir başka kalabalıktan **rivâyeti**, nihayette dayandıkları şeyin akıl değil his olması ve bu şekilde **rivâyet** edilen haberin dinleyenler için ilim ifade etmesi bir araya gelirse, bu habere **mütevâtir** denir. Eğer bu şartlardan biri olan haberin ilim ifade etme keyfiyeti tahakkuk etmezse, bu haber sadece meşhur olur. Bu sebeple her **mütevâtir** meşhurdur; ama her meşhur **mütevâtir** değildir. Bazan denilir ki, dört şart hasıl olursa ilmin de husulü gerekir. Bu, çok defa böyledir; fakat bazan da, herhangi bir engel dolayısıyla ilmin hasıl olmadığı görülür. İşte bu izahla, **tevatürün** tarifi anlaşılmiş olmaktadır. Bunun hilafı, bazan da yine tahditsiz, fakat diğer bazı şartların yok olmasıyla ortaya çıkar.

Haber, **mütevâtirin** şartlarını cemetmeyecek şekilde ikinin üstünde, yani üç veya daha fazla, yahut yalnız iki, yahutta yalnız bir kişi ile tahdit edilmiş olarak gelir. Haberin iki kişi ile varid olması sözünden kasdımız, ikiden az kimse tarafından **rivâyet** edilmemesidir; tek bir isnadın bazı yerlerinde ikiden fazla kimse tarafından **rivâyet** edilmiş olsa bile zarar vermez; çünkü bu ilimde az, çok üzerine hakimdir.

[1]

İşte bunlardan **birincisi**, yani yalan üzerinde birleşmeleri adeten mümkün olmayan ve sayısı tahdit edilmeyen bir kalabalığın **rivâyet** ettiği haber, **mütevâtir**dir ve zikri geçen diğer şartlarıyla birlikte ilmi yakın ifade eder. İlmi nazari, biraz sonra da izah edileceği vechile bunun dışında kalır.

Yakin'den maksat, gerçeğe uygun, kesin itikaddır ve tarifte mutemed olan da budur. Zira **mütevâtir** haber, zaruri ilim ifade eder ki, reddi mümkün olmaması dolayısıyla, insan, bunun kabulünde muzdar kalır. **Bazıları** da **mütevâtir** haberin ancak ilmi nazari ifade ettiğini söylemişlerdir ki, bu görüş gerçeğe uygun değildir. Çünkü **tevatürle**, avam tabakasına mensup araştırma ehliyetine sahip olmayan bir kimse için de ilim hasil olur. Nazar (tetkik ve araştırma), malum ve maznun şeylerin tertibi olup, bununla malum ve maznuna ulaşılır; avama mensup kimsede ise bu ehliyet yoktur. Eğer, **tevatürle** kazanılan ilim nazari olsaydı, avam için bu ilim hasil olmazdı. Bu açıklama ile, ilmi zaruri ile ilmi nazari arasındaki fark anlaşılabilir olmaktadır. Buna göre zaruri, istidlal olmaksızın ilim ifade eder; nazari de ilim ifade eder, fakat istidlal ile... Zaruri, haberi işiten herkes için hasil olur; nazari ise, ancak bu **sahada** ehliyeti olan kimseler için hasil olur. Metinde, **tevatürün** şartlarını mübhem bıraktım; zira bu haliyle **mütevâtir**, isnad ilminin konularından değildir; isnad ilminde hadis râvilerinin sıfatları ve **rivâyet** şekilleri yönünden amel edilmesi veya terkedilmesi için hadisin sıhhatinden veya zafiyetinden bahsedilir. **Mütevâtirde**, hadisin ricalinden bahsedilmez; ancak onunla amel edilir.

Burada faide olmak üzere şuna işaret etmek yerinde olur:

İbn Salâh yukarıda açıklanan **mütevâtire** misal göstermenin güç olduğunu ve bunun ancak "kim benim adıma yalan söylerse..." hadisi hakkında ileri sürülebileceğini iddia etmiştir. Gerek **İbn Salâh**'ın bu şartları ihtiva eden **mütevâtirin** nadir bulunduğu ve gerekse başkalarının hiç bulunmadığı yolundaki iddiaları yersizdir. Çünkü bu gibi iddialar, isnadların çokluğuna ve adeten yalan üzerinde birleşmelerini, yahut yalanın onlardan ittifakla hasil olmasını imkansız kılan ricalin ahval ve sıfatlarına gerektiği şekilde muttali olunmamaktan neşet etmiştir. **Hazret-i Peygamber** (sallallahü aleyhi ve sellem)in hadisleri arasında mütevatirin çok denecek kadar mevcut olduğunu ortaya koyan delillerin en güzeli, doğuda ve batıda ilim ehlinin ellerinde dolaşan ve musannıflarına nisbetlerindeki doğruluğu kesinlikle bilinen bir çok meşhur hadis kitabı bir hadisin ihraç ve **rivâyetinde** ittifak ettiği ve bu hadisin turuk, ve isnadları, diğer şartların tahakkuku ve birlikte yalan üzerin de ittifak etmelerini adeten imkansız kılacak bir şekilde çoğaldığı zaman o hadisin söyleyenine nisbetindeki doğruluk hakkında ilm-i yakın hasil olur. Meşhur kitaplarda bu şekilde hadisler pek çoktur.

2-2-2 Meşhur Haberler

İkincisi ki budur ve **ahadın** ilk kısmıdır ve ikiden çok râvi ile tahdit edilmiş turuku bulunan haber olup, muhaddislere göre meşhurdur. Fıkıh imamlarından bir cemaatin görüşüne göre de bu habere mustefiz denir. Haberin bu şekilde

isimlendirilmesi yayılması dolayısıyladır. Nitekim su dökülüp yayıldığı zaman "Fade'l-mau yefiydu fiyden" denir. **Bazıları** mustefiz'le meşhur arasında ayırım yapmışlar ve muste fiz'in, başından sonuna kadar eşit sayıdaki mahdut çoğunluk tarafından rivâyet edildiğini söylemişlerdir. Meşhur ise bundan daha umumdur. **Bazıları** da ikisi arasında başka yönlerden ayırım yapmışlardır; ancak bu, hadis ilminin konularından değildir.

Meşhur tabiri, burada tarif olunan haberlere itlak olunduğu gibi, bir veya daha fazla isnadı olan yahut hiç isnadı olmayan ve halk dilinde şöhret kazanan haberlere de itlak olunmuştur.

2-2-3 Aziz Haberler

Hadislerin **üçüncü** nevii azizdir. Aziz ikiden az kimselerin ikiden az kimselerden rivâyet etmemesidir. Haberinin bu şekilde isimlendirilmesi, ya az bulunduğu içindir, yahutta başka isnadla geldiği için kuvvetlenmesi dolayısıyladır.

Aziz, **bazıları**nın iddiası hilafına, sahih hadisin şartı değildir. Bu iddianın sahibi **mutezile**den **Ebu Ali Cubbai**dir ve Hakim Ebu Abdillah'ın "Ulumu'l-Hadis" adlı kitabındaki şu sözü buna işaret eder:

"Sahih, kendisinden **cehalet** ismi zail olmuş sahabinin rivâyet etmesi olup; şahadet üzerine şahadet misali, haber bize ulaşınca kadar hadis ehlinin aldığı iki râvisi olan haberdur."

Kadı Ebu Bekr İbn Arabi, **Buhârî** şerhinde, hadisin en az iki râvisi olması keyfiyetini **Buhârî**'nin şartı olarak ileri sürmüştü ve bu yüzden üzerine vaki olacak bir itiraza da, düşünmeye değer şu cevabı vermiştir:

"Ameller ancak niyetlere göredir" hadisinin ferddir, çünkü onu **Ömer İbnu'l-Hattab**'tan başkasının rivâyet etmediği, **Ömer**'den de yalnız **Alkame**'nin naklettiği söylenirse deriz ki:

Ömer, bu hadisi minberde iken sahabenin huzurun dairad etmiştir. Eğer sahebe, hadisi bilmemiş olsalardı inkar ederlerdi.

Kadı bu cevabını takiben şu itirazı ileri sürmüştür. Sahabenin hadisi inkar etmemeleri, yahut bunu sükut ile karşılamaları, onu başkalarından da işitmiş olmalarını gerektirmez. Bu, **Ömer İbnu'l-Hattab** hakkında doğru olsa bile, yani sahabenin, hutbede irad ettiği hadisi inkar etmemelerinden, onu daha önceden bildikleri neticesini çıkarmak bile, "Alkame'nin Ömer'den, sonra Muhammed İbn İbrahim'in Alkame'den sonra da Yahya İbn Sa'id'in Muhammed İbn İbrahim'den rivâyetlerinde vaki olan teferrüdlerini bu cevap halletmez. Çünkü mezkur hadisin rivâyetinde, bu râvilerin şeyhlerinden teferrüdü muhaddisler arasında sahih ve maruftur. Bu itiraza cevap olarak, teferrüd eden râviler için mutabaat bulunduğu ileri sürülse bile, zayıflıkları dolayısıyla itibar edilmez. Hasılı, **Kadı Ebubekr İbn Arabi**'nin cevabı mezkur itirazı karşılamaya kafi gelmediği gibi, Ömer'in

hadisinden maada **Buhârî**'nin Sahih'inde bulunup da râvileri tek kalmış hadislerde de tam bir cevap teşkil etmez. İbni Ruşeyd, bu konuda şöyle demiştir:

"**Buhârî**'nin, kitabında ihraç ettiği hadisler için en az iki râvi tarafından **rivâyet** edilmesini şart koştuğu yolunda Kadı Ebubekr tarafından ileri sürülen iddianın batıl olduğuna Sahih'te mezkur ilk hadisin delaleti kafidir.

İbn Hibban ise, Kadı Ebu Bekr'in iddiası hilafına şu görüşü ileri sürmüştür: "Sonuna kadar, iki kişinin iki kişiden **rivâyeti** asla bulunmaz". Biz de deriz ki: "Eğer yalnız iki kişinin yalnız iki kişiden **rivâyetinin** asla bulunmayacağını murad ediyorsa, kabulü mümkündür. Fakat bizim kaydettiğimiz aziz şekli, iki kişiden az olmayan kimselerin iki kişiden az olmayan kimselerden **rivâyet** etmesiyle mevcuttur. Bunun misali Şeyheyn'in Enes'ten ve **Buhârî**'nin Ebu Hureyre'den **rivâyet** ettikleri şu hadistir:

"Ben, içinizden birine anasından babasından ve çocuğundan daha sevgili olmadıkça iman etmiş sayılmaz." Bu hadisi, Enes'ten Katade ve Abdu'l-Aziz İbn Suheyb; Katade'den **Şu'be** ve Sa'id; Abdulaziz'den İsmail İbn Uleyye ve Abdulvaris; ve her birinden de bir cemaat **rivâyet** etmişlerdir.

2-3 Ahad Haberler ve Kısımları

İşte, yukarıdan beri zikrolunan dört kısımdan **birincisi**, yani **mütevâtir** müstesna, diğerleri **ahad**dır. Bunların her birine **haber-i vahid** denir. Haber-i vahid, lugatta, bir tek şahsın **rivâyet** ettiği haber demektir; istilahta ise, **mütevâtirin** şartlarını taşımayan haber demektir.

Ahad haberler, makbul ve merdud olmak üzere iki kısma ayrılırlar.

Birincisi: Makbuldür ki ekser ulema indinde, ameli gerektiren haberlerdir.

İkincisi: Merdud ise, râvisinin doğruluğu kabul edilmeyen haberlerdir.

Ahadın makbul ve merdud olmak üzere iki kısma ayrılması, onunla istidlalin, râvilerinin **adalet** ve **zabt** yönlerinden ahvallerinin araştırılmasına mütevakkıf olması dolayısıyladır. **Mütevâtir** haberler ise bunun aksinedir; zira **mütevâtir** haberler, râvilerinin doğruluğu hususunda kesinlik ifade etmesi dolayısıyla hepsi de makbûldür. **Ahad** haberler ise böyle değildir ve onlardan yalnız makbul olanlar ameli gerektirir. Çünkü bunlarda, ya kabul sıfatının esasını teşkil eden râvinin doğruluğu sübut bulmuştur; ya da red sıfatının esasını teşkil eden râvinin yalancılığı sübut bulmuştur; veyahut da ne kabûlünü ne de reddini gerektiren herhangi bir husus mevcuttur.

Bu takdirde **birincisinde**, râvisinin doğruluğu sübut bulduğu için haberin de doğruluğu zan üzerinde galebe çalar ve haber kabul edilir.

İkincisinde, râvisinin yalancılığı sübut bulduğu için haberin de yalan olduğu zan üzerinde galebe çalar ve haber atılır.

Üçüncüsünde ise, eğer haberi bu iki kısımdan birine ilhakını mümkün kılacak bir karine mevcutsa, haber o kısma ilhak eder; böyle bir karine mevcut değilse, haber üzerinde tevaffuk olunur; yani onunla amel edilmez. Amel olunmayan haber ise merdud haber gibidir. Ancak onun merdud olması, haberde red sıfatının sübutu dolayısı ile değil, kabulü gerektiren sıfatın bulunmaması dolayısıyladır.

2-4 Garib Haberler

Dördüncüsü garib'tir ki bir şahsın **rivâyeti**yle teferrüd ettiği haber olup, senedin hangi tarafında bu teferrüd vuku bulursa, ona göre garib-i mutlak veya garib-i nisbi kısımlarına ayrılır ve onunla amel edilmez. Amel olunmayan haber ise, merdud haber gibidir; ancak onun merdud olması, haberde red sıfatının sübutu dolayısıyla değil, kabulü gerektiren sıfatın bulunmaması dolayısıyladır.

İşte, az evel **meşhur**, **aziz** ve **garip** olmak üzere üç kısma ayrılmış olan **ahad** haberler içinde, bazan, mevcut karineler sebebiyle ilmi nazariyi ifade eden haberler de yer alır. Bazı muhalif görüşe sahip olanların bulunmasına rağmen tercih edilen doğru görüş budur. Bununla beraber, bu ihtilaf aslında lafzidir; çünkü **ahad** ile hasıl olan şeye "ilm" lafzının itlakı tecviz edenler, bu "ilm" i "nazan" ise, istidlal ile hasıl olan ilimdir. Halbuki "ilm" lafzının itlakını tecviz etmeyenler, bu lafzı sadece **mütevâtir** haberlere tahsis etmişler, **mütevâtir**in dışındaki haberler için "zanni" lafzını kullanmışlardır. Ancak bunlar, bir takım karineleri ihtiva eden haberi **ahad**ın, bu karinelere hali olan haberlerden daha kuvvetli ve tercihe şayan olduğunu reddetmemişlerdir.

Karineleri ihtiva eden **ahad** haberlerin muhtelif çeşitleri vardır. Bunlardan biri, Şeyhan (**el-Buhârî** ve **Müslim**)'in Sahih'lerinde naklettikleri **mütevâtir** derecesine ulaşmayan haberi **ahad**tir. Bu haberleri bir takım karineler kuşatmıştır ki, bunlardan biri, **el-Buhârî** ve **Müslim**'in bu **sahada** ki üstünlükleri, başkalarına nisbetle sahihi sahtesinden ayırmak hususundaki titizlikleri ve kitaplarının ulema arasında birinci derecede kabul görmesidir. Yalnız bu karine, yani kitaplarının ulema arasında birinci derecede kabul görmesi bile, ilim ifade etmesi yönünden **mütevâtir** derecesine ulaşmayan mücerred turuk çokluğuna nisbetle daha kuvvetlidir. Ancak bu, her iki kitapdaki hadisler arasında hafızlardan birinin tenkidine uğramayan ve manaları arasında tercihi mümkün olmayacak şekilde tenakuz bulunmayan haberlere mahsustur; zira birbirine muhalif iki haberden birini diğerine tercih etmedikçe, iki mütenakızın doğruluğu hakkında ilim hasıl olması imkansızdır. Gerek ulemanın tenkidine uğramayan ve gerekse tercihi mümkün olmayacak manaları birbirine zıt olarak nakledilenlerin dışındaki haberlerin sıhhati üzerinde icma hasıl olmuştur. Ancak burada bir itiraz vaki olur ve ulemanın, Sahihan'daki haberlerin sıhhati üzerinde değil, onlarla amel etmenin vücubü üzerinde ittifak ettikleri söylenirse, deriz ki; **Buhârî** ve **Müslim**, kitaplarında nakletmemiş olsalar bile, sahih olan her haber ile amel etmenin vücubü üzerinde ulema ittifak etmiştir. Ancak, onların ittifakı, yalnız amelin

vücubu üzerinde vaki olsaydı, Sahihan için bu ittifaktan hiçbir meziyyet hasıl olmazdı. Halbuki icma veya ittifak, her iki kitabın sahip oldukları sıhate raci meziyyetleri üzerinde de hasıl olmuştur.

El-Buhârî ve **Müslim**'in naklettikleri haberlerin ilm-i nazan ifade ettikleri, üstad Ebu İshak el-İsferayini, hadis imamlarından Ebu Abdillah **el-Humeydi**, Ebu'l-Fazl İbn Tahir ve diğerleri tarafından tasrih edilmiştir.

Burada şuna da işaret etmek yerinde olur ki, yukarıda bahis konusu edilen meziyyet için, **el-Buhârî** ve **Müslim**'in, ki taplarında naklettikleri hadislerin "sahihin en sahihi olma larıdır" denilmesi bile muhtemeldir.

Karineleri ihtiva eden haber çeşitlerinden bir diğeri, ayrı ayrı turuku olan, râvi zayıflığından ve illetlerden salim bulunan meşhur haberlerdir. Bu haberlerin de ilmi nazan ifade ettikleri, üstad Ebu Mansur el-Bağdadi, üstad Ebu Bekir ibni Furek ve diğerleri tarafından açıklanmıştır.

Karineleri muhtevi diğeri bir haber çeşidi, hıfz ve itkan (ti tizlik) yönünden tanınmış imamlarla muselsel olan haberlerdir; öyle ki, böyle bir haber, Ahmed İbn Hanbel'in **rivâyet** ettiği isnad yönünden garip olmayan bir hadis gibidir. Mesela Ahmed İbn Hanbel bir hadis **rivâyet** ettiği zaman bir başkası aynı hadisi **eş-Şafi'i** den **rivâyet**le ona ve bir başkası da **Malik İbn Enes**'ten **rivâyet** ederek **eş-Şafi'i**ye eş olur. İşte bu çeşit bir haber râvilerinin üstünlüğü yönünden istidlal yoluyla işitenleri için ilim ifade eder. Çünkü bu râviler, kabulü gereken öyle üstün sıfatlara sahiptirler ki, bunlar, bir hadisin kabulünde bazan başlıca amil olan râvi çokluğu (ad ed-i kesir) yerine geçerler. Bu sebeple, **hadisçilerin** ve tarih çilerin haberleriyle en az mümaresesi bulunan bir kimse dahi, mesela kendisine **Malik İbn Enes** tarafından şifahen bir şey haber verilmiş olsa, **Malik**'in bu haberdeki doğruluğu hakkında hiç bir şüphe ve tereddüde düşmez. Eğer bu haberi vermek hususunda **Malik İbn Enes**'e kendi seviyesinde biri daha katılacak olursa, mezkur haber, sıhhat yönünden bir kat daha kuvvetlenmiş, aynı zamanda hata ve unutkanlık korkusundan da uzak kalmış olur.

Yukarıda zikrettiğimiz karinelerle kuşatılmış üç haber çeşidinden olan bir haberin doğruluğu hakkındaki ilim, yalnız hadisi iyi bilen, bu konuda mütebahhir ve mütehasıs olan, râvilerin hallerine vakıf ve illetlere muttali bulunan kimseler için hasıl olur. Bu kimseler dışında kalanlar için, bu çeşit haberlerin doğruluğu hakkında ilim hasıl olmaması, yukarıda saydığımız vasıfların bu kimselerde bulunmaması sebebiyledir. Fakat bu gibi kimseler için ilim hasıl olmaması, hadise vakıf kimseler için bu ilmin husul bulmasına engel teşkil etmez.

Zikrettiğimiz bu üç kısım ile ilgili olarak şu neticeye işaret edebiliriz. Bu kısımlardan **birincisi** Şahihan'a mahsustur.

İkincisi, müteaddit turuku bulunan haberi meşhura, **üçüncüsü** ise, imamların **rivâyet** ettikleri hadislerle mahsustur. Bazan, her üç karinenin de tek

bir hadis üzerinde birleşmesi mümkündür; bu takdirde hadisin doğruluğu kesinlikle sübut bulmuş olur.

2-5 Ferdi mutlak, Ferdi nisbî

Garabet ya senedin aslında bulunur, -senedin aslından maksat, turuku ne kadar çok olursa olsun, isnadın üzerinde dönüp dolaştığı yer, yani sahabinin bulunduğu taraftır- yahutta senedin aslında değil, ortasında bulunur; öyle ki, sahabelerden bir çok kimse o haberi rivâyet eder, sonra bu kimselerden birisinden yalnız bir şahıs rivâyetiyle tek kalır. Bu iki şekilden **birincisine**, yani garabetin senedin sahabi tarafında olması şekline ferdi mutlak denir.

Rasûlüllah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) vela'ın satışını ve hibe edilmesini yasaklayan hadisi böyledir. Bu hadisi, İbn Ömer'den rivâyetinde Abdullah İbn Dinar tek kalmıştır. Bazan tek kalan râviden nakleden bir başka râvinin de tek kaldığı olur. **Rasûlüllah**'ın şu'abu'l iman hadisi gibi. Bu hadisi Ebu Hureyre'den Ebu Salih, Ebu Salih'ten de Abdullah İbn Dinar rivâyetleriyle tek kalmışlardır. Bazen de bu teferrüd, haberin bütün râvileri boyunca veya çoğunda devam eder. **El-Bezzar**'ın Müsned'in de ve **et-Taberani**'nin el-Mu'cemu'l-Evsat'ında bunun pek çok misalini görmek mümkündür.

İkincisine, yani garabetin senedin ortasında olması şekline gelince, buna da ferdi nisbi denir. Nisbi denmesinin sebebi, teferrüdün muayyen bir şahsa nisbetle hasıl olması dolayısıyledir; bu gibi hallerde hadis meşhur cinsinden olsa bile farketmez.

Ferdiyyetin ferdi nisbi üzerine itlakı nadirdir; çünkü garip ve ferd kelimeleri, her ne kadar lügat ve ıstılah yönünden müteradif iseler de, ıstılahçılar, kullanılışlarındaki azlık ve çokluk bakımından aralarını ayırmışlar ve ferd kelimesini, çok defa, ferdi mutlaka, garip kelimesini de ferdi nisbiye it lak etmişlerdir. Tabiatıyla bu, onlara isim vermek yönündendir. Halbuki bu kelimelerden türemiş fiillerin kullanılışı cihetinden herhangi bir ayırım yapmamışlar, haber mutlak olsun nisbi olsun teferrede bihi fulan "fulan, bu hadisi teferrüd etti", veya ağrebe bihi fulan "fulan, bu hadisle garip (tek) kaldı" demişlerdir.

Hadisçilerin munkatı ve mürsel haberler hakkındaki ihtilaftan da buna benzer: Munkatı ve mürsel, ayrı ayrı şeyler midir, yoksa aynı mı?

Hadisçilerin çoğu, isimlerin itlakı halinde ayrı şeyler olduğu görüşündedirler; fakat bunlardan türeyen fiillerin istimalinde yalnız irsal'i kullanmışlar ve haber mürsel olsun munkatı olsun erselehu fulan: Fulan, ha disi irsal etti demişlerdir. Bu sebepten, onların kelimeleri kullandıkları yerleri hesaba katmayan kimseler, **hadisçiler**den çoğunun mürselle munkatı arasını ayırt etmediklerini ileri sürmüşlerdir. Halbuki bu, zannettikleri gibi değildir ve bu konudaki inceliği anlayan çok az olmuştur.

3 MAKBUL HABERLER

3-1 Sahih Haberler

Haberi **ahad**, şaz ve illetten salim ve senedi muttasıl olduğu halde **zabtı** tam, âdil kimselerin nakli ile **sahih li-zatihi** olur. Bu, makbul haberlerin dört çeşit olarak ilk taksimidir. Çünkü, makbul haberler, ya makbul sıfatının en üst derecesini şamil olurlar ve bunlara **sahih li-zatihi** denir. Yahut bazı kusur sebebiyle kabul sıfatının en üst derecesini şamil olmaz; ancak, turukunun veya isnadının çokluğu gibi, bu kusurları icbar veya izale eden bazı hususiyetleri bulunur; bu çeşit haberler de **sahihtir**, fakat li zatihi değil **li gayrihidir**. Eğer bu kusurları izale eden bir hususiyet yoksa bunlara da **hasen li zatihi** denir. İsnad yönünden tevakkuf olunan hadiste, kabul tarafını tercih ettiren bir karine bulunursa, bu da **hasendir**, fakat **hasen li-zatihi** değil **hasen li-gayrihidir**. Burada **sahih li-zatihi** ile söze başlanması derecesinin yüksekliği sebebiyledir.

Sahih li-zatihinin tarifi yapğırken "şaz ve illetten salim ve senedi muttasıl olduğu halde **zabtı** tam âdil kimselerin naklettiği haberdur" denilmiştir.

Bu tarifte geçen **adl** veya **adilden** murad, **takva** ve **mürüvvete** bağlanmayı sağlayacak ve melekesi olan kimsedir.

Takva ise, **şirk**, **fısk** ve **bid'at** gibi kötü işlerden sakınmaktır.

Zabt, göğüsün **zabtıdır**. Yani insanın, işittiği bir şeyi dilediği zaman hemen hatırlayabilmesini mümkün kılacak bir şekilde hıfz etmesidir. Kitabın **zabtı** ise, işittiği ve tashihini yaptığı andan, içindeki hadisleri **eda** veya **rivâyet** edinceye kadar korunmasıdır. Burada **zabt**, en üstün derecesine işaret olmak üzere "tam" kelimesiyle kaydolunmuştur.

Muttasıl: Ricalinden her birinin, haberi şeyhinden işitmiş olması dolayısıyla sükuttan (râvi düşmesinden) salim olan isnadın vasfıdır.

Sened: Tarifi önceden yapılmıştı.

Mu'allel: Lügat yönünden kendisinde illet bulunan şeydir. İstilah yönünden ise, kendisinde **kadih** (hadisi za'fa uğratan) gizli bir illeti bulunan haberdur.

Şaz: Lügat yönünden "ferd" manasına gelir; istilah olarak da râvinin, kendisinden daha güvenilir bir kimseye muhalif **rivâyetidir**. Bunun başka bir izahı daha vardır; ileride, üzerinde ayrıca durulacaktır.

Kuvvet yönünden sıhhati gerektiren bu vasıfların farklı oluşu dolayısıyla, **sahihin** dereceleri de farklılık gösterir. Çünkü bu evsaf, sıhhatin medarı olan hadis ricali ile ilgili bilginin ifadesi olunca, **takviye edici amiller** hasebiyle sıhhatin de birbirinin üstünde dereceleri olmasını gerektirir. Buna göre, tercihi gerektiren **adalet**, **zabt** ve sair sıfatlar yönünden râvileri en yüksek derecede olan bir hadis, râvileri aynı sıfatlar yönünden daha aşağı derecede olan hadise nisbetle daha **sahihtir**. Bazı imamların, **ennehu aşahhu'l-esanid** "bu, isnadların en sahihidur" sözü ile tavsif ettikleri **rivâyetler**, bu babta en yüksek derecede olanlardandır.

Mesela ez Zuhri'nin Salim İbn Abdillâh İbn Ömer'den onun da babasından; Muhammed İbn Sirin'in Ubeydeİba Amr es-Selma ni'den onun da Ali'den; İbrahim en-Nahai'nin Alkame'den onun da İbn Mes'ud'dan rivâyetleri gibi. Bu mertebenin altındakiler mesela Burayd İbn Abdillâh İbn Ebi Burde'nin ceddinden onun da babası Ebu Musa el-Eş'ari'den, Hammad İbn Seleme'nin Sabit'ten onun da Enes'ten rivâyetleri gibi. Bu mertebenin altındakiler ise, Suheyi İbn Ebi Salih'in babasından onun da Ebu Hureyre'den; el-Ala İbn Abdirrah man'ın babasından onun da Ebu Hureyre'den rivâyetleri gibi.

Bunların hepsini de **adalet** ve **zabt** isimleri şamildir; ancak birinci mertebede bulunanların makbul sıfatları, rivâyetlerinin onu takip eden **ikinci** mertebedekilerin rivâyetlerine takdimini gerektirir. Keza **ikinci** mertebede bulunanların **zabt** kuvveti yönünden sahip oldukları sıfatlar, onların rivâyetlerinin, müteakıp üçüncü mertebedekilerin rivâyetlerine takdimini gerektirir. Üçüncü mertebe ise, teferrüd ettiği hadis hasen olan kimselerin rivâyetine tekaddüm eder. Muhammed İbn İshak'm Asım İbn Ömer'den onun da Cabir'den ve Amr ibn Şu'ayb'ın babasından onun da ceddinden rivâyetleri gibi. Diğer benzerleri bu mertebelerle kıyas edilebilir.

Yukarıda zikredilen rivâyetlerdeki birinci mertebe, bazı imamların asahhu ` 1-esanid "isnadların en sahih" adını verdikleri mertebedir. Doğrusu, muayyen bir terceme dolayısıyla böyle bir isim verilmemesidir. Fakat, imamların asahhu'l-esanid dedikleri rivâyetlerin hepsinden, bunların, böyle bir ad vermedikleri rivâyetlere üstünlüğü anlaşılır. Sahihin derecelerinden olan bu üstünlüğe Şeyhan (el-Buhârî ve Müslim)ın, naklinde ittifak ettikleri hadisin, ikisinden birinin nakliyle infirad ettiği hadise, ve el-Buhârî `nin infirad ettiği (yani naklinde tek kaldığı) hadisin, Müslim'in infirad ettiği hadise nisbetle üstünlüğü de iltihak eder. Çünkü, el-Buhârî ve Müslim'den sonraki ulema, onların kitaplarının kabulünde ittifak etmişler; **bazıları** da, hangisinin daha üstün olduğunda ihtilafa düşmüşlerdir. Buna göre, ulemanın kabulü dolayısıyla el-Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadis, ittifak etmedikleri hadisten daha üstündür.

İslam ulemasının çoğu, Sahihu'l-Buhârî'nin sıhhat yönünden önde olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Fakat bunun aksi olan bir ifade hiç kimseden nakledilmemiştir. Ebu Ali En-Neysaburi ` den rivâyet edilen "yeryüzünde Müslim' in kitabından daha sahih bir kitap yoktur" sözü ile bazı Mağrib imamlarının, Müslim'in kitabını el-Buhârî'nin kitabından üstün sayan görüşleri, sadece, Müslim'in üslubü ile, vaz ve tertibindeki güzelliğe raci hususlar dolayısıyledir. Bunlardan Ebu Ali en-Neysaburi, Müslim' in kitabının el-Buhârî'nin kitabından daha sahih olduğunu tasrih etmemiş, sadece, Müslim'in kitabından daha sahih bir kitabın mevcüdiyeti nefyetmiştir. Burada nefyolunan, "daha sahih" manasını veren tafdil sigasının gerektirdiği sıhhat fazlalığıdır ve Müslim'in kitabıyla sıhhat yönünden aynı derecede olan bir kitap, bu fazlalık ve Müslim'den üstünlük kazanır. Yoksa, Ebu Ali, bu sözü ile eşitliği nefyetmiş değildir. Netice itibariyle, hiç kimse bu üstünlüğün asahhiyete raci olduğunu açıklamamıştır. Eğer bunu

açıklamış olsalardı, mevcut kitapların şهادeti bunu reddederdi. Zira, **el-Buhârî**'nin kitabında sıhhatin istinad ettiği sıfatlar, **Müslim**'in kitabında istinad edilen sıfatlardan daha mükemmel ve daha şiddetlidir; ve el-Bu hari'nin sıhhat için ortaya koyduğu şartlar, daha kuvvetli ve daha serttir.

El-Buhârî'nin ittisal yönünden üstünlüğü, râvinin hadis **rivâyet** ettiği kimseyle mülakatının bir defa da olsa, sabit olmasını şart koşması dolayısıyledir. Halbuki **Müslim**, sadece muasaratla, yani râvi ile şeyhinin aynı asırda yaşamış olmalarıyla iktifa etmiş, aynı zamanda **el-Buhârî**'nin, ortaya koyduğu mülakat şartı dolayısıyla an'aneyi kabul etmemesi lazım geldiğini ileri sürmüştür. Halbuki **Müslim**'in **el-Buhârî**'yi bu hususta ilzam etmesine lüzum yoktur. Çünkü râvinin bir defa şeyhine kavuştuğu sabit olunca, naklettiği hadisi ondan işitmemiş olması ihtimali cari değildir; aksi halde onun mudellis olması gerekir ki, üzerinde durduğumuz mesele mudellisin dışında olup sahih hadis râvileriyle ilgi lidir.

Sahihi **Buhârî**'nin **adalet** ve **zabt** yönünden üstünlüğüne gelince; **Müslim**'in ricali arasında **cerh** edilenlerin sayısı, **el-Buhârî**'nin ricalinden **cerh** edilenlerin sayısına nisbetle daha çoktur. Buna ilaveten el-Buhani, bu **cerh** edilenlerin hadislerinden fazla sayıda nakletmemiştir; sonra bunların çoğu, **Müslim**'in hilafına, kendilerinden aldığı ve hadislerine karşı alışkanlık kazandığı kendi şeyhlerindedir.

Sahihi **Buhârî**'nin şaz ve illetten salim olması yönünden üstünlüğüne gelince; **el-Buhârî**'de tenkide uğrayan hadis sayısı, **Müslim**'in tenkide uğrayan hadis sayısından daha azdır. Buna ilaveten ulema, ilim yönünden **el-Buhârî**'nin **Müslim**'den daha üstün ve hadis sanatı yönünden daha bilgili olduğunda ittifak etmiştir. **Müslim**, onun tilmizi olup, dizi dibinde yetişmiş, ondan istifade etmiş, onun eserlerine tabi olmuştur. Bu sebepledir ki, **ed-Darekutni** "eğer **el-Buhârî**, olmasaydı, hadis ilminde **Müslim** ortaya çıkmaz ve bu mertebeye ulaşmazdı" demiştir.

İşte yukarıdan beri zikredilen **el-Buhârî** şartlarının üstünlüğü dolayısıyla **Sahihi Buhârî**, hadis ilminde tasnif olunan diğer kitaplara takdim ve tercih olunmuştur. Sonra, ulemanın kabul etmesi yönünden **el-Buhârî**'ye müşareket eden Sahih-i **Müslim**, daha sonra da, asahhiyet yönünden **el-Buhârî** ve **Müslim**'in şartlarına uyan diğer kitaplar derecelerine göre yer almışlardır. Burada zikrolunan **el-Buhârî** ve **Müslim**'in şartlarından maksat, her ikisinin râvileriyle birlikte, bir hadisi sahih yapan diğer şartlardır. İslam uleması gerek **el-Buhârî**'nin ve gerekse **Müslim**'in, kendilerinden hadis naklettikleri râvilerin **ta'dili** üzerinde ittifak etmişler ve **rivâyet**lerini diğer râvilerin **rivâyet**lerinden üstün saymışlardır. Bu, hadis ilminde bir asıldır ve aksini isbat edecek bir delil bulunmadıkça bu aslın dışına çıkılmaz.

Hadis kitapları arasındaki bu tertibe göre, bir haber, **el-Buhârî** ve **Müslim**'in şartlarına uygun olursa, **Müslim** ve emsali imamların naklettikleri haber mertebesinden aşağı olur. Eğer haber, **el-Buhârî** ve **Müslim**'den yalnız birinin

şartına uygun olursa, yalnız **el-Buhârî**'nin şartına uyan haber, yalnız **Müslim**'in şartına uyan habere tercih edilir. Bu tasniften karşımıza altı kısım çıkar ki, bunların her biri, sıhhat yönünden diğerine nisbetle bir farklılık arzeder. Bir de yedinci kısım vardır; bu da, ne **el-Buhârî** ve **Müslim**'in beraberce, ne de ikisinden birinin yalnızca şartına uyan haberdir.

Bu kısımlar arasındaki farklılık, yukarıda zikrolunan sebepler yönündendir. Bununla beraber, bu kısımlardan biri, sıhhat yönünden tercihi gerektiren başka sebeplerle üstündeki diğer bir kısma tercih olunursa, bu tercih olunanı diğerinden üstün kılan bir şeyin ona arız olması dolayısıyledir ve alttaki derecede bulunan kısım üstündekine takdim olunur; yani tercih olunan bir alt derecedeki hadisle amel edilir, üst derecedeki hadisi ise terk olunur. Mesela, **Müslim**'in Sahih'indeki bir hadis, **tevatür** derecesine ulaşmamış olduğu halde, bir takım karinelerle meşhur olup ilim ifade etse, bu hadis, **el-Buhârî**'nin ferdi mutlak olarak ihraç ettiği hadise takdim olunur.

Keza, **el-Buhârî** ve **Müslim**'in ihraç etmedikleri bir hadis, mesela **Malik** an Nafi an İbn Ömer gibi isnadların en sahihi olarak tavsif edilen bir tercemeden gelmiş olsa, bu hadis de, **el-Buhârî** veya **Müslim**'den birinin, **rivâyeti**yle tek kaldığı hadise takdim olunur. Hele bu hadisin isnadında, hak- kında söz edilen bir de râvi bulunursa, bu takdimde hiçbir şüpheye mahal kalmaz.

3-2 Hasen Haberler

Yukarıda tarifi yapılmış olan sahih haberin şartlarından yalnız "**zabt**" şartı hafifler, yani azalır, bu habere hasen li-zatihi denir. Metinde azalma karşılığı olarak haffe fiili kullanılmıştır ve kalle demektir. Haffe'l-Kavmu denildiği zaman kallu manası anlaşılır. **Zabt**'in azalmasıyla hadisin hasen olması, harici bir sebep dolayısıyla değildir. Harici sebepten maksat, mestur, yani hali mechul olan râvinin hadisinin, turuku çoğalarak kuvvet kazanıp hasen olması gibi, zayıf bir hadisi sahih mertebesine yükselten amillerdir. Sahihin tarifinde geçen şartların baki kalarak hasende yalnız **zabt**'in azalmasının şart koşulmasıyla zayıf hadisler mezkur tarifin dışında bırakılmıştır. Hasenin bu kısmı, sahihe nisbetle daha aşağı derecede, ve birbirinin üstünde çeşitli mertebelere ayrılması bakımından sahihe benzer olsa bile, dinde delil olarak kullanılması yönünden sahih gibidir.

Hasen, turukunun çoğalmasıyla sahih olur; yani sıhhati ne hükmolunur; çünkü turuku, çokluğunun toplu şeklinde, hasen râvisinin **zabt**'ini sahih râvisifte nishetle kusurlu bırakan miktarı izale edecek bir kuvvet vardır.

Sahih ve hasen lafızları, **et-Tirmizi**'nin hadisun hasenun sahihun sözü gibi, bir hadisin vasfında birleşirse, bu, müctehidin râvi hakkında hasıl olan tereddüdü dolayısıyledir: "Bu râvide sıhhat şartları bir araya glemiş midir, yoksa kusurlu mudur?" Bu tereddüd ise, râvinin bu **rivâyet**le te- ferrüd etmesi sebebiyle hasıl olur. Böylece, iki vasfın birleşmesindeki manayı anlatmakta güçlük gören ve "hasen, sahihe nisbetle kusurludur; iki vasfın birleşmesinde ise bir taraftan bu

kusurun isbatı, diğer taraftan nefyi vardır” diyen kimselere verilecek cevap da bilinmiş olur.

Bu cevap şudur: Hadis imamlarının bir râvinin hali üzerinde tereddüd etmeleri, müçtehidin, onu iki vasıftan biri ile vasfetmemesini zorunlu kılar. Bu itibarla râvi hakkında şöyle denir:

“**Bazıları**na göre hasen vasfı itibariyle hasen,

bazılarına göre de sahih vasfı itibariyle sahihtir. Ancak bu cevaptan anlaşılan mana şudur ki, bu iki vasfın birleştirilmesi halinde hasenun ev sahihun demek gerekirken tereddüd harfi olan ev kaldırılmış ve hasenun sahihun denilmiştir. Bu harfin kaldırılması, bundan sonra zikredilecek olan diğer bir şekildeki atıl harfinin kaldırılması gibidir.

Bu iki vasfın birleşmesi halinde, hakkında hasenun sahihun denilen haber, yalnız sahihun denilen habere nisbetle daha aşağı derecededir; çünkü hakkında kesinlikle hüküm verilen bir şey, tereddütle hüküm verilen şeye nisbetle daha kuvvetlidir.

İki vasfın tereddüd harfiyle bir hadiste birleştirilmesi hakkındaki bu açıklama, hadisin tek isnadı bulunması halindedir.

İsnad tek değilse, iki vasfın beraberce bir hadise itlakı, biri sahih diğeri hasen iki isnad yönünden olur. Buna göre, hakkında hasenun sahihun denilen haber, ferd olupta hakkında yalnız sahihun denilen habere nisbetle daha yüksek derecededir; çünkü isnadın çokluğu haberi kuvvetlendirir.

Eğer “**et-Tirmizi**, hadisin bir başka yönden de **rivâyet** edilmesini hasenin şartı olarak açıklamıştır; nasıl olur da bazı hadisler hakkında: Bu hadis hasen gariptir ve onu yalnız bu yönden biliyoruz; demiştir” denirse, bu suale verilecek cevap şudur: **Et-Tirmizi**, hasenin mutlak bir tarifini değil, sadece kitabında yer alan hasenin bir çeşidinin tarifini yapmıştır. Bu da, bir başka sıfatla birleştirilmeksizin yalnız hasen dediği hadistir.

Zira **et-Tirmizi**, bazı hadisler hakkında hasen, **bazıları** hakkında sahih, **bazıları** hakkında garip; **bazıları** hakkında hasen garip, **bazıları** hakkında sahih garip, **bazıları** hakkında da hasen sahih garip vasıflarını kullanmıştır. Onun tarifini yaptığı hasen çeşidi ise, sadece bu vasıfların ilki olan hasendir. Nitekim kitabının sonlarında yer alan sözü buna delalet eder. **Et-Tirmizi** burada der ki: “Bizim, kitabımızda **hadisun hasenun** dediğimiz hadis, bize göre isnadı hasen olan hadistir.

Rivâyet olunan bir hadis, şaz olmaz ve râvisi de **kizb** (yalarıcılık) ile itham edilmezse, bize göre hasen hadistir”. Görülüyor ki **et-Tirmizi** bununla, hakkında sadece hasenun dediği hadisi tarif etmiş, fakat, yalnız sahihun, yahut yalnız garibun dediği hadislerin tarifine girişmediği gibi, hasenun sahihun, yahut hasenun garibun, yahutta hasenun sahihun garibun dediği hadisleri de tarif etmemiştir. Belki de, sahih ve garibin hadis uleması arasındaki şö- reti

dolayısıyla, bunların tarifine lüzum görmemiş, fakat, açık olmaması, yahutta yeni bir istilâh olması dolayısıyla kitabında yalnız hasenin tarifini vermekle iktifa etmiştir. Bunu yaparken de "bize göre" kaydını koymuş, **el-Hattabi** gibi hadis ehline nisbet etmemiştir. Bu açıklama ile bahsi uzayıp gidecek olan karışık ve anlaşılması güç görüşler izale edilmiş olmaktadır. Hamd, ilham ve in'am eden Allahü teâlâ'ya mahsustur.

3-3 Hadiste Ziyade

Sahih ve hasen râvisinin hadiste olan ziyadesi, bu ziyadeyi yapmayan ve daha güvenilir olan bir başka râvinin **rivâyetine** aykırı düşmedikçe makbuldür. Çünkü hadisdeki ziyade, ya bu ziyadeyi zikretmeyen kimsenin **rivâyetine** aykırı olmaz; bu takdirde, ziyadesi bulunan hadis mutlaka kabul edilir. Çünkü bu, güvenilir bir râvinin **rivâyeti**yle tek kaldığı mustakil bir hadis hükmündedir ve bu hadisi başkası şeyhinden **rivâyet** etmemiştir. Yahutta bu ziyade, diğer **rivâyete** aykırı düşer ve kabul edilmesi halinde diğer rivaye ün reddi gerekir. İşte böyle bir durumda, ziyadeyi ihtiva eden **rivâyetle**, onun zıddı olan diğer **rivâyet** arasında tercih yapılır: Racih (üstün olan) kabul, mercuh (daha aşağı derecede olan) reddedilir.

Ziyadenin tafsile gitmeksizin mutlak kabulü ile ilgili görüş, **hadisçilerle** fukahânın ekseriyeti arasında şöhret kazanmıştır. Ancak, hadisin şaz olmamasını sahihte şart koşan, sonra da şazı güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir bir râviye muhalefeti olarak tefsir eden **hadisçiler** yönünden tafsile gitmeksizin ziyadenin mutlak kabulü doğru olmamak gerekir. Aksi halde sahibi red, buna karşılık şaz olan hadisi kabul etmek icabeder. Bununla beraber sahihin ve hatta hasenin tarifinde, şazdan salim olmaları şartını itiraf ettikleri halde, ziyadenin kabulünde bu şarttan habersiz görünmeleri hayret vericidir. 'Abdurrahman İbn Mehdi, Yahya el-Kattan, Ahmed İbn Hanbel, **Yahya İbn Ma'in**, Ali İbnü'l-Medini, **el-Buhârî**, **Ebu Zur'a**, **Ebu Hatim**, en-Nesa'i, **ed-Darakutni** ve bunlar gibi mütekaddimünden olan hadis imamları, muhalefeti gerektiren ziyade ve benzerlerjne mütealîk hususlarda tercihe itibar etmişlerdir ve bunların hiç birinden alelîtlak ziyadenin kabul edileceğine dair herhangi bir haber bilinmemektedir. Bundan daha garibi, Şafi'yyeden çoğunun güvenilir râvinin ziyadesinin kabulü görüşünde olmalarıdır; halbuki eş-Şafi'nin hükmü bunun aksine delalet eder. İmam **eş-Şafi'i**, **zabt** yönünden râvinin halini muteber kılan vasıflardan bahsederken şöyle demiştir:

"Bir hadisin râvisi, **rivâyeti**yle bir hafıza iştirak ettiği zaman, ziyade ve noksanla ona muhalif olmamalıdır. Eğer muhalefet eder ve bu muhalefeti **rivâyetinde** yaptığı noksanlıkla olursa, bunda, hadisi mahreci itibariyle sahih olduğuna bir delil vardır; fakat râvi, ne zaman vafettiğimiz şeye muhalefet eder, yani hadisi, hafız olan kimsenin **rivâyetinden** noksan olmayıp ziyade olursa, işte bu muhalefet râvinin hadisi için zararlıdır." **Eş-Şafii**'nin sözü burada bitmektedir. Bu sözden anlaşıldığına göre, bir râvi hafızlardan birine muhalefet edipte hadisini

hafızın hadisine nisbetle ziyade edilmiş bulursa, bu ziyade ile muhalefeti, hadisi için zarar teşkil eder. Bu aynı zamanda, eş-Şafi'ye göre âdil olan râvinin ziyadesini mutlaka kabul etmek gerekmediğine ve ancak hafızın rivâyetinin kabul edileceğine delalet eder. Zira eş-Şafi', muhalifin hadisinin, muhalefet ettiği hafızın hadisine nisbetle noksan olmasına itibar etmiş ve râvinin hadisteki noksanını hadisin sıhhati için delil saymıştır. Çünkü bu noksanlık, râvinin hadis hakkında araştırma yaptığına delalet eder. Eş-Şafi', bunun dışındakileri râvinin hadisi için zararlı addetmiştir ki, bunlar arasında ziyade de vardır. Eğer ziyade, eş-Şafi' nazarında mutlaka makbul olsaydı, onu yapanın hadisi için zararlı sayılmazdı.

3-4 Mahfuz, Şaz

Bu râvinin hadisine, ya zabt fazlalığı, yahut adet çokluğu, yahutta diğer tercih sebeplerinden birisi dolayısıyla kendinden daha üstün bir başka râvi yönünden muhalefet vaki olursa, racihe (daha üstün olana) mahfuz, mukabiline (yani mercuha) de şaz denir. Et-Tirmizi, en-Nesa'i ve İbn Mace'nin İbn Uyeyne tarihiyle Amr İbn Dinar'dan, onun Avsece'den, onun da İbn Abbas'tan rivâyet ettikleri Rasûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem) devrinde bir adam vefat etmiş ve azad ettiği bir köleden başka varis bırakmamıştır hadisi buna bir misal teşkil eder.

Bu hadisin İbn Abbas' a bağlanmasında İbn Cureyc ve diğerleri İbn Uyeyne'ye tabi olmuşlar: Hammad İbn Zeyd ise bunlara muhalefet etmiş ve hadisi Amr İbn Dinar vasıtasıyla Avsece'den nakletmiş, İbn Abbas'ı zikretmemiştir.

Ebu Hatim der ki: "Mahfuz olan İbn Uyeyne'nin hadisidir. Hammad İbn Zeyd adalet ve zabt ehliendir; bununla beraber Ebu Hatim, sayı bakımından Hammad İbn Zeyd'e nisbetle daha çok olan kimselerin rivâyetini tercih etmiştir. Bu açıklamadan anlaşılıyor ki şaz, makbul olan râvinin kendisinden üstün olan kimselere muhalif olarak rivâyet ettiği hadistir. İstilah yönünden şazın muteber olan tarifi budur."

3-5 Ma'ruf, Münker

Muhalefet za'f ile olursa daha üstü olana ma'ruf, mukabiline de münker denir. İbn Ebi Hatim'in, kıraat imamlarından Hamza İbn Habib ez-Zeyyat'ın kardeşi Hubeyyib İbn Habib tarihiyle Ebu İshak'tan, onun el-Ayzar İbn Hureys'ten, onun İbn Abbas'tan, İbn Abbas'ın da Rasûlüllah'dan rivâyet ettiği "kim namazı kılar, zekatı verir, hacceder, oruç tutar ve misafiri de ağırlarsa cennete girer" hadisi misal olarak zikredilebilir. Ebu Hatim der ki: Bu hadis münkerdir. Çünkü diğer güvenilir râviler mezkur hadisi Ebu İshak'tan mevkuf olarak rivâyet etmişlerdir; ma'ruf olan da budur. Bundan anlaşılıyor ki, şaz ile münker arasında tek yönlü umum husus vardır; yani aralarında, daha güvenilir râvilere muhalefet olması bakımından birlik; şaz râvisinin sika (güvenilir), yahut

saduk (sözü doğru), niünker râvisinin ise zayıf olması yönünden ayrılık vardır. Aralarında eşitlik olduğunu söyleyenler hataya düşmüşlerdir.

3-6 Mutâbi', Şahid, İ'tibar

Daha önce zikri geçen ferd-i nisbi, ferd olduğu zannedildikten sonra, başka hadisçinin ona muvafakat ettiği görülür se, bu **ikinci** hadise mutabi' denir. Mutabeatın çeşitli mertebeleri vardır. Eğer mutabeat, râvinin bizzat kendisi için hasıl olursa buna mutabeat-ı tamme, râvinin şeyhi ve üstündekiler için hasıl olursa, buna da mutebeat-ı kasıra denir. Mutabeattan, ferd zannolunan hadisin takviyesi yönünden istifade olunur.

Mutabeata misal olarak, **eş-Şafi'**inin, Kitabul-Umm'da **Malik İbn Enes**'ten, onun Abdullah İbn Dinar'dan, onun İbn Ömer'den, İbn Ömer'in de **Rasûlüllah**'dan **rivâyet** ettiği "ay 29 gündür (fakat 30 gün olduğu da vakidir. Bu itibarla) hilali görmedikçe oruca başlamayın ve yine hilali görmedikçe orucu bozmayın. Eğer hilal, bulut v.s, dolayısıyla örtülü olur görülmezse, sayılı günleri otuza ta- mamlayın" hadisi zikredilebilir.

Bazı kimseler, bu lafızlarla gelen hadisi, **eş-Şafi'**inin **Malik**'ten **rivâyetiyle** tek kaldığı bir hadis zannetmişler ve onu **eş-Şafi'**inin garip hadislerinden saymışlardır. Çünkü **Malik**'in ashabı aynı hadisi, yine bu isnadla "Fein ğamme aleykum fekduru lehu" şeklinde **Malik**'ten **rivâyet** etmişlerdir. Fakat sonradan **eş-Şafi'**i için bir mutabi bulduk; o da, Abdullah İbn Mesleme el-Ka'nebi'dir. **El-Buhârî**, el-Ka'nebi tarihiyle **Malik**'ten aynen **eş-Şafi'**inin hadisi gibi **rivâyet** etmiştir. İşte bu, mutabeat-i tammedir.

İbni Huzeyme'nin Sahih'inde **eş-Şafi'**i için bir de mutabeat-ı kasıra bulunmaktadır. Bu hadisi, İbn Huzeyme, Asım İbn Muhammed tarihiyle babası Muhammed İbn Zeyd'ten, o da cediti Abdullah İbn Ömer'den "Fekemmilu selasiyn" lafziyle nakletmiştir. Bir başka mutabeat-ı kasıra da Müs- lim'in Sahih'inde Ubeydullah İbn Ömer **rivâyetiyle** Nafi'den gelmiştir; Nafi, hadisi "Fakduru selasiyn" lafziyle **İbn Ömer**'den **rivâyet** etmiştir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, mutabeat ister tamme olsun, ister kasıra olsun, lafzen gelmesi şart değildir. Aynı sahibinin **rivâyetinden** olmak suretiyle mana yönünden ittifak hasıl olmuşsa, bu, mutabeat için kafidir.

Eğer bir başka sahibinin hadisinden **rivâyet** olunan ve hem lafız, hem de mana yönünden, yahutta yalnız mana yönünden öbürüne benzeyen bir başka metin bulunursa, buna da şahid denir. Bunun bir örneği, yukarıda verdiğimiz hadisin **en-Nesai rivâyeti**dir. **En-Nesai** bu hadisi Muhammed İbn Huneyn tarihiyle İbn Abbas'tan, oda **Rasûlüllah**'dan almıştır ve aynen Abdullah İbn Dinar'ın İbn Ömer'den **rivâyet** ettiği şekilde zikretmiştir. Bu, lafız yönünden benzerliktir. Mana yönünden benzerliğe gelince, bu da, **el-Buhârî**'nin Muhammed İbn Ziyad tarihiyle Ebu Hureyre'den "Fe-in gamme aleykum fekem iddete şa'ban selasiyne" lafzi ile **rivâyet** ettiği hadistir.

Bazı kimseler, mutabeatı, ister bu sahabi rivâyetinden olsun, ister başka sahabi rivâyetinden olsun, lafız yönünden, şahidi de mana yönünden benzer olanlara tahsis etmişlerdir. Bazen de mutabeat şahide, şahid de mutebeata itlak olunmuştur; bu konu basittir.

Şu da bilinmelidir ki, ferd zannolunan bir hadisin mutabî'ı bulunup bulunmadığının anlaşılması için, o hadisin turuk veya isnadlarının cami, müsned ve cüz denilen hadis kitaplarında araştırılmasına itibar denir. İbnu's-Salâh'ın Ulumu'l Hadis adlı kitabında. Başlık olarak kullandığı "i'tibar, mutabî'at ve şevahid bilgisi" sözünden, i'tibarın, diğer ikisinin bir kısmı olduğu vehmine düşülür. Halbuki bu yanlıştır. Çünkü i'tibar, diğer ikisine ulaşmak için takip edilen bir yoldur.

Makbul haberlerin yukarıda zikrolunan bütün kısımları, haberler arasında birbirine aykırılık vukubulduğu zaman, derecelerine itibar etmek bakımından fayda sağlar.

3-7 Muhkem, Muhtelif

Makbul haberler, amel olunan ve amel olunmayan haberler olmak üzere de kısımlara ayrılırlar. Eğer bir haber muarazadan salim bulunursa, yani ona zıt bir haber gelmezse bu habere **muhkem** denir. Bunların misali çoktur.

Fakat, bir haberin muarızı veya zıddı bulunursa, bu muarızı da ya kendisi gibi makbul olur; yahutta **merdud** olur. İkincisinin hiç bir eseri yoktur; zira zayıf hadisin muhalefeti, kuvvetli haber üzerine tesir etmez. Eğer muaraza, sıhhat yönünden kendisi gibi bir hadisle olursa, ya iki hadisin manaları arasında uzak bir tevile gitmeksizin cem ve telif mümkün olur; yahutta bu mümkün olmaz. Eğer cem mümkün olursa, bu muhtelifu'l-hadis denilen kısmı teşkil eder.

İbnu's-Salâh bu kısma, "sirayet yoktur; kuşlarla ve Safer ayı ile teşe'üm ve tefe'ülde bulunmak da yoktur" hadisi ile "cüzama yakalanmış kimseden, aslandan kaçır gibi kaç" hadisini misal olarak zikretmiştir. Her iki hadis de, sahih hadislerdendir ve görünüşleri itibariyle birbirine zıttır. Aralarını cem ve telif etmenin yolu ise şöyledir: Bu hastalıklar, tabiatları itibariyle sirayet emezler; fakat Allahü teâlâ, bu hastalıklara yakalanmış olan bir kimsenin sıhhatli olan bir kimse ile temasını, hastalığın sıhhatliye geçmesi için sebep kılmıştır. Diğer sebeplerde olduğu gibi, bazan bunun da sebebe aykırı düştüğü görülür.

İbnu's-Salâh, başkalarına tabi olarak iki hadis arasını böyle cemetmiştir. Fakat bu konuda en uygun cem şekli şöyle demektir: **Rasûlüllah**'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) sirayeti nefyi, umumu üzerine bakidir; yani hastalıkların sirayeti, ne tabiatları itibariyle ve ne de sebebiyet yolu ile. Nitekim **Rasûlüllah** (sallallahü aleyhi ve sellem), sahih olan bir hadisinde "birşey birşeye sirayet etmez" buyurmuştur. Keza deri hastalığına yakalanmış bir devenin sağlam develer arasına girmesiyle hastalığını onlara da geçirdiğini ileri sürerek kendisiyle münakaşa eden bir araba "o halde ilk deveye bu hastalığı kim verdi" dediği de

sahili hadisler arasında maruftur. **Rasûlullah** bu hadisiyle, Allahü teâlânın hastalığı ilk devede nasıl başlattı ise, **ikinci** devede de aynı şekilde başlattığını beyan etmiştir.

Cüzama yakalanmış kimseden kaçmakla ilgili olan emir ise, sedd-i zerayi cümlesindedir; yani nefyolunan sirayet yolu ile değil de, Allah'ın takdiriyle bu hastalığa yakalanan şahsın, hasta olan bir şahısla teması neticesinde bu hastalığa yakandığını zannetmemesi ve sirayetin sıhhatine inanarak günaha girmemesi içindir. İşte buna istinaden **Rasûlullah** (sallallahü aleyhi ve sellem) sağlam kimsenin hasta kimseden uzak durmasını emretmiştir. Doğrusunu yine en iyi bilen Allahü teâlâdır.

Bu konu ile ilgili olarak İmam **eş-Şafi'i** Kitabı ihtilafi'l hadis'ini telif etmiştir. Ancak **eş-Şafi'i**, bütün muhtelif hadisleri bu kitapta toplamayı gaye edinmemiştir. Daha sonra **İbn Kuteybe**, **et-Tahavi** ve başkaları aynı konuda kitap telif etmişlerdir.

3-8 Nâsîh, Mensuh

Birbirine zıt manalarda varid olan hadisler arasını cemetmek mümkün olmazsa, onların vürud tarihlerini bilmek iktiza eder. Eğer bu tarih bilinir veya bu tarihle, yahutta tarihten daha açık bir nassla muahhar olan tesbit edilirse, bu, **nâsîh**'tir, diğeri ise **mensuh**'tur.

Nesh, mükelleflere taalluk eden şer'i bir hükmün, sonradan gelen şer'i bir delili ile kalkmasıdır. **Nâsîh** ise, mezkur kaldırmaya delalet eden hükümdür. Bu hükmün nâsîh olarak isimlendirilmesi mecazidir; zira asıl nâsîh Allahü teâlâdır.

Nesh çeşitli şekillerde bilinir. En açık olanı, **Müslim**'in Sahih'inde de yer alan Büreyde hadisi gibi nass ile varid olanıdır: "Sizi kabirlerin ziyaretinden menetmişim; fakat onları ziyaret ediniz; zira kabirler ahireti hatırlatır."

Neshe delalet eden şeylerin bir başkası, sahabinin birbirine zıt olan iki hadisten birinin muahhar olduğunu kesin bir şekilde belirtmesidir. Cabir'in şu sözü gibi:

"**Rasûlullah**'ın iki emrinden sonuncusu, ateşte pişirilmiş bir şeyin yenmesi sebebiyle abdestin bozulmayacağı hakkında olanıdır." Bu hadis Sünen sahipleri tarafından nakledilmiştir.

Neshe delalet eden şeylerin **üçüncüsü** vürudları tarihle bilinen hadislerdir. Bunların sayısı çoktur. Ancak, İslam'a sonradan girmiş bir sahabinin kendinden önce müslüman olmuş bir başka sahabiye zit **rivâyeti**, bu **ikincisinden** de önce müslüman olan diğer sahabiden işitmiş ve sonra da bu işittiğini irsal etmiş ihtimali dolayısıyla bu gruptan değildir. Şu var ki, İslam'a sonradan giren sahabinin, müslüman olmadan önce **Rasûlullah**'dan hiç bir hadis almamış olması şartıyla, o hadisi **Rasûlullah**'dan işittiğine dair bir sarahat bulunursa, o zaman bu hadis neshe delalet eder.

İcma nâsih olmayıp belki neshe delalet edebilir; yani ilk hükmün, **ikinci** bir hükümle neshedildiğini ve nâsihin hangi hüküm olduğunu gösterebilir.

Eğer birbirine muhalif iki hadisin vürud tarihleri bilinmezse: Bu takdirde metne yahut isnada taalluk eden tercih yollarından birinin yardımıyla iki hadisten birini diğerine tercih etmek iktiza eder. Tercih mümkün olursa takip edilecek yol anlaşılmiş olur. Fakat tercih de mümkün olmazsa, her iki hadisle de amel edilmez.

Netice itibariyle, zahiri manaları birbirine zıt olan hadisler hakkında yapılacak işlem şu sıraya göredir: Eğer iki hadis arasında cem mümkün olursa cemedilir. Bu mümkün olmazsa, hadislerin vürud tarihlerine bakılarak nâsih ve mensuh bulunur. Bu da mümkün olmazsa, iki hadisten biri tercih edilir. Tercih de mümkün olmadığı takdirde, hadisler le amel olunmaz; bir başka ifade ile, hadisler amelden tevakkuf olunur. "Tevakkuf" tabirinin kullanılması, iki muarız hadisin hükmen sakıt olması tabirinin kullanılmasına nisbetle daha uygundur; çünkü ikisinden birinin diğerine ter- cihinde olan gizlilik, başkaları için açık olması ihtimaliyle birlikte sadece o gizliliği ortaya koyan kimsenin durumuna nisbetledir.

4 MERDUD HABERLER

4-1 Mu'allak

Bir haber ya isnadından râvi düşmesiyle, yahutta bu isnaddaki râvilerden birinin **ta'n** edilmesiyle merdud olur; ve bu **ta'n**, râvinin diyanet ve **zabt**ına taalluk eden herhangi bir hal dolayısıyla olmaktan daha umumi bir manaya sahiptir.

İsnaddan râvi düşmesi, ya musannıfın tasarrufundan olarak, senedin baş tarafından olur; yahutta isnadın sonunda tabi'iden sonra veya başka yerlerinde olur.

Birincisine, yani isnadın başında râvisi düşmüş olan habere mu'allak denir. Düşen râvi sayısı bir olsun, veya birden fazla olsun farketmez.

Mu'allakla aşağıda zikri gelecek olan mu'dal arasında tek yönden umum hususu vardır; ve bu fark, mu'dalda, isnaddan iki ve daha fazla râvinin düşerek mu'allakın bazı şekilleriyle birleşmesi, mu'allakta ise, isnadın başından musannıfın tasarrufu olarak düşmesi ve bu şekliyle mu'aldan ayrılması yönündendir.

Mu'allakın çeşitli şekillerinden biri, bütün isnadın hazfedilerek mesela "**Hazret-i Peygamber** şöyle buyurdu" denilmesidir. Bir diğer şekli, sahabi müstesna diğerlerinin, yahut sahabi ve tabi'i müstesna diğer râvilerin hazfedilmesidir. Yahutta hadisi **rivâyet** eden kimsenin hazfedilerek **rivâyet**in onun üstündeki kimseye izafe edilmesidir. Eğer hazfedilen râvinin üstündeki kimse bu musannıfın da şeyhi ise, buna mu'allak denilip denilmeyeceği hususunda ihtilaf olunmuştur. Fakat burada mühim olan, meselenin vuzuha kavuşturulmasıdır. Şöyle ki: Şeyhini hazfeden musannıfın müdellis olduğu, hadis imamlarından

birinin nassı ile veya tetkik neticesi anlaşılacak olursa, ona göre hüküm verilir; yani hadise muallak değil, müdelles denir. Eğer musannıf rüdelis değilse rivâyeti ta'liktir.

İsnaddan hazfedilen râvinin hali meçhul olduğu için ta'lik, merdud kısmında zikredilmiştir. Fakat hadis, bir başka yönden mahzûf râvisinin ismi zikredilmiş olarak gelir ve hali bilirse, hadisin sıhhatine hükmolunur.

İsnaddan râvi isimlerini hazfeden kimse, "hazfettiğim kimselerin hepsi de güvenilir kimselerdir" derse, tadil meselesi mübhem olarak gelmiş olur. Ekseri **hadisçiler**, râvinin ismi zikredilmedikçe bu türlü tadili kabul etmemişlerdir. Bununla beraber, İbnu's-**Salâh**'ın ifadesine göre: Eğer hazf, **el-Buhârî** gibi sıhhati teslim edilmiş kitaplarda vaki olur ve mesela "**Rasûlullah** şöyle dedi" yahut "şu sahâbi böyle dedi" gibi kesinlik ifade eden kelimelerle haber nakledilirse, bu, haberin tam isnadının onun nazarında sabit ve maruf olduğuna ve isnadın her hangi bir maksatla hazfedildiğine delalet eder. Fakat haber, "**rivâyet** olundu", yahut "zikrolundu" gibi kesinlik ifade etmeyen tabirlerle nakledilmişse, bu haberin kabul edilip edilmeyeceği hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunun misallerini İbnu's-**Salâh** üzerine vaki itirazları ihtiva eden en-Nuket adlı kitapta açıkladım.

4-2 Mürsel

İkinci, yani senedin sonunda tabi'iden sonraki râvisi düşmüş olan haber mürsel'dir. Mürselin şekli, yaşça ister büyük olsun ister küçük olsun her hangi bir tabi'inin "**Rasûlullah** (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle dedi", "şöyle yaptı", yahut "huzurunda şöyle yapıldı" diyerek hadisi nakletmesidir. Burada da ismi hazfedilen râvinin hali meçhul olduğu için mürsel, merdud haberler arasında zikredilmiştir. Zira hazfedilen râvinin sahâbi olması muhtemel olduğu gibi, tabi'i olması da muhtemeldir.

İkinciye göre, yani tabii olduğu takdirde zayıf olması muhtemel olduğu gibi, **sika** (güvenilir) olması da muhtemeldir. **İkinci** şıkka göre, yani **sika** olduğu takdirde, hadisi bir sahabiden almış olması ihtimali bulunduğu gibi, bir tabi'iden almış olması ihtimali de vardır. **İkinci** şıkka göre, yani tabi'iden aldığı takdirde, daha önce geçen ihtimal karşımıza çıkar ve bu ihtimaller aklın alabildiği kadar ila nihaye çoğalır; yahutta tetkik neticesi, altı veya yediye kadar çıktığı anlaşılır ki, bu sayı, birbirinden **rivâyet** eden tabi'unda çok görülen bir şeydir. Eğer tabi'inin adeti olarak **sika** kimselerden hadis irsal ettiği bilirse, **hadisçiler** çoğu, yukarıda mezkur ihtimallerin mevcudiyeti dolayısıyla tevakkufa zahib olmuşlardır. Bu, aynı zamanda Ahmed İbn Hanbel'in iki görüşünden biridir. İkinci ise, malikilerin kufelilerin de görüşleri olup mutlaka kabul edilir.

Eş-Safi de bu konuda şöyle demiştir: "Haber, ister müsned, ister mürsel olarak, hazfolunan râvisinin güvenilir olduğu ihtimalinin kuvvetlenmesi için ilk tarika zıt bir başka yönden gelirse kabul olunur. Hanefiyyeden **Ebu Bekr er-Razi**

ve malikiyyeden Ebu'l-Velid el-Baci ise, râvinin hem **sika** olan, hem de olmayan kimselerden irsal ettiği bilirse, onun mürsellerinin bilittifak kabul edilmeyeceğini nakletmişlerdir.

4-3 Mu'dal, Munkatı'

İsnaddan râvi düşmesiyle ilgili üçüncü kısım: Eğer bu düşme, birbirini takip eden iki ve daha fazla râvi ile olursa, bu türlü hadislere mu `dal denir. Ancak düşme, birbirini takip etmeksizin, mesela iki ayrı yerde olursa bu da munkatı'dır. Keza yalnız bir, yahut birbirlerini takip etmemek şartıyla ikiden fazla râvi düşerse, bu hadislere de munkatı' denir.

Bazen râvinin, kendisinden hadis **rivâyet** ettiği şeyhe muasır olmaması dolayısıyla isnaddan bir râvinin düşmüş olduğu açık bir şekilde bilinir ve herkes tarafından kolayca anlaşılır. Bazan da bu düşme gizli olur ve bunu, hadisin isnadlarına ve isnadlardaki illetlere vakıf mütehasıs imamlardan başkası anlamaz. Bu iki şıktan **birincisi**, yani açık olanı, râvinin şeyhin asrına yetişmemesi, yetişse bile onunla biraraya gelmemesi ve ondan aldığı bir icazet veya vicadeye sahip bulunmaması dolayısıyla aralarında herhangi bir mülakatın olmaması yönünden anlaşılır. Bu sebeple, râvilerin doğum, ölüm tarihlerini hadis öğrenmeye başladıkları vakitleri ve bunun için giriştikleri seyahatları anlatan tarih kitaplarına ihtiyaç duyulmuş ve bu kitaplar sayesinde, bazı şeyhlerden **rivâyet** iddiasında bulunan kimselerin yalanları ortaya konulmuştur.

4-4 Müdelles

İkinci kısma, yani gizli olan düşmeye gelince, buna da müdelles denir. Râvinin, kendisine hadisi **rivâyet** eden şahsı isimlendirmemesi, yahutta kendisine hadis **rivâyet** etmeyen kimseden hadis işittiği vehmini vermesi dolayısıyla buna müdelles denilmiştir. Kelimenin aslı deles olup, alaca karanlık dediğimiz karanlık ile aydınlığın karışması manasına gelir.

Müdelles olan hadis, müdellis ile hadisi isnad ettiği kimse arasında karşılaşma ihtimalinin bulunduğu delalet eden an ve **kâle** gibi **rivâyet** sigalarından biri ile nakledilir; fakat ne zaman ahbarana gibi açık ve kesin bir siga ile nakledilirse bu doğru değildir; çünkü yalan olur.

Kendisinde tedlis görülen kimsenin hükmü, eğer âdil bir kişi ise, sahih olan görüşe göre, hadisi o şeyhten işittiğine kesinlikle delalet edecek açık bir siga kullanmadıkça **rivâyeti** kabul olunmaz.

Keza mursel-i hafi denilen hadisin hükmü de aynen müdrelles gibidir. Mürsel-i hafi, muasırı olupta birbirleriyle karşılaşmayan ve aralarında bir vasıta bulunan kimseden **rivâyet** edilen hadistir. Müdelles ve mursel-i hafi arasında çok ince bir fark vardır ve bunu şu şekilde açıklamak mümkündür: Tedlis, kendisine mülakı olduğu bilinen kimseden **rivâyet** eden şahsa aittir; fakat bu şahıs o kimsenin muasırı olur, fakat ona mülakı olup olmadığı bilinmezse, **rivâyeti** mursel-i hafidir. Bu bakımdan, lika' şart koşmaksızın muasaratı tedlisin tarifine

sokan kimse, mürsel-i hafi'yi de tarifin içinde zikretmiş olur. Aslında her ikisini de birbirinden ayırmak gerekir. Tedliste muasarata değil likaa da itibar edilip şart koşulduğuna, hadis alimlerinin, Ebu Osman en-Nehdi ve Kays İbn Ebi Hazim gibi muhadramların **Rasûlüllah**'dan (sallallahü aleyhi ve sellem) rivâyet ettikleri hadislerin tedlis değil mürsel-i hafi kabilinden olduğu üzerindeki ittifakları da delalet eder. Eğer tedliste mücerred muasaratla iktifa edilmiş olsaydı, bu muhadramlar müdellis sayılırlardı; çünkü bunlar, **Rasûlüllah**'a (sallallahü aleyhi ve sellem) kesinlikle muasarat etmişlerdir; fakat ona mülaki olup olmadıkları bilinmemektedir Tedliste lika' şart koşanlar arasında eş-Şafi'i ve Ebu Bekr el-Bezzar da vardır, El-Hatib'in Kifaye adlı kitabındaki sözü de bunu iktiza eder. Esasen doğru olan görüş de budur.

Râvi ile şeyh arasındaki mülakatın yokluğu, râvinin bunu kendisinden haber vermesiyle, yahut buna muttali bir imamın açıklamasıyla bilinir. Şu var ki, hadisin bazı turukun da râvi ile şeyh arasındaki râvi fazlalığı, mezidten olması ihtimali dolayısıyla tedlisle hükmetmeye kafi gelmez ve bu şekilde ittisal ve inkita ihtimalinin bulunması dolayısıyla de kesin bir hüküm vermek mümkün olmaz. El-Hatibu'l-Bağdadi, bu konu ile ilgili olarak Kitabu't-Tafsil li-mubhemi'l merasil ve Kitabu'l-mezid fi muttasili'l esanid'i tasnif etmiştir.

Haberlerin merdud sayılmalarına sebep olan râvi düşmesiyle ilgili kısım burada son bulmaktadır.

Diğer bir kısım ise, râvisi ta'n edilmiş haber olup bu da merdud haberlerdendir.

Ta'n, kadh yönünden birbirinden şiddetli on şekilde olur. Bunların beşi adelete, beşi de zabta taalluk eder. Burada maslahat icabı, bir kısmı diğerinden ayırarak izahına itina gösterilmemiş, fakat ta'n çeşitlerinin en şiddetli olanlara göre tertibi uygun görülmüştür. Çünkü, reddi gerektirmek yönünden, en şiddetli olanın başa alınmasının ve derece derece aşağı inilmesinin daha faydalı olduğuna şüphe yoktur.

Ta'n ya **Rasûlüllah**'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) hadisinde, râvinin onun söylemediği birşeyi kasden ondan rivâyet ederek yalan söylemesiyle olur; yahutta bu hadisin yalnız bu râvi cihetinden rivâyet edilmesi ve İslam'ın malum kaidelerine aykırı olması dolayısıyla, râvinin yalancılıkla itham edilmesi şeklinde olur. **Rasûlüllah** (sallallahü aleyhi ve sellem)'in hadislerinde yalanı görülmesi bile, sair konuşmalarında yalancılığı ile tanınan kimseler de böyledir ve hadiste yalancılıkla itham olunurlar; ancak bu kısım, birinci kısmın dışındadır.

Yahutta râvi, hatasının çokluğu, gafleti, küfür derecesine varmayan fiil ve sözlerinden dolayı fiskı yönünden ta'n edilir. Fisk ile kizb arasında umum husus mevcut olup, her türlü kizb, fisk olduğu halde her fisk, kizb içine girmez. Bu rada kizb, fisktan ayırteyerek zikredilmiştir; çünkü bu ilimde kizb ile ta'n çok daha şiddetlidir. İtikad yönünden fisk ise, ileride ayrıca zikredilecektir.

Ta'n sebeblerinden biri, râvinin vehmi olup tevehhüm yolu ile **rivâyet** etmesidir. Bir diğeri, râvinin **sika** olan râvilerle muhalif **rivâyet**idir. Bir başka **ta'n** sebebi, râvinin **cerh** ve **ta'dil** yönünden bilinmemesi dolayısıyla **cehaleti**, yani meçhul kalmasıdır. Bir başkası râvinin **bid'at**ıdır. **Bid'at**, **Rasûlüllah**'dan bilinen dinle ilgili bir hususun hilafına sonradan ihdas olunan bir şeye itikad etmektir; ancak bu itikad inadlıkla değil, bir nevi şüphe üzerinedir. Nihayet **ta'n** sebeple sonuncusu, râvinin **su-i hıfzı**, yani kötü hafıza sahibi olmasıdır. Bu da hadisteki hatasının sevabından çok olmasından ibarettir.

İşte, yukarıda zikredilen on çeşit **ta'n** sebebinden her biriyle muttasıf râviler tarafından nakledilen hadisler, bu vasıflara uygun ayrı ayrı isimler alırlar.

4-5 Mevzu

Birinci kısım, **Rasûlüllah**'ın hadisi olarak **rivâyet** edilip, râvisi **kizb** (yalancılık) ile **ta'n** olunanlardır ki, bunlara mevzu adı verilmiştir. Râvi hakkında vaz ile hüküm vermek, ancak galib bir zan yoluyla olup kesin değildir; çünkü, bazan çok yalancı olanların da doğru söyledikleri vakidir. Fakat hadise vakıf olan ilim erbabı kuvvetli bir melekeye sahiptirler ve bu meleke sayesinde râvinin doğru söyleyip söylemediğini ayırt ederler. Bunu da ancak anlayışı tam, zihni parlak, kavrayışı kuvvetli ve râvinin yalan söyleyip söylemediğine delalet eden karinelere ait köklü bilgisi olan kimseler yapabilir.

Hadisin uydurulmuş olduğu, bazan onu uyduranın ikrarı ile bilinir. Bu konuda **İbn Dakikî'l-İyd** şöyle demiştir:

“Ancak, ikrar eden şahsın, bu ikrarda da yalan söylemiş olması ihtimali bulunduğu için buna kesinlikle hükmedilemez.” Bazı kimseler bu sözden “bu ikrar ile asla amel edilmez” manasını çıkarmışlardır. Halbuki **İbn Dakikî**'nin maksadı bu değildir; o, bununla sadece kesinliği nefyetmiştir; kesinliğin nefyi ile hükmün de nefyi lazım gelmez; çünkü hüküm zannı galible vaki olur ve burada da böyledir. Aksi halde, adam öldürdüğünü ikrar edenin katli, zina işlediğini itiraf edenin de recmi, itiraf ettikleri şeylerde yalan söylemiş olmaları ihtimali dolayısıyla caiz olmazdı.

Hadisin uydurulmuş olduğuna delalet eden karinelere biri de râvinin halidir. Me'mun İbn Ahmed'le ilgili şu hadise, bunun bir örneğini teşkil eder: Bu şahsın yanında Hasan el-Basri'nin Ebu Hureyre'den hadis işitip işitmediği hakkındaki ihtilaf bahis konusu edilince Me'mun, hemen Rasûlullah'a varan bir isnad ileri sürmüş ve şöyle demiştir:

“Hasan Ebu Hureyre'den işitti”. Bunun bir başka misali de Gıyas İbn İbrahim'le ilgilidir. Bu şahıs, Halife el-Mehdi'nin yanına girer ve onu güvercinle oynarken bulur. Bunu üzerine, hemen **Rasûlüllah**'a ulaşan bir isnad ileri sürerek der ki:

“Müsabaka, yalnız demir ok, deve ve at gibi tırnaklı, güvercin gibi kanatlı hayvanlarla yapılır.”

Gıyas hadisin sonuna ev cenahın (yahut kanatlı) ibaresini ilave eder. Halife el-Mehdi ise, Gıyas'ın kendisi için yalan söylediğini anlar ve güvercinlerin öldürülmesini emreder.

Hadisin uydurma olduğu, bir de mervinin halinden anlaşılır. Ya Kur'an nassına, ya mütevâtir sünnete, ya kesin icmaa, yahutta sarih akla aykırı olur. Bazan da râvi, bazı selefi salihin, yahut hukemanın sözlerini alır; israiliyattan yahut isnadı zayıf hadislerden bazı şeyleri seçer ve onu ter- vic için sahih bir isnadla birleştirerek rivâyet eder.

Hadis uydurana uydurmaya sevkeden amil, ya zındıklar da olduğu gibi dinsizlik, yahut bazı abidlerde olduğu gibi cehaletin galebe çalması, yahut bazı mukallidlerde olduğu gibi asabiyet, yahut bazı rüesada olduğu gibi hevai şeylere tabi olmak, yahutta şöhret kazanma kasdıyle garip hadis sahibi olmak arzusudur. Bunların hepsi de, bu işle meşgul olan imamların icma'ı ile haramdır. Ancak bazı kerramiye ve mutasavvıfadan, terhib ve terhib maksadıyle hadis vuz'unun mübah olduğu görüşü nakledilmiştir. Bu, onu yapanın cehaletinden neş'et etmiş bir hatadır. Çünkü terhib ve terhib, şer'i hükümlerin içinde mündemiç olup, müslümanlar Hazret-i Peygamber 'e yalan isnad etmenin kebairden olduğu üzerinde müttefiktirler. Hatta Ebu Muhammed el-Cuveyni daha ileri gitmiş ve Rasûlüllah'a yalan isnad edenleri tekfir etmiştir. Keza, Rasul'un "Benden bir hadis rivâyet eden ve onun yalan olduğunu bilen kimse yalancılardan biridir." sözü gereğince, mevzu hadis rivâyetinin tahrimi üzerinde ittifak edilmiştir. Şu var ki, rivâyet edilen hadisin mevzu olduğunun belirtilmesi halinde bunda bir beis görülmemiştir.

4-6 Metruk, Münker

Râvinin yalancılıkla itham edilmesi sebebiyle olan ve merdudtan sayılan ikinci kısım metruk, muhalefet kaydını şart koşmayan kimselerin görüşüne göre de, dördüncü ve beşinci kısımlar, yani galatı fahiş, gafleti çok ve fısık zahir olan kimselerin hadisleri münker adını alır.

4-7 Mu'allel

Altıncı kısım olan vehme gelince, mürsel veya munkatı olan bir hadisin muttasıl olarak rivâyeti, yahut bir hadisin bir başka hadise idhali ve bunun gibi hadisi za'fa uğratan ve ancak çok tetebbuda bulunmak ve pek çok isnad toplamak suretiyle bilinebilen bir takım rivâyet vehimlerinde bunların delalet eden karineler yardımıyla râvinin vehmi anlaşılacak olursa, bu hadise muallel denir.

Mu'allel, hadis ilimlerinin en karışık ve en ince kısımlarından biridir. Bunu ancak Allahü teâlâ'nın, parlak bir anlayış, geniş bir hafıza, râvilerin mertebeleri hakkında tam bir bilgi, isnad ve metinler hakkında kuvvetli bir meleke bahşettiği kimseler anlayabilir. Bu sebeple, hadisçiler arasında pek az kimes bu sahada şöhrete ulaşabilmiştir. Ali İbnu'l Medini, Ahmed İbn Hanbel, el-Buhârî, Ya'kub İbn Şeybe, Ebu Hatim er-Razi, Ebu Zur'a ve ed-Darakutni bunlardandır.

Nasıl bir sarraf altın veya gümüşten yapılmış paraların sağlamını sahtesinden ayırt ederken bu sahadaki bilgisine ve alışkanlığına dayanır, paranın sahte olduğunu nereden anladın, diyenlere her hangi bir delil ileri süremezse, mu'allil de kendi davasını isbat için delil ikame etmekten aciz kalır.

4-8 Mudrec

Yedinci kısım olan muhalefet, isnadın sevk esnasında vaki bir tağyir (değiştirme) sebebiyle meydana gelirse, bu değişikliği ihtiva eden hadise mudrecu'l-isnad denir.

Mudrecu'l-isnadın muhtelif kısımları vardır.

Birincisi: Bir cemaat çeşitli isnadlarla bir hadis rivâyet eder. Bir başka râvi de, aynı hadisi bunlardan nakleder, fakat bütün isnadları, bu isnadlardan biri üzerinde toplar; ancak isnadlar arasındaki farkları belirtmez.

İkincisi: Bir râvinin elinde bir isnadla aldığı hadis metninin bir kısmı, bir başka isnadla da aynı hadisin tamamı vardır. Bir başka râvi, bu hadisi tam olarak ilk isnadla ondan rivâyet eder.

Bu kısmın bir başka şekli de, râvinin, hadisin bir kısmını şeyhinden bizzat, tamamını da bir başkası vasıtasıyla ondan işitmesi, sonra da bu vasıtayı hafzederek bütün hadisi şeyhinden rivâyet etmesidir.

Üçüncüsü: Râvinin elinde iki muhtelif isnadla iki muhtelif hadis metni bulunması, bir başka râvinin bu iki hadisi isnadlardan biriyle, yahutta iki hadisten birini kendine has isnadla rivâyet etmesi ve fakat diğer hadisten, birincisinde bulunmayan şeyleri buna ilave etmesidir.

Dördüncüsü: Râvinin isnadı sevk etmesi, fakat metni zikretmeden önce bir arız dolayısıyla bir söz söylemesi; onu işiten bazı kimselerin de bu sözün dolayısıyla bir söz söylemesi; onu işiten bazı kimselerin de bu sözün o isnadın metni olduğunu zannedip ondan rivâyet etmeleridir. Bunlar mudrecu'l-isnadın kısımlarıdır.

Mudrecu'l-metin ise, metinden olmayan sözlerin ona girmesidir. Bu da bazan metnin başında, bazan ortasında ve bazan da sonunda olur. Sonunda olan diğerlerine nisbetle daha çoktur; çünkü mudrecu'l-metin, ya bir cümlenin diğer bir cümleye, yahutta mevkuf denilen sahabe sözlerinin veya sahabeden sonrakilere ait sözlerin, hiç bir ayrıntı olmadan, merfu denilen Rasûlüllah'ın sözlerine atfıyla meydana gelir.

İdrac, ya dercolunan miktarı asıl hadis metninden ayıran bir başka rivâyetin gelmesiyle, ya bizzat dereceden râvinin veya buna vakıf imamların açıklamasıyla, yahutta dercolunan kısmın Rasûlüllah tarafından söylenmesinin imkansız olmasıyla bilinir.

El-Hatibu'l-Bağdadi, mudrec hakkında bir kitap tasnif etmiştir. Bu kitap, tarafımızdan hulasa edilmiş ve iki misli veya daha fazla yeni bilgi eklenerek genişletilmiştir.

4-9 Maklub

Muhalefet, isimlerde, takdim ve tehirle olursa bu gibi hadislere maklub denir. Murra İbn Ka'b ve **Ka'b İbn Murra** gibi. Takdim ve tehire uğramış olan bu isimlerden birinin ismi, diğerinde baba ismidir. **El-Hatib**'in bu konuda şüpheleri izale eden bir kitabı vardır.

4-10 El-Mezid fi muttasılı'l-esanid

Muhalefet isnadın ortasında bir râvi ziyadesiyle olursa, böyle hadislere el-mezid fi muttasılı'l-esanid denir. İsnaddaki bu muhalefet, ancak, ziyadeyi yapmayan râvinin, ziyadeyi yapandan daha titiz olması halinde bahis konusudur. Bunun da şartı, ziyadenin yapıldığı yerde sema'a açık olarak delalet eden bir siganın kullanılmasıdır. Sema'a delalet etmeyen tabirler kullanılmışsa, mesela hadis o yerde an'ane ile **rivâyet** edilmişse ziyadeyi ihtiva eden **rivâyet** tercih olunur.

4-11 Muztarib

Muhalefet râvinin ibdaliyle olur ve iki **rivâyet**ten birini diğerine tercih etmek mümkün olmazsa, böyle hadislere muztarip denir. İztırab çok defa isnadda bulunur; bazan da metinde olur. Fakat muhaddisin yalnız metindeki ihtilafa nisbetle hadisin muztarip olduğuna hükmetmesi nadirdir.

Bazan da ibdal, hıfzı imtihan edilmek, yahut ölçülmek istenen kimse için kasden yapılır. **El-Buhârî el-Ukayli** ve diğer **bazıları** hakkında bu şekilde ibdaller yapılmıştır. Ancak bu maksatla yapılan ibdalin şartı, hadisin ibdal edilmiş olarak kalmaması ve maksat hasıl olduktan sonra onun da son bulmasıdır. Eğer ibdal bir maksat için değil de mesela **rivâyete** rağbeti artırmak için onu garip kılmak kasdıyla yapılırsa, hadis, mevzu'un kısımlarından biri olur. Eğer ibdal, hata neticesinde meydana gelirse hadis, ya maklubdan, yahutta mu'allelden sayılır.

4-12 Musahhaf, Muharref

Muhalefet, yazı şeklinin baki kalmasıyla birlikte bir harfin veya bazı harflerin değişmesi ve bu değişikliği noktaya nisbetle olması halinde, böyle, hadise musahhaf denir. Muhalefet, yazının şeklindeki değişikliğe nisbetle olursa, buna da muharref denir.

Bu konunun büyük ehemmiyeti vardır. El-Askeri, **ed-Darekutni** ve diğerleri konuyla ilgili kitaplar tasnif etmişlerdir.

Tashif ve tahrif çok kere metinlerde, bazan da isnadlardaki isimlerde vaki olur. Metin şeklinin kasden değiştirilmesi kat'ıyyen caiz değildir. Keza metni ihtisar etmek, lafzı müradifi olan lafızla değiştirmek de, ancak lafızların

manalarını bilen ve bu manaları bozabilecek şeyleri anlayan kim-seler için caizdir. İleriki meselede de sahih olan görüş budur. Çünkü bunları bilen kimse, hadiste ihtisar yaptığı zaman, metinde kalmasını zaruri gördüğü şeylerle ilgili olmayan lafızları çıkartır; öyle ki, bu lafızların çıkması, hadisin ne delalet ettiği manada ihtilafa ne de beyanın bozulmasına sebep olur; hatta metinden zikrolunan ibarelerde hazfolunanlar, iki ayrı haber vasfını kazanır; yahutta zikrettikleri hazfettiklerine delalet eder. Fakat mananın bozulmasına sebep olacak şeyleri bilmeyen kimse, haberden zikredeceği ibarelerle ilgili bulunan bir ibareyi de hazfetmek suretiyle mananın bozulmasına sebep olur. Cahil bir kimsenin, bir ibare içerisinde geçen istisnayı terketmesi böyledir.

Bazan kalb, hadisin metninde de olur. Müslim'in Sahih'inde yer alan bir hadis buna misal olarak gösterilebilir. Allahü teâlâ'nın, arşının gölgesinde gölgelendirdiği yedi kişi hakkındaki bir Ebu Hureyre hadisinde şöyle denilmiştir:

"Bir adam sadaka verir ve bunu gizler; öyle ki, sol elinin verdiğini sağ eli bilmez."

İşte bu, râvilerden biri üzerine münkalib olmuş bir hadistir. Aslı Sahihan'da da olduğu gibi "...öyle ki, sağ elinin verdiğini sol eli bilmez" şeklindedir.

Hadisin mana ile rivâyetine gelince, bu konudaki ihtilaf da meşhurdur.

Hadisçilerin çoğu, mana ile rivâyetin caiz olduğu görüşündedirler ve bu husustaki en kuvvetli delilleri, İslam şeri'atının yabancı milletler için kendi dilleriyle izahının cevazı üzerindeki icma'dır. Buna göre, dine taalluk eden bir şeyin yabancı dile çevrilmesi caiz olunca, aynı şeyin yine arapçaya çevrilmesindeki cevaz evla olur.

Bazılarına göre mana ile rivâyet müfredatta caiz olduğu halde mürekkebatla caiz değildir.

Bazılarına göre de, lafızları hatırlayan ve bunları üzerinde tasarrufa ehil olan kimseler için caizdir.

Bazıları ise demişlerdir ki: Mana ile rivâyet, yalnız, hadisi hıfzeden, sonra lafızlarını unutan ve sadece manası hatırında kalan kimseler için caizdir.

Bazıları ise demişlerdir ki: Mana ile rivâyet, yalnız hadisi hıfzeden, sonra lafızlarını unutan ve sadece manası hatırında kalan kimseler için caizdir. Böyle kimselerin, hüküm çıkarmak maksadıyla, hadisi manen rivâyet etmeleri lazımdır; fakat lafzı hatırlayan kimseler için bu caiz değildir.

Yukarıdan beri zikrolunan şeyler, mana ile rivâyetin cevaz ve ademi cevazına müteallık değişik görüşlerdir. Şüphe yoktur ki, bu konuda en doğru olanı tasarrufa gitmeksizin hadisin lafzan rivâyetidir. Nitekim el-Kadi İyaz bu konu ile ilgili olarak şöyle demiştir:

“Eskiden ve halen, birçok râvilerde vaki olduğu gibi, iyi rivâyet ettiğini zannedipte iyi rivâyet etmeyen kimselerin hadise musallat olmamaları için mana ile rivâyet kapısını kapamak lazımdır.

4-13 Garibu’l-hadis

Lafzın az kullanılması dolayısıyla mana vazih olmazsa, garip kelimelerin şerhi hususunda tasnif edilmiş kitaplara ihtiyaç duyulmuştur. Ebu Ubeyd el-Kasım İbn Selâm’ın kitabı bunlardandır. Müretteb olmayan bu kitap, Şeyh Muvaffaku’d-Din İbn Kudame tarafından alfabetik sıraya göre tertip edilmiştir. Ebu Ubeyd el-Herevi’nin kitabı ise bundan daha mufassaldır. El-Hafız Ebu Musa el-Medini, bu kitaba itina göstermiş ve ona bazı ilaveler yapmıştır. Ez-Zemahşeri’nin de güzel tertip edilmiş el-Fa’ik isminde bir kitabı vardır. Fakat İbnu’l-Esir, yukarıda zikrolunan kitapların hepsini en-Nihaye adlı kitabında biraraya getirmiştir. Kitabı, ehemmiyetsiz bazı noksanlıklara rağmen, kullanım yönünden bu sahadaki kitapların en kolayıdır.

Bazan da lafız çok kullanılmakla beraber manasında incelik olursa, bu takdirde, haberlerin manalarını şerh, müşkilini beyan eden musannaf kitaplara ihtiyaç duyulmuştur. Et-Tahavi, el-Hattabi, İbn Abdî’l-Berr ve daha bir çok kimseler de bu konuda kitap tasnif etmişlerdir.

4-14 Cehalet

Ta’n sebeplerinin sekizincisi olan râviye cehalet, başlıca iki sebebe istinad eder. Birincisi, râvinin isim, künye, lakab, sıfat ve meslek gibi bir çok sıfatları bulunup, bunlardan yalnız birisiyle şöhret kazandığı halde, herhangi bir maksat dolayısıyla meşhur olan isminden başka bir isimle zikredilmesi ve bu suretle onun başka bir şahıs olduğunun zannedilmesidir. Kim olduğu kesinlikle bilinmeyen bu şahsın adalet ve zabt yönünden hali hakkında da tabiatıyla cehalet hasıl olur. Bu konuda, sıfatların cem ve tefrikinden hasıl olan vehimleri açıklayıcı kitaplar tasnif etmişlerdir. Bu kitapların en güzeli el-Hatib’in kitabıdır. Kitap telifi hususunda Abdu’l-Gani, sonra da eş-Şuri el-Hatib’in önüne geçmişlerdir.

Zikrettiğimiz sebep dolayısıyla meçhul kalan râvilere misal olmak üzere Muhammed İbnu’s-Sa’ib İbn Bişr el Kelbi gösterilebilir. Bazıları, bu şahsı ceddine nisbet ederek Muhammed İbn Bişr demişlerdir. Bazıları Hammad İbnu’s Sa’ib diye isimlendirmişler; bazıları künyesini Ebu’n-Nazr, bazıları Ebu Sa’id, bazıları da Ebu Hişam olarak zikretmişlerdir. Bu seretle şahıs tek bir kimse olduğunda bilinmeyen isim ve künyelerle ayrı kimseler olduğu zannedilmiştir. Bu işin hakikatini bilmeyen kimseler, tabiatıyla bundan hiçbir şey anlamazlar.

Râviye cehaletin ikinci sebebi, onun az hadis rivâyet eden kimselerden olması ve dolayısıyla kendisinden az hadis alınmasıdır. Bu konuda da Vuhdan denilen kitaplar tasnif etmişlerdir. Vuhdan, isimleri zikredilse bile, kendilerinden yalnız bir kişinin rivâyet ettiği kimselerdir. Müslim, el-Hasan İbn Süfyan ve diğer bazı müellifler, tasnif ettikleri kitaplarda böyle olan kimseleri toplamışlardır.

Cehaletin bir başka sebebi, râvinin, kendisinden **rivâyet** eden bir başka râvi tarafından ihtisar olsun diye isminin zikredilmemesi ve "fulan bana haber verdi", yahut "şeyh", yahut "bir adam", yahut "**bazıları** yahutta "fulanun oğlu" gibi ibareler kullanılmasıdır.

Mübhem olan ismin bilinmesi, onun başka bir tarikdan isimlendirilmiş olarak gelmesiyle istidlal olunur. Bu konuda da mübhemat denilen kitaplar tasnif edilmiştir. Mübhem olan kimsenin hadisi, ismi zikredilmedikçe kabul olunmaz. Çünkü haberin kabul şartı, râvilerinin adetidir; halbuki ismi mübhem bırakılan râvinin kim olduğu bilinmezse **adaleti** nasıl bilinir?

Keza bir râvi, kendisinden **rivâyet** ettiği râvinin ismini "bana **sika** olan bir kimse haber verdi" diyerek **ta'dil** lafızıyla mübhem bıraksa, onun da haberi kabul edilmez; çünkü bu şahıs, onun nazarında **sika** olabilir; fakat başkalarının nazarında da mecruhtur.

Nitekim mürsel hadis de, âdil bir kimse tarafından kat'i bir dil ile irsal edildiği zaman, aynen bu ihtimal dolayısıyla kabul edilmez. Bununla beraber, **bazıları** bu görüşün aksine, **cerhin**, aslın hilafı üzerine mebni olduğunu ileri sürerek zahire göre hüküm vermiş ve kabul edileceğini söylemişlerdir.

Bazılarına göre de, bunu söyleyen kimse, **sika** olanla olmayanları ayırt edebilecek şekilde alim ise, onun mezhebinde olanlar hakkında bu **ta'dil** kafi gelir. Ne var ki bu görüş hadis ilminin konularından değildir.

Eğer râvinin ismi zikredilir, yalnız, bir râvi de ondan **rivâyetinde** tek kalırsa, bu şahsa mechulu'l-ayn denir. Sahih görüşe göre, **rivâyetinde** ondan tek kalmayan başka bir kimse onu tevsik etmedikçe mechulu'l-ayn mübhem gibidir. Fakat böyle bir kimse tevsik ederse kabul edilir. Keza ondan **rivâyetinde** tek kalan kimse, tevsik ehliyetine de sahipse yine kabul edilir. Eğer o kimseden iki ve daha fazla kimse **rivâyet** eder fakat tevsik edilmezse bu şahsa meçhulu'l hal denir; bu aynı zamanda mesturdur.

Bazı kimseler, hiçbir kayıt ileri sürmeksizin mesturun **rivâyetini** kabul, ekseriyet ise reddetmiştir. Gerçek şudur ki, mesturda, mübhem ve mechulu'l-ayn'da olduğu gibi, **adalet** ve **adaletsizlik** ihtimalinin bulunması dolayısıyla red ve kabulü değil, belki hali açıkça bilininceye kadar onunla hükmolunmaması gerekir. Nitekim İmam Hameyn bu görüşe sahip olduğu gibi, İbnu's-Salâh'ın **cerh** sebepleri açıklanmaksızın **cerh** edilen kimseler hakkındaki sözleri de buna delalet eder.

4-15 Bid'at

Râvi hakkında **ta'n** sebeplerinden dokuzuncusu **bid'attir**. Bu da, ya râvinin, küfrü gerektiren bir şeye inanması dolayısıyla mukeffir olur. Yahutta müfessik olur ve sahibini **fiska** götürür. **Birincisini**, yani küfrü gerektiren **bid'atın** sahibini ulemanın çoğu kabul etmemiştir. **Bazıları**, mutlaka kabul edilir, demişlerdir. **Bazıları** da, mezhebinin muvaffak olması için yalan söylemeyi helal saymadığı

takdirde kabul edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Gerçek olanı, bir **bid'at**le tekfir olunan herkesin reddedilmeyeceğidir. Zira her mezheb, muhalifinin mübtedi olduğu iddiasında bulunur ve onu tekfir eder; öyle ki, bu itham alelittak kabul edilse ortada tekfir edilmemiş kimse kalmaz. Gerçek olan şudur ki, **rivâyeti** reddolunan kimse, şerî'atten **mütevâtir** olan ve dinden bizzarure bilenen bir şeyi inkar eden, yahut bunun aksine inanan kimsedir. Fakat bir kimse bu vasıfta olmaz, buna **rivâyet**indeki **zabt**ıyla birlikte hıfzı ve takvası da inzımam ederse kabulüne hiç bir mani yok demektir.

İkincisi ise, **bid'atı** asla tekfiri gerektirmeyen kimse olup bunun da kabul ve reddi hususunda görüş ayrılıkları vardır.

Bazıları mutlaka reddedilir demişlerdir ki uzak bir görüştür. Reddi için çok defa ileri sürülen sebep, ondan yapılan **rivâyet**lerde mezhebini ve ismini zikrile şanını yüceltme bulunmasıdır. Buna göre, mübtedi olmayan bir kimsenin de **rivâyet**inde iştirak ettiği bir şeyi mübtedi'den **rivâyet** etmemek lazımdır.

Bazıları yukarıda da geçtiği gibi, yalan söylemenin helal olduğuna inanmadığı takdirde mutlaka kabul edileceğini söylemişlerdir.

Bazıları da, kabulü için bir **bid'ate** davet edilen kimselerden olmamasını şart koşmuşlardır. Çünkü **bid'atı**nı medh ve tezyin, o kimseyi, **rivâyet**leri tahrife ve mezhebinin gerektirdiği şekle uydurmaya sevkeder. Doğru olan görüş de budur. **İbn Hibban** garip bir şekilde ve tafsilat vermeden, **bid'atı**na davet etmeyen kimselerin kabul edileceği üzerinde ittifak hasıl olduğunu iddia etmiştir; ittifak yerine ekseriyet deseydi daha doğru olurdu.

Râvi, **bid'atı**nı takviye edecek birşey **rivâyet** ederse, doğru olan görüşe göre reddolunur. **Ebu Dâvud** ve **en-Nesai**'nin şeyhlerinden olan Ebu İshak İbrahim İbn Ya'kub el Cüzani Ma'rifetu'r-rical adlı kitabında bu görüşü benimsemiş ve râvilerin sıfaiarı hakkında şöyle demiştir:

"Bunlar arasında sünnetten sapmış olmakla beraber doğru konuşan kimseler de vardır. Bunların münker olmayan ve **bid'atı**nı takviye etmeyen hadislerini almaktan başka çare yoktur."

El-Cüzecani'nin sözü doğrudur; çünkü da'inin hadisinin reddini gerektiren illet, bir hadisi **rivâyet** eden mübtedi da'i olmasa bile, o hadisin zahiri mübtedi'in mezhebine uygun olması halinde bu mervide de var demektir.

4-16 Su-i hıfz

Ta'n sebeplerinin onuncusu **su-i hıfz**dır. **Su-i hıfz**dan, maksat, râvinin doğru tarafının hatalı tarafına tercih edilememesi olup iki kısımdan ibarettir. Eğer **su-i hıfz**, râvinin bütün hallerinle görülürse, bazı **hadisçilere** göre bu râvinin hadisi şazdır. Fakat **su-i hıfz**, râviye, ya yaşlılığı dolayısıyla, ya gözlerinin görmemesi, yahutta daima itimad ve hıfzında müracaat ettiği kitaplarının yanması veya kaybolması dolayısıyla sonradan arız olursa, bu râviye muhtelit denir.

Muhtelitin hükmü: İhtilattan önce **rivâyet** ettiği hadisler bilinir ve diğerlerinden ayırt edilirse kabul olunur; bilinmezse bunlar üzerinde tevakkuf olunur; bir başka ifade ile, kabul ve reddi hususunda hiçbir hüküm verilmez. Keza râvinin muhtelif olup olmadığı veya **rivâyet** ettiği hadisleri ihtilattan önce mi yoksa sonra mı **rivâyet** ettiği kesinlikle bilinmezse bunlar üzerinde de tevakkuf olunur. İhtilat, ancak muhtehtan hadis alanlar yönünden bilinir.

Hafıza yönünden kötü olan bir râviye, kendisinden aşağı olmayan, fakat kendisi gibi, yahut kendisinden üstün muteber bir râvi mutabi olursa, keza hadisleri ayırt edilemeyen muhtelit, mestur, mürsel olan isnad ve mahzuf râvisi bilinmeyen müdelles, yine muteber bir râvi tarafından mutabeat olunursa, bunların merdud cinsinden olan hadisleri, mutabi ve mutaba'nın mecmu'u itibariyle hasen li-gayrihi olur. Çünkü bunlardan her birine ait **rivâyetin** eşit olarak doğru veya yanlış olması ihtimali vardır; fakat bunlardan birisine uygun olarak gelen muteber bir **rivâyet**, zikrolunan bu iki ihtimalden birinin kuvvet kazanmasına veya tercih edilmesine yardımcı olur; bu ise, hadisin mahfuz olduğuna delalet eder; yani râvisi hafıza yönünden kötü, yahut muhtelit, yahutta müdellis olması dolayısıyla tevakkuf olunan bir hadis iken, bu dereceden kabul derecesine yükselmiş olur. Şu var ki, hadis kabul derecesine yükselmekle beraber hasen li-zatihi derecesinden aşağıdır. Bu sebeple **bazıları** ona hasen isminin itlakından bile çekinmişlerdir.

Burada, kabul ve red yönünden metne taalluk eden bahis sona ermiş bulunmaktadır.

5 İSNAD

5-1 Merfu:

İsnad metne götüren yoldur; metin ise isnadın nihayet bulunduğu sözdür. Buna göre bir isnad ya Rasululah'ta nihayet bulur ve onun sözlerinin ya sarihan yahutta hükmen olmasını iktiza eder. Aynı zamanda bu isnadla nakledilen hadis, ya **Rasûlüllah**'ın sözüdür; ya fiilidir; yahutta tekrirdir. İşte bu şekilde, isnadı **Rasûlüllah**'da nihayet bulan hadise merfu denilmiştir.

Rasûlüllah'ın sözlerinden sarihan olan merfu'un misali, sahabinin semi'tu Rasula'llah yakulu keza yahut **haddesena Rasûlüllah** (sallallahü aleyhi ve sellem) keza, yahutta 'an Rasuli'llah ennehu **kale** keza ve buna benzer sözler söylemesidir.

Rasûlüllah'ın fiillerinden sarihan olan merfu'un misali, sahabinin ra'aytu'n-Nebiyye fe'ale keza, yahutta yine sahabi veya başka bir kimsenin kane **Rasûlüllah** yef'alu keza demeleridir.

Rasûlüllah'ın takrirlerinden sarihan olan merfu'un misali sahabinin fe'altu bi-hazrati'n-Nebiyi keza yahut yine sahabi veya bir başkasının fe'ale fulan yahut fu'ile bi-hazra ti'n-Nebiyi keza demeleri ve **Rasûlüllah**'ın, huzurunda yapılan bu şeyleri reddettiğine dair hiç bir şey zikretmemeleridir.

Rasûlüllah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) sözlerinden hükmen olan merfu'un misali, sahabinin, israiliyattan almadığı, içtihad eseri olmayan ve bir lügatin beyanına veya garip bir kelimenin şerhine taalluk etmeyen, fakat yaratılışın mebdai ve peygamberler gibi geçmişe ait haberlerle, fiten (dahiliharpler), kıyamet gününün ahvali ve melahim (diğer harpler) gibi geleceğe ait haberleridir. Keza, bir fiilin yapılmasıyla hasıl olacak sevap veya ıkab hakkındaki sahabe haberi de böyledir ve bu gibi haberler merfu hükmüne sahiptir. Çünkü sahabinin bunları haber vermesi, o sahabe haber veren bir başkasının bulunmasını iktiza eder. içtihad eseri olmayan haberlerde de sahabeyi bunlara vakıf kılan **Rasûlüllah**'dan başkası olamaz. Yahut eski kitaplardan aldıkları haberleri nakleden bazı kimseler de vardır ki, sözün başında bunlar bahis konusu edilerek, haberin israiliyattan alınmış olmaması şart koşulmuştur. İşte, sahabeyi haber verdiği şeyler hakkında yalnız **Rasûlüllah**'ın muttali kıldığı anlaşılacak bu gibi haberler, sahabenin **kale Rasûlüllah** (sallallahü aleyhi ve sellem) diyerek rivâyet ettikleri haberler hükmündedir ve sahabe bunları ister doğrudan doğruya **Rasûlüllah**'dan (sallallahü aleyhi ve sellem) işitmiş olsun, ister bir vasıta ile ondan almış olsun, hepsi de merfudur.

Rasûlüllah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) fiillerinden hükmen olan merfu'un misali, sahabinin içtihad eseri olmayan bir işi işlemesidir. Öyle ki, sahabide görülen bu işin **Rasûlüllah**'dan geldiği hükmüne varılır. Güneş tutulması halinde Ali'nin her rek'atta ikiden fazla rüku ile kıldığı namaz hakkında eş-Şafii'nin haberi bu cümledendir.

Rasûlüllah'ın (sallallahü aleyhi ve sellem) takrirlerinden hükmen olan merfu'un misali, sahabinin Rasulullah (sallallahü aleyhi ve sellem) zamanında yaptıkları işleri haber vermesidir. Bunlar hakkında da merfu hükmü verilir; çünkü sahabenin dinleriyle ilgili birçok meselelerde **Rasûlüllah**'a (sallallahü aleyhi ve sellem) sual sormalarını gerektiren sebeplerin çokluğu dolayısıyla, **Rasûlüllah**'ın (sallallahü aleyhi ve sellem), sahabenin fiillerine muttali olması kadar tabii bir şey yoktur. Aynı zamanda bu devir vahyin gelmekte olduğu bir devirdir. Bu bakımdan sahabe her neyi yapmış ve yapmakla devam etmişlerse, o yapılan şey, yapılması yasaklanmayan şeylerdendir.

Nitekim Cabir ve Ebu Sa'id'in "azl" in caiz olduğu hükmünü istidlal etmeleri, bunun en güzel örneğini teşkil eder, bu işi (yani azli) yapıp duruyorlardı ve Kur'an'ın nüzulu de henüz sona ermiş değildi. Eğer "azl" yasaklanan fiillerden olsaydı her halde Kur'anı Kerim bunu yasaklardı.

Hükmen merfu olduğunu belirttiğimiz haberlere, **Rasûlüllah**'a nisbeti, dolayısıyla sarih sigaların kullanılması mümkün olan yerlerde kinaye sigasıyla rivâyet olunan halde dahildir. Mesela tabii'in sahabiden rivâyet ederken yerfe'u'l-hadis (hadisi ref eder), yahut yenvihi (hadisi nisbet eder), yervihi (hadisi rivâyet eder), rivâyeten (rivâyet ederek), yebleğu bihi (hadisi iblağ eder), yahutta revahu (hadisi rivâyet etti) sigalarını kullanması bu cümledendir.

Bazan da sözün asıl sahibini hafzederek rivâyetle kısaltma yaparlar ve bununla **Rasûlüllah**'ı kastedmiş olurlar.İbn Sirin'in Ebu Hureyre'den rivâyetle **kale**; tukatilune kavmen demesi böyledir. **El-Hatibu'l-Bağdadi**'ye göre kailin hazfi usulu Basralılara has bir istilahtır.

Sahabinin mine's-sünneti keza (şu şey sünnettendir) sözü, hem merfu hem de mevkuf olma ihtimali bulunan sigalardandır.

Hadisçilerin çoğu bunun merfu olduğu görüşündedirler.**İbn Abdi'l-Berr**, bu görüş üzerinde ittifak bulunduğunu ileri sürmüş ve "sahabiden başkası da bu ibareyi kullansa sunnetu'l-Omeryn ibaresinde olduğu gibi sünnet lafzını sahibine izafe etmedikçe yine hükmen merfudur" demiştir.

Ancak, **İbni Abdi'l-Berr**'in bu görüş üzerinde ittifak bulunduğu yolundaki iddiası ihtilafli bir konudur. Eş-Şafi'den bu konu ile ilgili olarak iki görüş nakledilmiş, şafi'iyeden Ebu Bekr eş-Şayrafi, hanefiyeden **Ebu bekr er-Razi** ve zahiriyyeden **İbn Hazm**, merfu olmadığı görüşüne zahib olarak, sünnetin **Rasûlüllah**'la diğerleri arasında mütereddit olmasını delil göstermişlerdir. Şu var ki, bunlara cevap olarak, sünnet bahis konusu olduğu zaman, bununla **Rasûlüllah**'ın sünnetinden başkasının kastedilmiş olmasının uzak bir ihtimal olduğu da ileri sürülmüştür. Nitekim **el-Buhârî**, Sahih'inde **Ibn Şihab ez-Zuhri** tarikiyle Salim İbn Abdillah İbn Ömer'in babasındarı naklettiği **el-Haccac** ile olan bir kıssa sını zikretmiştir. Bu kıssaya göre Salim İbn Abdillah İbn Ömer **el-Haccac** ile olan bir kıssasını zikretmiştir. Bu kıssaya göre Salim İbn Abdillah İbn Omer, **el-Haccac**'a "Eğer sünnete göre amel etmek dilersen öğle ve ikinci namazlarını cemederek kıl" demiş; İbni Şihab da Salim'e "**Rasûlüllah** bunu yapıyor mu idi?" diye soruncu, Salim **Rasûlüllah**'ın sünnetinden başka bir şeye mi tabi olurlar? cevabını vermiştir. Medine ehline mensub, fukaha-i seb'adan ve tabi'un hafızlarından olan Salim, sahabenin sünnet lafzını kullandıkları zaman, bununla yalnız **Rasûlüllah**'ın sünnetini kastedtiklerini mezkur haberinde açıklamıştır.

Bazılarının "madem ki bu merfudur; o halde niçin burada **kale** Rasulullulah (sallallahü aleyhi ve sellem) demiyorlar?" sözüne verilecek cevap ise şudur: Onlar bu şekilde kesin bir tabir kullanmayı, gûnahtan sakınmak ve ihtiyatlı olmak maksadıyle terketmişlerciir. Nitekim **Ebu Kılabe**'nin Enes İbn **Malik**'ten rivâyet ettiği "Mine's-sünneti iza tezevvece'l-bikru ale's-sey biekame indeha seb'an" hadisi bu cümledendir ve hadis, el **Buhârî** ve **Müslim** tarafından Sahih'lerinde nakledilmiştir. **Ebu Kılabe**, bu hadis ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Eğe dileseydim, Enes'in, hadisi **Rasûlüllah**'a ref ettiğini söylerdim ve bunu söyleseydim yalan söylemiş olmazdım; çünkü mine's-sünnet sözünün manası ref'tir; fakat sahabenin zikrettiği siga ile hadisi rivâyet etmek daha iyidir.

Sahabenin umirna bi-keza (şu şeyle emrolunduk) ve nuhiyna an keza (şu şeyden nehyolunduk) sözleri de bu kabildendir. Bu sözlerle ilgili olarak ortaya çıkan ihtilaf, bundan önceki mine's-sünneti sözüyle ilgili olan ihtilaf gibidir; çünkü bu emir ve nehiy mutlak zikrolunduğu zaman, zahiri, o emir ve nehiyin sahibi olan

bir kimseye delalet eder ki, bu kimse de **Rasûlüllah**'dan başkası değildir. Bununla beraber bazı kimseler, bu görüşe de muhalefet etmişler ve bu emir ve nehiyden maksadın Kur'an emri, yahut icma, bazı halifelerin emir ve nehiyleri, yahutta içtihad ve istinbat olduğu ihtimali üzerinde durmuşlardır. Bu itiraza ise şu cevap verilmiştir: Asıl olan ilkidir; diğerleri ise ihtimaldir ve asla nisbede **ikinci** planda kalır. Bu, tıpkı bir reisin emri altında bulunan bir şahsın "emrolundum" dediği zaman, ona emreden reisten başka birinin olmayışı gibidir.

Emir olmayan bir şeyin emir zannedilmesi ihtimalini ileri süren kimselerin sözlerinin ise bu mesele ile hiçbir ilgisi yoktur; öyle ki, bu ihtimal, râvinin "**Rasûlüllah** bize şunu emretti şeklindeki açık ifadesinde bile mevcuttur. Onun için bu ihtimal zayıftır. Sahabe, âdil ve kullandığı dili iyi bilen kimselerdir; bir şey emir olarak tahakkuk etmedikçe buna emir itlak etmeyecekleri aşıkardır.

Sahabinin **kunna nef'alu** keza (biz şöyle yapardık) sözü de, yukarıda zikredildiği gibi hükmen merfudur.

Keze sahabinin, herhangi bir fiil hakkında Allah ve Rasulu'ne taat veya masiyetle hükmetmesi de böyledir. Mesela **Ammar**'ın "Men same yevmu'ş-şek ellezi yeşukku fiy bi fekad asa ebe'l-kasım salallahu aleyhi ve sellem" sözü bu kabildendir ve ref ile hükmedilmiştir; çünkü sahabinin, bu sözü **Rasûlüllah**'dan aldığı açıkça anlaşılmaktadır.

5-2 Mevk

İsnad, **Rasûlüllah**'da nihayet bulduğu gibi, sahabide de nihayet bulur ve yukarıda zikrolunduğu şekilde sahabiden nakledilen haberler ya onun sözü, ya fiili, yahutta takriri olması itibariyle lafız tasrihi iktiza eder. Ancak burada, yukarıda zikrolunanların hepsi değil belki çoğu caridir ve her iki kısım arasında benzerlik yönünden bir eşitlik de şart koşulmamıştır.

Bu küçük kitap, hadis ilminin bütün çeşitlerini içine aldığına göre, burada sahabinin tarifini de zikretmek icab etmektedir: Sahabi kimdir?

Sahabi, **Rasûlüllah**'a mi'min olarak mülaki olan, sahih olan görüşe göre araya irtidat devri girmiş olsa bile müslüman olarak ölen kimsedir. Mülaki olmaktan maksat, mücaleset (bir arada oturmak), mümaşat (beraber yürümek), birbiriyle konuşmalar bile birinin diğerine kavuşması gibi tabirlerden daha umumi manaya gelen bir kelimedir. Bu mananın içine, ister yalnız başına olsun, ister başkasıyla birlikte olsun, birinin diğerini görmesi de girer. Bu bakımdan sahabinin tarifinde mülakat tabirini kullanmak, bazıların, "sahabi Peygamberi gören kimsedir" demelerinden daha iyidir. Çünkü görme lafzıyla yapılan tarif, İbn Umri Mektum ve bunun gibi ama olan kimseleri sahabi olmaktan çıkarır; halbuki bunlar da tereddütsüz sahabelerdendir.

Tarifte geçen "mü'min olarak" sözünden maksat, kendileri için mülakat hasıl olan, fakat kafir oldukları halde **Rasûlüllah**'a mülaki olanları tarifi dışına çıkaran ayırt edici bir ibaredir. "**Hazret-i Peygamber** e" delalet etmek üzere kullanılan

“ona” tabiri ise, **ikinci** bir ayırt edici ibare olup, Peygamberden başka Peygambere inanmış olarak ona mülaki olanları tarif dışına çıkarır. Ancak Peygambere, onun Peygamber olacağına inanıpta Peygamberlik devrine yetişmeyenleri tarif dışına çıkarıp çıkarmayacağı, üzerinde ayrıca durulacak bir konudur. “Müslüman olarak ölen” sözü de diğer bir ayırt edici ibaredir ve Peygambere mü’min olarak mülaki olduktan sonra irtidat eden ve bu hal üzere ölen kimseleri tarif dışına çıkarır. Mesela Ubeydullah İbn Cahş ve İbn Hatal bunlardandır. “Araya irtidat devri girmiş olsa bile” sözü, ile **Rasûlüllah**’a mü’min olarak mülaki olmasıyla Peygamberin vefatı arasında irtidat edip sonradan tekrar müslüman olanlar kastedilmiştir. Bu gibi kimseler, ister Peygamberin hayatında İslam’a dönsünler, ister **ikinci** defa ona mülaki olsunlar, ister olmasınlar, bunlar için sohbet ismi bakidir. “Sahih olan görüşe göre” sözü ise, bu mesele deki ihtilafa işaret olup, Eş’as İbn Kays’ın hikayesi bu görüşün doğruluğuna delalet eder. Bu zat, irtidat eden kimselerdendir. Ebu Bekr es-Sıddık’a esir olarak getirilmiş ve onun eliyle İslam’a dönmüştü. Ebu Bekr de onun İslam’a girişini kabul ederek kız kardeşiyle evlendirdi. Bundan sonra hiç kimse onu sahabi olarak zikretmekten ve hadislerini müsned ve diğer eserlerde nakletmekten geri kalmadı.

Peygamberle daima beraber bulunan, onunla harplere giren veya sancağı altında şehit edilen sahabilerin, onunla daima beraber bulunmayan, onunla birlikte harplere iştirak etmeyen, onunla az konuşan, az yürüyen, yahut onu uzaktan gören, yahutta sadece çocukluğunda gören sahabilere üstün olduklarına şüphe yoktur. Her ne kadar sohbet şerefi, hepsi için ve hatta **rivâyet** yönünden Peygamberlerden hiç hadis işitmeyen ve hadisleri mürsel olan kimseler için hasıl olsa bile, birincileri diğerlerinden üstündür. Bununla beraber ru’yet (görme) şerefine nail olmaları dolayısıyla hepsi de sahabeden sayılır.

Bir kimsenin sahabi olduğu **tevatür** ve istifaza, yahut şöhret yoluyla bilindiği gibi, diğer bazı sahabenin veya bazı güvenilir tabi’unun haberleriyle de bilinir. Yahutta sahabi, bizzat kendisinin sahabi olduğunu beyan eder; ancak onun bu iddiası imkan dahilinde olduğu zaman muteberdir. Şu var ki, **hadisçiler**den bir gurup, bunu “ben âdil bir kişiyim” diyen kimsenin iddiasına benzeterek tereddütle karşılaşmışlardır. Bu tereddüd ise, üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur.

5-3 Maktu

İsnad sahabide son bulduğu gibi, bazan da tabi’ide son bulur. Tabi’i, yukarıda zikrolunan sahabiye mülaki olan kimsedir. Şu var ki bu şartlar iman hariç, mülakata taalluk eden ve mülakatla birlikte zikrolunan diğer hususlardır; iman bunların dışındadır ve sadece Peygambere mahsustur. Tabi’inin tarifinde muteber olan görüş bu olmakla beraber, bazı kimseler bu görüşe muhalefet etmişler ve tabi’inin, sahabiyle uzun müddet beraber bulunmasını yahut hadis sema’ının sıbhatini, yahutta temyiz için gerekli yaş haddine erişmiş bulunmasını şart koşmuşlardır.

Burada, sahabe ile tabi'un arasında bir tabaka daha vardır ki, bunların sahabe ve tabi'undan hangisine ilhak edilmeleri hususunda görüş ayrılığı mevcuttur. Muhadram denilen bu kimseler, hem cahiliyye, hem de İslam devirlerini idrak etmişler, fakat Peygamberi görmemişlerdir. **İbn Abdî'l Barr** bunları sahabeden addetmiş, **el-Kadı İyad** ve diğer bazı kimseler de, **İbn Abdî'l-Berr**'in bunlara sahabe dediğini ileri sürmüşlerdir. Ancak onların bu iddiaları, münakaşaya değer bir konudur; zira **İbn Abdî'l-Berr**, kitabının mukad demesinde birinci asırda yaşamış olanları bir araya toplamak ve hepsini de şamil olmak üzere, bunlar arasında muhadramları da zikrettiğini açıkça belirtmiştir. Gerçek olan şudur ki, muhadramlar, mesela en-Necaşi gibi her hangi birinin Peygamber devrinde müslümanın olduğu bilinsin veya bilinmesin, hepsi de tabiunun büyüklerinden sayılır. Bununla bera- ber mirac gecesi, Peygambere yeryüzünde bulunan kimselerin hepsinin keşfedilmiş olduğu ve Peygamberin onların hepsini gördüğü sabit bulunursa, onun hayatında mü'min olan kimselerin, ona mülaki olmasalar bile, onun tarafından görülmüş olmaları itibariyle sahabeden sayılmaları mümkün olur.

İşte, isnadla ilgili olarak zikrettiğimiz bu tamamlayıcı bilgiden sonra diyebiliriz ki: Yukarıda zikri geçen üç kısımdan **birincisine**, yani ister muttasıl ister munkatı olsun isnadın sonu Peygamberde nihayet bulan hadise merfu, **ikincisine** yani sonu sahabide nihayet bulan hadise mevkuf, **üçüncüsünde** yani tabi'ide nihayet bulan hadise de maktu denilmiştir. Keza tabi'iden sonraki tabi'ut-tabii ve daha sonraki tabakalarda son bulması halinde de yine tabi'ide son bulan isnad gibi maktu ismini alır. Bunlar hakkında mevkuf tabirinin kullanılması da mümkün olmakla beraber, bu kullanım sadece fulan üzerinde mevkuf "Mevkufun an fulan" denilmesi halinde doğru olur.

Bu açıklama, ile maktu ve munkatı arasındaki istilahlarla ilgili fark da belirgin olmaktadır. Munkatı daha önce de zikrolunduğu gibi, isnada müteallık bahislerdendir Maktu ise, biraz önce görüldüğü gibi metinle ilgilidir. **Bazıları** da maktü ve munkatı bazen aynı şeyler hakkında kullanmışlardır; ancak bu, kelimelerin sadece lügat yönünden kullanılışidir.

Hadisçiler arasında bu son iki şekle, yani mevkuf ve maktu'a eşer de denilmiştir.

5-4 Musned

Hadisçilerin haza hadisun müsnedun (bu müsned bir hadistir) sözünde geçen müsned tabiri, zahiri muttasıl bir isnadla gelen sahabe merfu'una delalet eder. Bu tarifte kullandığımız merfu tabiri cins, sahabe tabiri ise fasl makamında olup, bununla, tabiinin veya daha sonrakilerin **kale Rasûlüllah** (sallallahü aleyhi ve sellem) diyerek ref ettikleri hadis şekli tarifin dışına çıkarılmıştır; çünkü tabi'inin ref ettiği hadis mürsel, diğerlerinininki ise mu'dal veya mu'allaktır, Müsnedin tarifinde kullandığımız zahiri muttasıl ibaresiyle de, zahirinde inkita bulunan hadisler tarif dışında kalır, Şu var ki, mürsel-i hafi gibi ittisal ve inkita ihtimali

olan hadis bu tarife dahildir. Ancak kendisinde gerçek ittisal bulunan hadisin tarifte yer alması, ihtimale nisbetle daha kuvvetlidir

Tarifte ittisalin zahir lafzıyla takyid edilmesinden, müdellisin ve şeyhine mülaki olup olmadığı tesbit edilemeyen muasırın an'anesi gibi gizli olan inkita'ın, hadisi müsned olmaktan çıkarmayacağı anlaşılır. Nitekim müsned hadisleri ihrac eden imamların ittifakı, tarifini verdiğimiz bu hadis şekli üzerinde olmuştur.

Musned'in bu tarifi, aynı zamanda el-Hakim'in yaptığı tarife de uygundur. **El-Hakim**'e göre müsned, muhaddisini, sema'ı zahir olarak bir şeyhten, keza bu şeyhin de kendi şeyhinden olmak üzere sahabiye ve Peygambere kadar muttasıl bir şekilde **rivâyet** ettiği hadistir.

El-Hatib bu müsnedi muttasıl lafzıyla tarif etmiştir. Bu tarife göre, mevkuf hadis muttasıl bir senedle geldiği zaman müsned olur. Şu var ki **el-Hatib**, müttasıl senedli mevkufun nadiren geldiğini de beyan etmiştir.

İbn Abdil'-Berr ise, müsnedin merfu olduğunu söylemekle daha uzak bir tarif yapmış ve isnada hiç iltifat etmemiştir. Ona göre isnad ister mürsel olsun, ister mu'dal veya munkatı olsun, hadisin metni merfu olduğu zaman bu hadis müsneddir. Ancak ondan başka bu görüşe sahip olan kimse yoktur.

5-5 'Ali ve Nazil isnadlar

Bir hadisin isnadını teşkil eden râvi sayısı, aynı hadise ait diğer bir isnadın râvi sayısına nisbetle az olursa, bu az râvi ile isnad, ya Peygamberde nihayet bulur; yahutta **Şu'be**, **Malik**, **Süfyan**, **eş-Şafii**, **el-Buhârî**, **Müslim** ve benzerleri gibi hafıza, **zabt**, fıkıh ve tasnif yönünden tercihi gerektiren yüksek sıfat sahibi hadis imamlarından birinde nihayet bulur. **Birincisi**ne, yani Peygamberde nihayet bulan isnada uluvv-i mutlak denir.

Uluv, senedin sahih olmasıyla birleşirse, bu iki yüksek vasfa sahip isnadla gelen hadis, sıhhat yönünden en üstün mertebededir. Hadjs mevzu olmamakla beraber sahih vasfına sahip değilse isnadda uluv vasfı yine bakidir; ancak mevzu olan hadisin isnadına uluv itlakı yersizdir ve bu, ma'dum (olmayan bir şey) gibidir.

İsnadın, meşhur imamlardah birinde nihayet bulan **ikinci** şekline de uluvvi nisbi denilmiştir. Bu şekil, mezkur imamdan isnadın sonuna kadar sayısı çok olsa bile, bu imama kadar olan râvi sayısı az olan bir isnad şeklindedir.

Muahhar **hadisçiler** arasında uluvvi isnada o kadar büyük rağbet olmuştur ki, bunlardan çoğu, uluv adına ondan daha mühim şeylerle meşgul olmayı bile ihmal etmişlerdir. Halbuki, uluv, sıhhata daha yakın ve hatası daha az olması dolayısıyla rağbete değer bir şeydir. Çünkü isnadı teşkil eden her bir râvinin, **rivâyetinde** hata yapması ihtimali yok değildir. Bir hadisin **rivâyetinde** vasita ne kadar çok ve sened ne kadar uzun olursa, hata ihtimali de o kadar çok olur; fakat ricali az, dolayısıyla senedi de kısa olan hadiste hata ihtimali yine o nisbette

azdır. Şu var ki, uluvvün mukabili olan nüzulde, râvilerinin daha güvenilir, yahut daha hafız, yahut daha fakih olmaları, yahutta ittisalın daha açık olması dolayısıyla uluvve nisbetle üstün bir meziyet bulunursa, nüzulün daha üstün olduğunda şüphe ve tereddüde mahal kalmaz.

Fakat bir kimse, meşakkati gerektiren araştırmanın çokluğu dolayısıyla sevabının da büyük olacağını düşünerek mutlak nüzulu tercih edecek olursa, bu tercih, hadisin sıhhat ve zaafiyetiyle ilgili olmayan bir tercih olur.

Uluvvi nisbinin çeşitli şekilleri vardır ve bunlardan biri muvafakattır. Muvafakat, musannıflardan birinin şeyhine, o musannıfa ulaşan yolla değil, bir başka yolla ulaşmaktır. Mesela **el-Buhârî**, Kuteybe tarikiyle **Malik**'ten bir hadis **rivâyet** etmiştir. Biz, **el-Buhârî** tarikiyle bu hadisi **rivâyet** etmiş olsak, bizimle Kuteybe arasında sekiz râvi bulunacaktı. Halbuki, aynı hadisi, **el-Buhârî** tarikiyle değil de Ebu'l Abbas es-Serrac tarikiyle **rivâyet** ettiğimizde, bizimle Kuteybe arasında yedi râvi bulunur. İşte bu **rivâyette**, bizim için **el-Buhârî**'yle beraber onun şeyhinde muvafakat hasıl olmuştur; aynı zamanda bizim isnadımız, **el-Buhârî**'ye ulaşan isnada nisbetle alidir.

Uluvvi nisbinin diğer bir şekli bedeldir. Bedel, musannıfın şeyhinin şeyhine aynı şekilde ulaşmaktır. Yani daha önce zikri geçen isnadda, bir başka tarikla, mesela el-Ka'nabi vasıtasıyla **Malik**'e varan aynı hadisin isnadı vaki olsa, el-Ka'nabi bu isnadda Kuteybe'den bedel olur. Muvafakat ve bedelde, çok defa uluvve yakın oldukları zaman itibar ederler. Aksi halde, bazan muvafakat ve bedel isimleri uluvsüz vaki olur.

Uluvvi nisbinin bir başka şekli de musavat, yahut isnadin sonuna kadar, râvi sayısının musannıflardan birinin isnadındaki râvi sayısına eşit olmasıdır. Mesela **en-Nesai** bir hadis **rivâyet** eder ve onunla Peygamber arasında onbir râvi vardır. Aynı hadis, Peygambere ulaşan bir başka isnadla bize gelir ve bu isnadda bizimle Peygamber arasında da onbir râvi vardır. Bu suretle **en-Nesai**'ye has bir isnadın ali mertebede bulunmasını mülâhaza etmeksizin, râvi sayısı bakımından **en-Nesai** ile aramızda musavat vardır, denir.

Uluvvi nisbinin bir başka şekli musafahadır. Bu, yukarıda açıklandığı şekilde, musannıfın tilmizi (talebesi) ile olan musavattır. Musafaha denilmesi, karşılaşan iki kişi arasında çok defa musafaha yapılmasının adet olması yönündendir. Biz, yukarıda zikredilen misalde sanki **en-Nesai** ile karşılaşmış ve musafaha etmiş olduk.

Uluvvun yukarıda mezkur kısımlarıyla birlikte mukabili olan isnad şekline nüzul denir ve uluv kısımlarından her biri nüzulün kısımlarından birine tekabül eder. Bununla beraber bazı kimseler, buna muhalif olarak uluvvun, nüzule tabi olmaksızın vaki olduğunu ileri sürmüşlerdir.

6 HADİS RAVİLERİ VE RİVAYET ŞEKİLLERİ

6-1 Rivâyetu'l-akran, Mudebbec

Râvi ile kendisinden hadis rivâyet ettiği kimse, yaş ve mülakat gibi rivâyete müteallık meselelerde birleşirlerse, bu kısma rivâyetu'l-akran (aynı yaşta olan kimselerin rivâyeti) denir. Akran olan râvi ile şeyhi birbirinden rivâyet ederlerse, bu da mudebbec ismini alır. Mudebbec akranı nisbetle daha has bir manaya sahiptir. Bu bakımdan her mudebbec akran olduğu halde, her akran mudebbec değildir. Ed-Darekutni mudebbecle, Ebu's-Şeyh el-İsbahani de akranla ilgili birer kitap tasnif etmişlerdir.

Ancak şeyh, talebesinden hadis rivâyet ettiği zaman -ki bu durumda her ikisi de birbirinden hadis almış olmaktadır- buna mudebbec denilip denilmeyeceği münakaşa edilebilir; fakat zahir olan şudur ki, bu kısım mudebbec değil, bu yüklerin küçüklerden rivâyeti kısmına girer.

"Tedlic" kelimesi, yüzün iki yanı manasında dibace'den alınmıştır. Buna göre, râvi ve şeyhin iki yönden birbirine eşit olması iktiza eder. Bu husus gözönünde bulundurulursa, yaşça büyük olan şeyhin, küçük olan talebesinden rivâyeti bu kısma girmez.

6-2 Rivâyetu'l-ekabir anî's-sağâ'ir:

Râvi, yaşça yahut mülakat veya miktar yönünden kendinden aşağı olan bir kimseden hadis rivâyet ederse, bu rivaye tu'l-ekabir anî' s-sağâ' ir (büyüklerin küçüklerden rivâyeti) denilen kısmı teşkil eder.

6-3 Rivâyetu'l-aba anî'l-abna:

"Babaların oğullardan rivâyeti" denilen bu kısım da "büyüklerin küçüklerden rivâyeti" denilen kısım cümlesindedir. Ancak gerek bu kısım ve gerekse sahabenin tabî'undan ve şeyhin talebesinden rivâyeti büyüklerin küçüklerden rivâyetlerine nisbetle daha hususi bir mahiyet arzeder. Bu çeşit rivâyetlerin aksi, yani küçüklerin büyüklerden rivâyeti hadis rivâyetinde asıl yol olması dolayısıyla diğerlerinden daha çoktur.

Zikrettiğimiz bu kısımların bilinmesindeki fayda, râvilerin derecelerini birbirinden ayırmak ve her birini kendi derecesine indirmektir. El-Hatibu'l-Bağdadi, babaların oğullarından rivâyetiyle ilgili bir kitap tasnif ve sahabenin tabî'undan rivâyetine de ayrıca küçük bir cüz tahsis etmiştir. Müteahhirundan Hafız Salahu'd-Din el-Ala'i ise, babası ve ceddi vasıtasıyla Peygamberden rivâyet edenleri büyük bir cild içinde toplamış ve bunları kısımlara ayırmıştır. Bu kısımlardan biri, isnadda geçen "an ceddihi ibaresindeki zamirin râviye raci olduğu kimselere aittir. Diğer bir kısımda ise, mezkur zamirin râvinin babasına raci olduğu kimseleri zikretmiş, bunları beyanla her birini tahkik etmiş, tercemesini verdiği kimselerin rivâyetlerinden örnek olarak birer hadis vermiştir. Biz, bu kitabı hülâsa ile daha bir çok râvi tercemesi ilave ettik. Mezkur kitapta yer alan rivâyetlerin çoğu, babadan on dört batın ecdada kadar teselsül etmektedir.

6-4 Sabık ve Lahık

İki râvi bir şeyhten rivâyet etmek hususunda birleşir ve sonra ikisinden birinin ölümü diğerinden önce olursa, bu kısma da sabık ve lahık adı verilmiştir. Bizim bildiğimize göre, ölümün vaki olduğu iki râvi arasındaki en uzun müddet 150 senedir. Bu da: Hafizes-Silefi'den, şeyhlerinden biri olan Ebu Ali el-Burd büyüklerin küçüldeyen rivâyeti kabiline hadis işitmiş ve rivâyet etmiş. Hicretin 500. senesi başlarında da ölmüştür. Es-Silefi'nin hadis sema'ındaki son talebesi, torunu Ebu'l-Kasım Abdurrahman ibn Mekki olmuştur. Bunun vefatı ise 650 senesine tesadüf eder. Bu suretle, Es-Silefi'den rivâyet eden iki râvinin vefatları arasında 150 senelik bir zaman farkı meydana gelmiş olur.

Bunun daha eski bir misali de şudur: El-Buhârî talebesi [Abbas es-Senac'tan tarih ve diğer bazı şeyler rivâyet etmiş ve 256 senesinde ölmüştür. Es-Serrac'tan sema ile rivâyet edenlerin sonuncusu ise, Ebu'l-Hüseyn el-Haffaf'tır ve 393 senesinde vefat etmiştir.

Bir şeyhten rivâyette iştirak eden iki râvinin vefatları arasında bu kadar uzun müddet bulunmasının sebebi, kendisinden hadis işitilen şeyhin, râvilerden birinin ölümünden sonra daha uzun müddet yaşamasıdır. Öyle ki, bazı küçük yaştaki kimseler de ondan hadis işitir ve uzun müddet yaşarlar. Bu suretle şeyhin, ilk râvinin vefatından sonra hayatta geçirdiği müddet ile ikinci râvinin ölümüne kadar geçen zamanın toplamından, iki râvinin vefatları arasındaki bu uzun müddet hasıl olur.

6-5 Muhmel

Bir râvi, yalnız ismi, yahut bu isimle birlikte baba veya ced isimleri, yahutta nisbetleri aynı olan iki şeyhten rivâyet eder ve bu iki şeyh, kendilerine has bir sıfatla birbirinden ayırt edilemezse, râvinin iki şeyhien birine has olan yakınlığıyla muhmel anlaşılabilir olur. Birbirinden ayırt edilemeyen iki şeyhin her ikisi de sika (güvenilir) kimselerden olursa, ayırt edilememeleri bir mahzur teşkil etmez; çünkü maksat kendisinden hadis alınan kimselerin sika olmalarıdır. Mesela el-Buhârî'nin, Ahmed tarihiyle İbn Vehb'ten rivâyeti bu kabildendir. El-Buhârî Ahmed'i gayri mensup olarak zikretmiştir. Bu şahıs, ya Ahmed İbn Salih'tir; ya da Ahmed İbn İsa'dır. Keza, yine gayri mensub olarak Muhammed tarihiyle Iraklılardan rivâyeti de böyledir. Muhammed, ya Muhammed İbn Selam'dır; yahutta Muhammed İbn Yahya ez-Zuhli'dir. Bu çeşit isimleri, el-Buhârî üzerine yazdığımız şerhin mukaddimesinde zikrettik. Bunlar arasında tam bir ayırım yapmak isteyen kimselerin, râvisinin iki şeyhten birine olan yakınlığını bilmeleri gerekir. Bu, yakınlıkla da anlaşılmaz, veya şeyhler ayırt edilemez, yahut râvinin her iki şeyhle de yakınlığı bulunursa, müşkilin halli güçleşir; bu takdirde ayırımı mümkün kılacak kuvvetli zan ve karinelere müracaat edilir.

Bir râvi şeyhten bir hadis rivâyet eder, fakat şeyh bu hadisi "benim üzerime yalan söyledi" veya "bunu ben rivâyet etmedim" diyerek, yahutta buna benzer sözler ileri sürerek kesin bir dille inkar ederse, bu hadis, şeyh ve râviden birinin bu meselede yalan söylemiş olması ihtimaliyle red- dedilir. Fakat bu hadise,

aralanndaki bu ihtilaf ve zıddiyet dolayısıyla her hangi birinin kadhını gerektirmez.

Ancak, şeyhin hadisi inkarı, "bunu hatırlamıyorum" yahut "bilmiyorum" şeklinde ihtimal yoluyla olursa, sahih olan görüşe göre, bu hadis kabul edilir. Çünkü bu ihtimal, şeyhin hadisi **rivâyet** ettiğini unuttuğuna delalet eder.

Bununla beraber bazı kimseler, bu hadisin kabul edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir; çünkü, bunlara göre, hadisin isbatında fer, asla tabidir. Eğer asıl, hadisi isbat ederse, fer'in **rivâyeti** de isbat olunur. Bu, nefiyde de fer'in asla tabi olmasını gerektirir. Ancak bu görüş, **bazıları** tarafından itirazla takip olunmuştur. Bunlara göre fer'in **adaleti** onun doğruluğunu gerektirir. Aslın hadisi bilmemesi, fer'in doğruluğunu nefyetmez; aynı zamanda onu kesin dille isbat eden, ihtimal üzere nefyedenden önce gelir. Bu meselenin şهادetle kıyası fasiddir; çünkü fer'in şهادeti, aslın şهادeti üzerindeki kudretine rağmen dinlenmez. Halbuki **rivâyet** bunun aksinedir ve aralarında fark vardır.

Ed-Darekutni, bu konu ile ilgili olarak Men haddese ve nesiye adlı bir kitap tasnif etmiştir. Bu kitapta, yukarıda mezkur sahih görüşü takviyeden deliller mevcuttur. Bu delillerden anlaşıldığına göre, hadis **rivâyet** eden birçok kimse, **rivâyet** ettikleri hadisler, kendilerine arzedilince bunları hatırlamamakta, fakat kendilerinden **rivâyet** eden râvilerle itimadları dolayısıyla, o hadisleri râvileri tarikiyle yine kendilerinden **rivâyet** etmektedirler. Suheyl İbn Ebi Salih'in babasından, onun da Ebu Hureyre'den merfu olarak **rivâyet** ettiği şahid ve yemin kıssasıyla ilgili hadisi bunlardandır. Abdu'l-Aziz İbn Muhammed ed-Diraverdi der ki: Bu hadisi bana Rabi'a İbn Ebi Ahdirrahman, Suheyl'den **rivâyet** etmişti. Bir gün Suheyl'le karşılaştım ve ona bu hadisi sordum, bilemedi. Bunun üzerine ona "Rabi'a, hadisi senden bana bu şekilde **rivâyet** etti" dedim. Bundan sonra Suheyl aynı hadisi **rivâyet** ederken şöyle demeye başladı "Rabia, hadisi benden bana **rivâyet** etti ona da ben babamdan **rivâyet** ettim." Bunun benzerleri pek çoktur.

6-6 Muselsel:

Râviler, her hangi bir isnadda semi'tu fulanan **kale**: Semi'tu fulanen yahut haddesana fulanun **kale**: **Haddesena** fulanun ve bunun gibi **rivâyet** sigaları üzerinde, yahut semi'tu fulanen yakulu: Eşbedu bi'llahi lekad haddeseni fulanun gibi kavli, yahut dahalna `ala fulanun fe-et'amena temren gibi fiili, yahutta haddeseni fulanun ve ahizun bi-lihye tihi **kale**: amentt bi'l-kaderi... gibi hem kavli hem fiili hallerde ittifak ederlerse, bu çeşit **rivâyet**lere muselsel adı verilir. Muselsel, isnada ait sıfatlardandır. Bu teselsül, çok defa isnadın başından sonuna kadar devam ettiği halde, bazen da isnadın büyük bir kısmında görülür. Mesela evveliyetle muselsel olan hadiste silsile, **Süfyan** İbn Uyeyne'de nihayet bulmuştur. Her kim mezkur hadisi sonuna kadar muselsel olarak **rivâyet** ederse vehme düşmüş olur.

6-7 Rivâyet sigaları

Yukarıda işaret olunan **rivâyet** sigaları sekiz mertebeden ibarettir.

Birincisi **semi'tu** ve **haddeseni**'dir.

Sonra **ahbarani** ve **kara'tu** aleyhi sigaları gelir ki bunlar da **ikinci** mertebede yer alırlar.

Kuri'e aleyhi ve **ene esma'u** sigası **üçüncü**,

enbe'eni **dördüncü**,

naveleni **beşinci**,

şafehani (icazeti şifahi olarak beyan) **altıncı**,

ketebeli (icazeti yazıyla beyan) **yedinci** ve

nihayet an ve benzerleri ki **kale**, **zekere**, ve **rava** gibi sema'a ve icazete yahut adem-i sema'a muhtemel olan sigalar da **sekizinci** mertebeyi teşkil ederler

Bu **rivâyet** sigalarından ilk ikisi, yani **semi'tu** ve **hadde seni** lafızihı, şeyhin sözlerini tek başına işiten kimselere mahsustur ve bu şekilde alınan hadislerin **rivâyetinde** bunların kullanılması daha doğru olur. Tahdisin, şeyhin sözlerini işiten kimselere tahsisi **hadisçiler** arasında şuyubulmuş bir ıstılahtır. Aslında tahdis ile ihbar arasında lügat yönünden hiç bir fark yoktur ve fark bulunduğunu iddia etmek **rivâyet**te güçlük çıkarmaktan başka bir manaya gelmez. Fakat ıstilah manasının yerleşmesinden sonra kelime, örf yönünden hakiki bir mana kazanmış ve lügattaki hakiki mana- sının önüne geçmiştir. Bununla beraber bu ıstilah, şarklı **hadisçiler** arasında şuyubulmuş, garplıların çoğu ise kullanmamışlardır. Onlara göre ihbar ve tahdis aynı manadadır.

Eğer râvi, ilk sigayı **semi'tu** sigasıyla kullanır ve **haddesena** fulanun yahut **semi'na** fulanen yakulu, derse bu, onun hadisi başkalarıyla birlikte işittiğine delalet eder. Bazan bu sigalardaki **semi'tu** azamet ve büyüklük için kullanılır; ancak isnadlarda bu nadiren görülür.

Yukarıda zikrolunan mertebelerin ilki olan **semi'tu** lafzı onu rivâyetinde kullanan râvinin şeyhinden sema'ına delalet etmesi bakımından, **rivâyet** sigalarının en açığıdır; çünkü bu lafzın bilvasita sema'a ihtimali yoktur. Halbuki **haddeseni** lafzı, bazan icazette tedlise de itlak olunmuştur. Yine mezkur sigaların en yüksek ve en üstünü, **rivâyetin** daha güvenilir bir şekilde tesbit ve muhafaza edildiği imlada vaki olanıdır.

Ahbarani olan **üçüncü** ve **kara'tu** aleyhi olan **dördüncü** mertebedeki sigalar, kendi başına şeyhe okuyan kimselere aittir. Eğer râvi bunları **semi'tu** sigasıyla kullanır ve ahbarana yahut kara'na aleyhi derse, bunlar aynen **beşinci** sırada yer alan **kuri'e** aleyhi ve **ene esma'u** gibi bir manaya sahip olur. Bundan da anlaşılıyor ki, şeyhe okuyan kimse için **kara'tu** tabirini kullanmak, **ahbarani** tabirini kullanmakta daha iyidir; çünkü bu tabir, hal şekline uyarı en açık tabirdir.

Şeyhe kıra'at, **hadisçilerin** ekseriyetine göre tahammül yollarından biridir; yani bir nevi hadis alma usulüdür. Bununla beraber İrak ehlinen **bazıları** bu usulü benimsememişler ve bu sebepten **Malik** ve diğer Medine imamlarının şiddetli muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Hatta **bazıları** daha ileri giderek şeyhe kıra'atı, şeyhin lafzından sema'a tercih etmişlerdir. Aralarında **el-Buhârî**'nin de bulunduğu büyük bir cemaat ise -**Sahih'i Buhârî**'nin başlarında nakledildiğine göre şeyhin lafzından sema ile şeyhe kıra'atın sıhhat ve kuvvet yönünden aynı olduğunu aralarında hiç bir fark bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.

Enbe'eni lafzının aslı olan inba kelimesi, lügat ve mütekaddimunun ıstılahı yönünden ihbar manasındadır. Ancak mütekaddimunun örfünde an lafzı gibi icazete aittir; çünkü 'an onlara göre icazette kullanılır.

Mu'asırın an'anesi, yani râvini muasırı olan bir şeyhten an fulanın diyerek hadis **rivâyet** etmesi, râvinin o hadisi şeyhinden işitiğine hamledilir. Fakat muasır olmayanın an'anesi bundan ayrıdır ve böyle bir **rivâyet** ya mürsel, ya- but ta munkatı olur. Bu bakımdan an 'anenin sema'a hamlindeki şart, muasaratın sabit olmasıdır.

Muasırın an'anesi, an'anesi sema'a hamledilmekle beraber, müdellis olan kimsenin an'anesi sema'a hamledilmez.

Bazıları ise, muasırın an'anesinin sema'a hamledilebilmesi için, şeyh ile ondan **rivâyet** eden râvinin, bir defa da olsa birbirlerine mülaki olmalarının sübut bulmasını şart koşmuşlar ve bu şartı, râvinin mürseli hafi cinsinden olan diğer an'anelerinden emin olmak için ileri sürmüşlerdir. **Ali İbnu'l-Medini**, **el-Buhârî** ve diğer bazı imamların görüşlerine uygun seçkin mezheb budur.

Hadisçiler, yukarıda zikrolunan **rivâyet** sigalarından şafeheni fulanu ibaresini şifahi olan icazete, ketebe ileyye fulanın ibaresini ise yazılı olarak verilen icazete tahsis etmişlerdir. Mukatebe, müteahhirundan çoğunun ibarelerinde mevcut olduğu halde, mütekaddimun, bu lafzı, şeyhin yalnız icazet için değil, fakat **rivâyetine** ister izin versin ister vermesin, talebeye yazdığı hadisleri için de kullanmışlardır.

Hadisçiler, munavele yolu ile hadis **rivâyetinin** sıhhati için, münavelenin **rivâyet** iznine bağlı olmasını şart koşmuşlardır. Bu şartın tahakkuku ile munavele, **rivâyet** izni verilen şahsın tayin ve tesbitinden dolayı icazetin en yüksek çeşitlerinden biri sayılır. Münavelenin şekli şeyhin, aslını, yani hadislerini yazdığı kendi nüshasını, yahut bu aslın yerini tutacak başka bir nüshayı talebeye vermesi, veya talebenin şeyhe ait bir nüsha ile ona gelmesi ve bu iki şekilden hangisi olursa olsun, şeyhin talebeye "bu kitap, benim fulandan **rivâyetimdir**, sen de onu benden **rivâyet** et" demesidir.

Münavelenin bir şartı da, şeyhin, ya kitabı talebeye temlik etmek, yahutta talebenin onu istinsah veya kendi nüshasıyla mukabele edebilmesi için ona iareten vermek suretiyle faydalanmasını sağlamaktır. Fakat şeyh, kitabı verir ve

hemen geri alırsa, munavelenin **rivâyet** iznine bağlı en yüksek bu icazet şekli olduğu tebeyyün etmez. Bununla beraber bu munavelenin, şeyhin müayyen bir kitabın **rivâyeti** için **rivâyet** keyfiyetini de tayin ederek icazet vermesinden ibaret olan muayyen icazet (icazeti muayyene) üzerinde bir meziyyeti vardır.

Munavele izinden hali olduğu, yani şeyh talebeye bir kitap veripte "bu kitabı benden **rivâyet** et; bunun için sana izin verdim" demediği zaman, ekseriyet nazarında bu münavele ile **rivâyet** muteber değildir. Fakat bunun muteber olduğu görüşünde bulunan kimseler, şeyhin talebeye bu çeşit bir münavele ile kitap vermesinin, bu kitabın bir beldeden diğer beldeye gönderilmesi mahiyetinde olduğu kanaatındadırlar. Nitekim imamlardan bir cemaat, **rivâyeti** izne bağlı olmasa bile, bu çeşit münavelede mevcut bir karineyle iktifa ederek, mücerred kitabetle **rivâyetin** sıhhatine zahib olmuşlardır. Bizim nazarımızda da, şeyhin, kitabı talebeye elden vermesiyle, ona, bir yerden diğer bir yere göndermesi arasında, her iki şekilde de izin bulunmadıkça, kuvvetli bir fark yoktur.

Hadisçiler, munavelede olduğu gibi vicade ile **rivâyette** de izni şart koşmuşlardır. Vicade, bir kimsenin, yazarını tanıdığı hatla yazılmış bir kitap bulması ve bu kitabın içindekileri "fulanın hattıyla buldum" diyerek **rivâyet** etmesidir. Ancak bu kitaptan **rivâyeti** için izin olmadıkça **rivâyetinde ahbarani** lafzının kullanılması doğru olmaz; izinsiz bu lafzın kullanılmasındaki hata meydandadır.

Keza kitapla vasiyette de, diğerlerinde olduğu gibi izin veya icazet şart koşulmuştur. Vasiyyet bir kimsenin, ölümü veya bir sefere çıkması halinde kitabını veya kitaplarını muayyen bir şahsa vasiyet etmesidir. Mütekaddimuna mensup imamlardan bir cemaat, kendisine vasiyyet edilen şahsın, bu mücerret vasiyyet ile kitapları ondan **rivâyet** etmesini caiz görmüşlerdir. Ekseriyet ise, bunun ancak, vasiyyet eden şahsın diğerine icazet vermesi halinde caiz olacağını ileri sürmüşlerdir.

İ'lamda **rivâyet** için izin şart koşulmuştur. İ'lam, şeyhin, talebelerden birine "ben falan adlı kitabı fulan kimseden **rivâyet** ediyorum" diye haber vermesidir. Eğer şeyhin talebeye **rivâyetle** ilgili bir icazeti varsa bu i'lama itibar edilir; aksi halde icazetsiz i'lam ile **rivâyet** muteber değildir. Nitekim hakkında icazet verilen hadis değil de, kendileri için icazet verilen kimselerle ilgili olan icaze-i amme de muteber sayılmamıştır. İcaze-i amme, yani umumi icazet, şeyhin "bütün müslümlar için icazet verdim" yahut "hayatımı idrak edenler, yani yaşadığım devre yetişenler için", yahut "fulan iklimin", yahutta "fulan beldenin ahalisine icazet verdim" demesidir. Bu sonuncusu, bir beldeye tahdidi dolayısıyla sıhhate daha yakın sayılmıştır.

Mübhem ve mühmel olmaları dolayısıyla mechul kimselere ve henüz dünyaya gelmemiş olan ma'duma "fulanın doğacak çocuğuna icazet verdim" denilerek verilen icazetler de tıpkı icaze-i amme gibi muteber değildir. Ancak **bazıları**, şeyhin "sana, doğacak çocuğuna icazet verdim" demek suretiyle ma'dumu

mevcuda atfetmesi halinde bu icazetin sahih olduğunu ileri sürmüşlerdir; fakat bu da diğerleri gibi sahih değildir.

Şeyhin "fulan kimse dilerse sana icazet verdim", yahut "dilediğin takdirde sana icazet verdim" demeyip "fulanın dilediği kimse için icazet verdim" diyerek başkasının arzusuna bağlamak suretiyle mevcut veya ma'duma verdiği icazet de diğerleri gibi muteber değildir.

İcazetle ilgili olarak yukarıda zikrolunan bütün görüşler sahih mezheb üzerine menidir. Bununla beraber **el-Hatibu'l-Bağdadi**, kendisinden neyin murad edildiği anlaşılmayan mechul müstesna, diğerlerinin hepsinde **rivâyeti** tecviz ve bunu kendi şeyhlerinden olan bir guruptan nakletmiştir.

Kudemadan Ebu Bekr **İbn Ebi Davud** ile Ebu Abdillah **İbn Mende**, ma'dum için verilen, yine onlardan Ebu Bekr İbn Ebi Hayseme arzuya bağlanan icazeti kullanmışlar, kalabalık bir cemaat de icaze-i amme ile hadis **rivâyet** etmişlerdir. Hata bazı hafızlar, bu yolla **rivâyet** edenleri bir kitapta toplayarak çoklukları dolayısıyla isimlerini alfabetik sıraya göre tertip etmişlerdir. Bunların hepsi de, İbnu's-**Salâh**'ın dediği gibi, rıza gösterilmeyen bir genişlikten ibarettir. Çünkü normal olan ve hususi bir şahsa verilen muayyen icazetler bile, kudema arasında sıhhati üzerinde kuvvetli ihtilaf bulunan meselelerdendir. Fakat müteahhırın arasında, bunların muteber sayılarak onlarla amel edilmesi kesinleşmiş olsa bile, bil-ittifak sema'ın dunundadır. Normal icazet böyle olunca, yukarıda zikredilen durumlarda onun nasıl muteber sayılacağı düşünmeğe değer bir konudur. Maamafih, şu da var ki icazet, hadisi mu'dal olarak **rivâyet** etmekten hayırlıdır

6-8 Muttefik ve Mufterik

Râvilerin şahısları ayrı olmakla beraber isimleri, baba isimleri ve daha fazlasıyla dede ve geriye doğru ced isimleri ittifak ederse, bu ittifak ister iki râvi arasında olsun, ister daha fazla râvi arasında olsun keza ister isimleri ittifak etsin, ister künyeleri, hadis ilminde bu kısma müttefik ve mufterik adı verilir. Bunun bilinmesindeki fayda, iki ayrı şahsı, isimlerinin aynı olması dolayısıyla tek bir şahıs zannetmemektir. **El-Hatibu'l-Bağdadi**, bu konuda büyük bir kitap tasnif etmiştir. Biz, onun bu kitabını hulasa ile ona daha birçok şeyler ilave ettik.

Bu kısım, daha önce zikri geçen ve muhmel denilen kısmın aksidir. Çünkü muhmelde, tek şahsın iki ayrı şahıs zannedilmesinden korkulur. Bunda ise, iki ayrı şahsın aynı şahıs zannedilmesi bahis konusudur.

6-9 Mu'telif ve Muhtelif

Râvilerin isimleri hat yönünden ittifak, fakat nutk veya telaffuz yönünden ihtilaf ederse, bu ihtilaf ister nokta ister şekil yönünden olsun bu kısma da, hadis ilminde mu'telif ve muhtelif denilmiştir. Bu kısım, hadis ilminin en mühim konularından birini teşkil eder.

Ali İbnu'l-Medini, en şiddetli tashifin isimlerde vaki olduğunu söylemiş, **bazıları** da, böyle bir tashif vukuu halinde, o ismin ne makabilinin, ne de mabadinin onun doğrusuna delalet etmeyeceği itibarla, bu işte kıyasın dahil bulunmayacağını ileri sürerek Ali İbnu'l-Medini'nin sözünü teyid etmişlerdir.

Bu konu ile ilgili olarak **Ebu Ahmed el-Askeri** bir kitap tasnif ve bu kitabı, yine kendisine ait olan Kitabu't-Tashif içinde zikretmiştir. Fakat Abdu'l-Gani İbn Sa'id, bu konuya müstakil iki kitap tahsis ederek, birisinde, isim diğerinde ise neseb yönünden benzer olanları biraraya getirmiştir. Keza Abdu'l-Gani'nin şeyhi olan **ed-Darekutni**, aynı konuda büyük bir kitap telif etmiş, **el-Hatibu'l-Bağdadi** de bu kitaba bir zeyl hazırlamıştır. Ebu Nasr İbn Makula ise el-İkmal adını verdiği kitabında yukarıda zikri geçen bütün kitapları toplamış, ayrı bir kitapta da, mezkur kitaplar üzerine istidrak yaparak müelliflerinin hatalarını beyan etmiştir. Bu bakımdan İbn Makula'nın, kitabı, bu konuda telif edilen kitapların en mufassalı ve kendisinden sonraki bütün muhaddislerin yegane dayanağı olmuştur.

Ebu Bekr İbn Nukta, İbn Makula'nın atladığı bazı noksanlıkları da ilave etmek suretiyle büyük bir cild meydana getirmiş; Mansur İbn Selim ve Ebu Hamid es-Selmani ise, aynı kitaba küçük bir cild halinde zeyl yazmışlardır.

Aynı konuda **ez-Zehebi**, cidden muhtasar bir kitap telif etmiş. ancak bu telifte kalemlerle **zabta** itimadı dolayısıyla pek çok hataya düşmüş ve kitabın konusuna aykırı olarak tashifatta bulunmuştur. Ancak Allahü teâlâ bize, mezkur kitabın hata ve tashiflerini Tabsiru'l-Muntebeh bi-tahriri'l-muştebeh adını verdiğimiz bir kitapta açıklamayı müyesser kılmıştır. Bu kitabı bir cilt halinde alfabetik sıraya göre tertip ve **ez-Zehebi**'nin ihmal ettiği, yahut üzerinde durmadığı bir çok şeyleri de ona ilave ettik. Bu sebepten Allah'a hamdederiz.

6-10 Müteşabih

İsimler, hat ve nokta yönünden ittifak, fakat baba isimleri hat yönünden aynı olsa bile nokta yönünden ihtilaf ederse -mesela Muhammed İbn Akil ve Muhammed İbn 'Ukayl gibi **birincisi** Neysaburi, **ikincisi** ise Firyabi olup her ikisi de meşhurdur ve birbirlerine yakın devirlerde yaşamışlardır- yahut isimler, nokta yönünden muhtelif, hat yönünden muttefik, keza baba isimleri de nokta yönünden muttefik olmak suretiyle ilk şeklin aksi olursa -mesela Ali İbn Ebi Talib'ten **rivâyet** eden tabi'i Şurayb İbnu'n-Nu'man ile el-**Buhari**'nin şeyhi Suraye İbnu'n-Nu'man gibi- bu kısma da müteşabih adı verilir.

El-Hatib, bu konuda bir kitap tasnif etmiş ve ona Telhisu'l-Müteşabih adını vermiştir. Yine aynı müellif, mezkur kitaba atladığı bazı şeyleri de ilave etmek suretiyle bir zeyl yazmıştır. Bu kitap, faydası çok bir kitaptır. Eğer ittifak, râvi ismiyle baba isminde olur, fakat nisbetleri ihtilaf ederse, bu kısım da müteşabihten sayılır.

Yukarıda zikrolunan müteşabih ile, önceki kısımda zikrolunan mu'telif ve muhtelifin birleşmesi halinde başka kısımlar ortaya çıkar. Bunlardan biri, ittifak

ve iştibahın, mesela râvi ismiyle baba isminde, bu isimlerden birinin veya her ikisinin bir harfinde, yahutta iki veya daha fazla harflerinde hasıl olmasıdır; bu da iki kısımdan ibarettir.

Birincisi, iki tarafta da harf sayısının sabit olmasına rağmen, ihtilafın tağyirle meydana gelmesi;

ikincisi ise, ihtilafın yine tağyirle olmasına rağmen, harf sayısı yönünden bazı isimlerin diğer **bazılarından** noksan olmasıdır.

Birinciye misal, aralarında **el-Buhârî**'nin şeyhi el-Avki'nin de bulunduğu bir cemaatı teşkil eden Muhammed İbn Sinan ismindeki kimselerle, yine aralarında Ömer İbn Yunus'un şeyhi el-Yemami'nin yer aldığı Muhammed İbn Seyyar ismindeki kimselerdir. Keza İbn Abbas'tan **rivâyet** eden tabi'i Muhammed İbn Huneyn ismindeki kimselerle, yine meşhur tabi'i Muhammed İbn Cubeyr Kufe'li meşhur Mu'arrif İbn Vasıl ile Ebu Huzeyfe en-Nehdi'nin şeyhi Mutarrif İbn vasıl İbrahim **İbn Sa'd**ın yakınlarından Ahmed İbnü'l-Huseyn ile Abdullah İbn Ahmed el-Bikendi'den **rivâyet** eden ve **el-Buhârî**'nin şeyhi olan Ahyed İbnü'l-Huseyn "**Malik İbn Enes**"in tabakasından meşhur şeyh Hafs İbn Meysere ile Abdullah İbn Musa el-Kufi'nin şeyhlerinden Ca'fer İbn Meysere bunlardandır.

İkinciye misal, aralarında ezan sahibi Abdullah İbn Zeyd'in de bulunduğu aynı isimdeki bir cemaattir. Sahabi Abdullah İbn Zeyd'in ceddinin ismi Abdi Rabbih'tir. Keza vudu (abdest) hadisinin râvisi de aynı isimde olmakla beraber, cediti Asım'dır ve her ikisi de ensardandır. Bu ismin benzeri, bir ya harfinin fazlasıyla Abdullah İbn Yezi olup bu isimde olanlar da bir grupu teşkil ederler. Sahabe arasında Ebu Musa olarak künyelenen el-Hatmi bunlardan olup hadisi Suahihan'da yer almıştır.

Yine bu kısma misal olarak Abdullah İbn Yahya ismindeki kimselerin teşkil ettiği bir gurupla Ali İbn Ebi Talib'ten **rivâyet** eden maruf tabi Abdillâh İbn Nuceyy zikredilebilir.

Müteşabih ile mu'telif ve muhtelifin birleşmesi neticesinde ortaya çıkan kısımlardan biri de, ittifakın hat ve nutk yönünden olduğu halde, ihtilaf yahut iştibahıfl ya her iki ismin tam olarak takdim ve tehiriyle, yahutta bu takdim ve tehirin yalnız bir isimde ve benzer olduğu isme nisbetle bazı harflerinde vaki olmasıdır.

Birinci şekle misal, el-Esved İbn Yezid ile Yezid İbnü'l-Esved, Abdullah İbn Yezid el-Hatmi ile Yezid İbn Abdillâh **ikinci** şekli misal ise, Eyyüb İbn Seyyar ile Eyyüb İbn Yesar isimleridir. Bu sonuncudan ilki, hadiste kuvvetli olmayan Medine'li meşhur diğeri ise meçhul bir kimsedir.

SONUÇ

Muhaddisler arasında râvi tabakalarının bilinmesi mühim meselelerden birini teşkil eder. Çünkü müteşabih isimlerin birbirine karışmasından emin,

hadisin rivâyetinde tedlis bulunup bulunmadığına muttali ve an'ane ile rivâyetten kastedilen manaya vakıf olmak, ancak bu tabakaların bilinmesiyle mümkündür.

Hadisçilerin ıstılahında tabaka kelimesi, aynı yaşlarda olan ve aynı şeyhlere kavuşan kimseleri şamildir. Bir şahıs, bazan iki sebep itibariyle iki tabakadan sayılır: Mesela Enes İbn Malik, Peygamberle sohbetinin sabit olması dolayısıyla Aşere-i Mübeşere tabakasına dahil olduğu gibi, yaşının küçüklüğü dolayısıyla da 'Aşere"yi takip eden tabakadan addedilir. Bu itibarla sahabe, Peygamberle söhbetleri yönünden nazarı dikkata alındıklarında, hepsi de aynı tabakadan sayılır. Nitekim İbn Hibban ve diğer bazı müellifler, tabakaları bu yönden tesbit etmişlerdir. Fakat sahabeyi İslam'a girişlerindeki öncelik ve bazı gazvelere iştirak gibi fazilet ve üstünlüğü artırıcı sebepler yönünden mütalaa edenler, onları muhtelif tabakalara ayırmışlardır. Tabakat müellifi Ebu 'Abdillah Muhammed İbn Sa'd da bu tarafa meyletmiştir. Kitabı, bu konuda telif edilen kitapların en genişidir.

Sahabeden sonra gelen tabi'unda da durum aynıdır. Onları, sadece bazı sahabeden hadis almaları yönünden mütalaa eden kimseler, yukarıda zikri geçen İbn Hibban'ın yaptığı gibi, hepsini de tek bir tabakadan saymışlardır. Fakat bazı sahabeye mülaki olmaları yönünden ele alanlar ise, Muhammed İbn Sa'd gibi muhtelif tabakalara ayırmışlardır.

Hadis ilminin mühim konularından biri de, râvilerin doğum ve ölüm tarihlerinin bilinmesidir. Çünkü bu sayede, bazı kimselerin, diğer bazılarına mülaki olmadıkları halde mülaki oldukları iddiasından emin olunur.

Diğer mühim bir konu, râvilerin doğup büyüdükleri ve yerleştikleri yerlerin bilinmesidir. Bu sayede, neseb yönünden ayrılışlar bile, iki ismin ittifakı halindeki karışılıktan emin olunur.

Diğer mühim bir konu, râvilerin cerh, ta'dil ve cehalet yönünden hallerinin bilinmesidir. Çünkü bir râvinin ya adaleti bilinir ve âdil olduğuna hükmedilir; ya fıska bilinir, fasık olduğuna hükmedilir; yahutta râvi hakkında bunlardan hiç bir şey bilinmez, yani râvi meçhul kalır. Cerh ve ta'dille ilgili bu konuların en mühimi ise, râvinin cerh ve ta'dil yönünden hallerine vakıf olduktan sonra, bu cerh ve ta'dilin mertebelerini bilmektir. Çünkü hadis imamları, bazan bir şahsı bütün hadislerinin reddini gerektirmeyen sebeplerle cerh ederler. Bunları daha önceki bahislerimizde zikretmiş ve on madde halinde geniş bir şekilde açıklamıştık. Burada, hadiscilerin ıstılahında bu mertebelere delalet eden lafızları bahis konusu edeceğiz.

Cerhin çeşitli mertebeleri vardır. Bunların en kötüsü ve en açığı, mübalağaya delalet etmek üzere râvinin ef'al veznindeki bir sıfatla tavsif olunmasıdır: Ekzebu'n-nas (insanların en yalancısı) gibi. Keza ileyhi'l-munteha el-vaz'u (hadis vaz'ında son mertebeye vasil olmuştur), ve ve huve ruknu'l-kizbi (o kizbin-yalancılığın bir rüknüdür) tabirleri de bu mertebede yer alır.

Bundan sonra deccal, vazza ve kezzab tabirleri gelir. Her ne kadar bunlarda da mübalağa delalet eden bir mana varsa da, yukarıda zikrolunan mertebenin aşağısındadır.

Cerhe delalet eden tabirlerin en hafifi leyyinun, seyyi'u-l-hıfz ve fihi edna makal sözleridir.

Cerhin en şiddetli mertebesiyle en hafifi arasında apaçık mertebeler vardır. Metrukun, sakitun, yahut fahişu 'l-galat, yahutta munkeru'l-hadis sözleri, za'ifun, yahut leyse bi'l kaviyy yahutta fihi makalun sözlerinden daha şiddetlidir. Hadis ilminde bilinmesi gerekli olan mühim konulardan biri de tadilin mertebeleridir. **Ta'dile** bu mertebelerin en yükseği ve en açığı,yine **cerhte** olduğu gibi, râvinin, mübalağaya delalet eden ef'al veznindeki tabirle tavsifidir: Ev şaku'n-Nas, yahut esbetu'n-nas, yahutta ileyhi'l-munteha fi't-teşebbut gibi.

Ta'dilin ikinci mertebesi, ta'diİle delalel eden sıfatlardan birinin tekrarı, yahut bir başka sıfatla kuvvet kazanmasıdır:**Sika sika**, yahut sebtun sebtun, yahut sikatun hafızun, yahutta adlun **zabtun** ve buna benzer tabirler gibi.

Ta'dille ilgili mertebelerin en aşağısı, **cerhin** en hafifine yakın olduğu anlaşılan tabirlerle ifade edilir. Şeyhun, yurva hadisuhu, yu'tebeni bihi ve benzerleri gibi. **Ta'dilin** zikredilen bu mertebeleri arasında başka mertebeler de vardır.

Bu konu ile ilgili diğer bazı meseleleri,bahsin tamamlanması bakımından şöyle sıralayabiliriz:

Tezkiye, veya bir râvi hakkında hüsni şehadet,ancak bunun sebeplerini bilen kimselerden çıktığı zaman kabul edilir; fakat bu sebepleri bilmeyen ve tezkiyeye mümaresi bulunmayan kimselerin, râvinin hallerini tetkik etmeden ilk andakendilerine zahir olduğu şekliylemücerred tezkiyede bulunmamaları için bu gibi kimselerin tezkiyeleri makbul sayılmamıştır.

Aslında tezkiye; bir kişiden sadır olsa bile, sahih olan görüşe göre yine makbuldür. Fakat bu görüşe muhalefet eden bazı kimseler, tezkiyeyi şehadetten sayarak en az iki kişiden sadır olmasını şart koşmuşlardır. Halbuki tezkiye ile şehadet arasında fark vardır ve **birincisi** râvi hakkında hüküm menzilesinde olup adet şart koşulmaz. Şehadet ise, hakim huzurunda şahidden vaki olur ve bir şahidin tazkiyesinin, **ikinci** bir şahitle tezkiye edilmesi manasını taşır; bunun içindir ki, birincinin kabulü, onu takip eden diğer şahidlerin sayısına bağlıdır.

Eğer denilirse ki, râvi hakkındaki tezkiye, onu tezkiye edenin kendi içtihadına. yahutta başkalarından yaptığı nakle istinad etmesi dolayısıyla iki kısma ayrılır ve bu kısımlar birbirinden farklıdır. Bu farklılık dolayısıyla de, yukarıda zikrolunan ihtimal ortaya çıkar. Çünkü birinci şıkta, ya- nı tezkiyenin içtihadı müstenid olması halinde adet şart koşulmaz; zira burada müzekki hakim mevkiindedir. Halbuki **ikinci** şıkta, yani tezkiyenin nakle müstenid olması halinde mezkur ihtilaf ortaya çıkar. Buna cevaben denilir ki: Bu halde dahi müzekki

sayısının şart olmadığı aşıkardır. Çünkü İhadis rivâyetinin aslında râvi sayısı şart koşulmamıştır; asıl böyle olunca, onun fer'î olan bir meselede de sayının şart olmadığı kolayca anlaşılır.

Cerh ve **ta'dilin**, âdil ve müteyakkız kimselerden kabul edilmesi lazımdır. Bu sebeple **cerh**te ifrata giden ve bir hadisin reddini gerektirmeyen sebeplerden dolayı râvisini **cerh**eden kimselerin bu türlü **cerh**leri, râvinin halindeki mücerred görünüşe istinad eden tezkiye gibi makbul değildir. Nitekim hadis ricalinin tenkidi hususunda tam bir tetkik ve tetebbu sahibi olan **ez-Zehebi**, bu konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu ilme mesup ulemadan iki kişi, ne zayıf bir râvinin tevsikinde, ne de **sika** olan bir râvinin tazyifinde kat'ıyyen birleşmemişlerdir.

Bundan dolayıdır ki, bir hadisin terki üzerinde bütün ulema ittifak etmedikçe, o hadisi terketmemek **en-Nesai'**nin mezhebi olmuştur. Bu ilimde **cerh** ve **ta'dil** ile meşgul olanların, işin kolay tarafına kaçmaktan çekinmeleri şarttır.

Eğer alim, bir şahsı, hakkındaki kanaatı kesinleşmeden tûdil ederse, sabit olmayan bir hükmü isbat etmiş kimse mertebesine düşer ve bu suretle onun, yalan olduğu zannedilen bir hadisi rivâyet edenler zümresine girmesinden korkulur. Ve eğer bir şahsı ihtiyatsız **cerh**ederse, bundan beri olan bir müslümana **ta'netmiş** ve üzerinde ilelebed kalacak kötü bir damga ile onu damgalamış olur.

Bu gibi afetler, insana, bazan nefsin kötü arzularına uymak ve fasid gayeler gütmekten dolayı arız olur ki, mütekaddimun çok defa bunlardan uzak kalmıştır. Bazan da bu afetler, itikadi ihtilafların bir neticesi olarak zuhur eder. Eskiden olduğu gibi, bugün de bunlar fazlasıyla mevcuttur. Halbuki akaid ihtilaflarından dolayı bir râviyi **cerh** etmemek lazımdır. Mubtedi'nin rivâyetiyle ilgili bahislerde bu meselenin münakaşasını yapmıştık.

Cerh, sebeplerini bilen bir kimseden açık bir şekilde beyan edilmiş olarak sadır olursa **ta'dile** takdim edilir. Çünkü sebepleri açıklanmamış olan **cerh**, **adaleti** sabit olan kimse hakkında kadıh olamaz. Fakat **cerh**edilen kimse, bu **cerh**ten önce **ta'dil** de edilmemişse o kimsenin **cerhi**, sebep-leri açıklanmamış bir şekilde mücmel olarak fakat bilen bir kimseden sadır olursa, sahih olan görüşe göre, kabul edilir. Çünkü hakkında **ta'dil** bulunmayan bir râvi meçhul hükmündedir ve bu gibiler hakkında **cerh**edenin sözüyle hareket etmek, onu terketmekten evladır. İbnu's-**Salâh** bun- lar hakkında tevakkufa meyletmiştir.

Hadis ilminde mühim sayılan hususlardan biri de, isimleriyle şöhret kazanmış olan kimselerin, bazı rivâyetlerde künyeleriyle zikredildikleri zaman bir başka şahıs oldukları zannedilmemesi için isimleriyle birlikte künyelerinin de bilinmesidir.

Bunun gibi, bilinmesi gerekli diğer mühim konuları şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Biraz önce zikredilen kısmın aksine künyeleriyle şöhret kazananlar.
- 2- Az olmakla beraber ismi, künyesi olanlar.

3- Künyeleri üzerinde ihtilaf bulunanlar.

4- Aralarında Ebu'l-Velid ve Ebu Halid olarak iki künyesi olan İbn Curaye gibi **hadisçiler**in de bulunduğu çok künyeli kimseler.

5- Sıfat ve lakabları çok olanlar.

Etba'u't-tabi'inden Ebu İshak el-Medeni gibi, künyesi babasının ismiyle aynı olanlar. Bu kısmın bilinmesiyle, **rivâyeti**, râvinin babasına nisbet ederek ahbarana İbn İshak diyen kimse hatalı görülüp doğrusunun ahbarana Ebu İshak olduğu iddia edilmez.

Yahut bunun aksine İshak İbn Ebi İshak gibi, ismi, babasının künyesiyle uygun olanlar.

İki meşhur sahabi Ebu Eyyüb el-Ensari ve Umm Eyyüb gibi, künyesi, zevcesinin künyesine uygun olanlar.

Şeyhinin ismi babasının ismiyle aynı olanlar. Er-Rabi' İbn Enes ile şeyhi Enes gibi. Bütün **rivâyet**ler er-Rabi' İbn Enes 'an Enes isnadıyla gelir ve er-Rabi'in, babası Enes'ten **rivâyet** ettiği zannolunur. Nitekim Sahih'de vaki olan Amir **İbn Sa'd**'an sa'd isnadı böyledir ve Amir'in şeyhi olan Sa'd, aynı zamanda onun babasıdır. Halbuki diğer isnaddarı Rabi'in şeyhi olan Enes onun babası değildir. Babası Bekri, şeyhi olan Enes ise Ensari olup meşhur sahibi Enes Bin **Malik**'tir. Er-Rabi', Enes'in evladından değildir.

Babasından başka kimselere nisbet edilenler. El-Mikdad İbnu'l-Esved gibi. Burada el-Mikdad, el-Esvedu'z-Zuhri'ye nisbet edilmiştir; çünkü el-Mikdad onun evladlığıdır. Asıl nisbeti el-Mikdad İbn 'Amr'dır.

Anasına nisbet edilenler. İbn Uleyye gibi. İsmi İsmâ'il İbn İbrahim İbn Miksem olup sikattandır. Uleyye, anasının ismidir ve bu isimle şöhret kazanmıştır. Ancak kendisi İbn Uleyye denilmekten hoşlanmazdı. Bu sebeple **eş-Şafi'i**, ondan **rivâyet**lerinde "bize, İbn 'Uleyye denilen İsmail haber verdi" derdi.

İlk anda hatıra gelen ismin dışında bir şeye nisbet edilenler. Mesela el-Hazza bunlardandır. Hazza ayakkabıcı manasına gelir. İsmi Halid olan bu şahsın Hazza'ya nisbet edilmesiyle; onun ayakkabı sanatına veya satıcılığına mensup olduğu anlaşılır; halbuki böyle değildir. Sadece onlarla düşüp kalktığı için onlara nisbet edilmiştir. Süleyman et-Teymi de böyledir. Aslında Benu Teym'den değildir; fakat onların arasına girmiş ve yerleşmiş olduğu için onlara nisbet edilmiştir. Keza ceddine nisbet edilerek ismi ismine ve babasının ismi mezkur ceddin ismine uygun olan kimselerle karışmasından emin olunamayan kimseler de bu kabildendir.

Kendi ismiyle babasının ve ceddinin ismi müttelik olanlar. El-Hasan İbnu '1-Hasan İbnu'l-Hasan İbn Ali İbn Ebi Talib gibi. Bunun bazan daha çok uzağı da görülür. Bu kısım müselselin bir bölümüdür. Bazan da râvinin ismiyle babasının

ismi, ced ve babasının ismiyle ittifak eder. **Ebu'l Yemen el-Kindi** gibi. Bu şahsın ismi Zeyd İbnu'l-Hasan İbn Zeyd İbni'l-Hasan'dır.

Kendi ismiyle şeyhinin ve şeyhinin şeyhinin, bazan daha gerilerdeki şeyhlerin isimleri müttelik olanlar, İmran an İmran isnadında olduğu gibi,

Birincisi el-Kasir sıfatıyla maruftur.

İkincisi Ebu `r-Reca el-Utaridi,

Üçüncüsü ise sahibi İbn Husayn'dır. Keza Süleyman an Süleyman an Süleyman isnadı da böyledir.

Birincisi Süleyman İbn Ahmed İbn Eyyüb **et-Taberani**,

İkincisi Süleyman İbn Ahmed el-Vasiti,

Üçüncüsü de İbni Bint Şurahbil ismiyle maruf Süleyman İbn Abdirrahman ed-Dimeşki'dir. Bazan râvi de babası ve cediti ile ceditinin babası arasındaki ittifak, râvi ile şeyhi arasında beraberce vaki olur. Mesela Ebu'l-Ala el-Hemedani el-Attar'ın Ebu Ali el-İsbahani el-Haddad'tan **rivâyeti** meşhur olup bu kabildendir. Her ikisinin ismi de el-Hasan İbn Ahmed İbni'l-Hasan İbn Ahmed'tir. Ve bu isimde ittifak etmişler, fakat künyede, belde ve sanata nisbette birbirlerinden ayrılmışlardır. **Ebu Musa el-Medini**, bu konuda mufassal bir cüz tasnif etmiştir.

Şeyhin ismiyle, kendisinden **rivâyet** eden râvinin ismi rnülfriik olanlar. Bu kısmın kendine has bir güzelliği vardır. İbnu's-**Salâh** bu konuya temas etmemiştir. Faydası, isnad da tekrar veya inkilab bulunduğunu zanneden kimselerden şüphenin kaldırılmasıdır. Misali **el-Buhârî** 'nin **Müslim**'den v **Müslim**'in **el-Buhârî**'den **rivâyetidir**. Aslında bu **rivâyette** **el-Buhârî**'nin şeyhi olan **Müslim**, **Müslim** İbn İbrahim el-Firadisi el-Basri'dir. **El-Buhârî**'den **rivâyet** eden **Müslim** ise, Sahih sahibi **Müslim** İbnu'l-Haccac el-Kuşayri'dir. Bunun aynısı Abd İbn Humeyd hakkında da vaki olmuştur. `Abd, Muslim İbn İbrahim'den, **Müslim** İbnu'l-Haccac'da Sahih'inde Abd'ten bu terceme ile bir hadis **rivâyet** etmişti.

Kezn Yahya İbn Ebi Kesir'in Hişam'dan, Hişam'ın da ondan **rivâyeti** bu kabildendir. Ancak, Yahya'nın şeyhi olan Hişam. Hişam İbn Urve olup onun akranlarından. Yahya'dan **rivâyet** eden Hişam ise, Hişam İbn Abdillâh ed Desteva `idir.

El-Hakem İbn Uteybe, **İbn Ebi Leyla**'dan, **İbn Ebi Leyla** da el-Hakem'den **rivâyet** etmiştir. Şeyhi Abdurrahman **İbn Ebi Leyla**, talebesi ise, Muhammed İbn Abdirrahman İbn Ebi Leyla'dır. Bunun gibi misaller daha pek çoktur.

Hadis ilminde bilinmesi gerekli mühim konulardan biri de mücerred isimlerdir, İmamlardan bir gurup, bu konu ile ilgili çeşitli kitaplar telif etmişlerdir. **İbn Sa'd**'ın Tabakat'ında, İbn Ebi Hayseme ve **El-Buhârî**'nin Tarih'lerinde ve **İbn Ebi Hatim**'in el-**Cerh** ve't-**ta'dil**'inde olduğu gibi **bazıları** hiç bir kayda tabi olmaksızın râvi isimlerini toplamaya çalışmışlar; el-İcli, **İbn Hibban** ve İbn Şahin gibi bazı imamlar yalnız sıkatı toplamakla iktifa etmişler; **İbn Adiy İbn Hibban** gibi

bazıları da yalnız mecruhları bir araya getirmişlerdir. Bazı imamlar ise, belirli bir kitabın ricalini toplamayı gaye edinmişler; mesela Ebu Nasr el-Kelabazi, **el-Buhârî**'nin ricalini, Ebubekr İbn Mencüye, **Müslim**'in, el-Fazl İbn Tahhir, hem **el-Buhârî** hem de **Müslim**'in ricalini beraberce, Ebu Ali el-Ceyyani, **Ebu Dâvud**'un ve **et-Tirmizi**'nin, Mağrib imamlarından bir gurup **en-Nesai**'nin, Abdu'l-Gani el-Makdisi, Kitabu'l-Kemal adıyla Sahihan, **Ebu Dâvud**, **et-Tirmizi**, **en-Nesai** ve **İbn Mace**'den ibaret olan Kutubi Sitte ricalini toplamışlardır. El-Mizzi, Kitabu'l-Kemal'i tehzib ederek Tehzibu'l-Kemal ismini vermiştir. Biz de bu kitabı telhis ile ona bir çok şey ilave ettik ve Tehzibu't-Tehzib adını verdik. Bu kitap ihtiva ettiği ilavçlerle birlikte aslın üçte biri kadardır.

Hadis ilminin bilinmesi gerekli mühim konularından bir diğeri müfred isimlerdir. Hafız Ebubekr Ahmed İbn Harun el-Berdici, konu ile ilgili bir kitap tasnif etmiş; ancak bu kitapta zikrettiği bazı isimler, diğer bazı müelliflerin itirazlarına uğramıştır. Bu isimlerden biri Suğdi İbn Sinan olup zayıf râvilerdendir. Okunuşu sad harfinin zammıyledir; bazan sin harfiyle değiştiği de olur. Bundan sonraki harfler harekesi sakın ayn, dal ve nisbet ya'sı gibi bir ya'dır. İsim, neseb lafzıyla alem ismi olup müfred değildir. Nitekim **İbn Ebi Hatim** Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dil'inde Suğdi el-Kufi'yi ve Yahya İbn Ma'in'in onu tevsikini zikretmiş, aynı zamanda, bununla daha önceki ismi ayırdederek öbürünün zayıf olduğunu belirtmiştir.

El-Ukayli ise, Tarih'inde Katade'den **rivâyet** eden Suğdi İbn Abdillâh'ı zikretmiş ve hadisnin gayri mahfuz olduğunu söylemiştir. Zannıma göre bu şahıs, **İbn Ebi Hatim**'in zikrettiği şahıstır. **El-Ukayli**'nin onu Du'afa'dan addetmesi, ondan naklettiği bir hadis dolayısıyledir; fakat asıl afet bu şahıstan değil, belki ondan **rivâyet** eden Anbese İbn Abdirrahman yönünden gelmektedir.

Ca'fer vezniyle gelen Sender ismi de, müfred isimler cümlesindedir. Sender, Zinba el-Cuzami'nin mevlası olup Peygamberle sohbeti ve ondan **rivâyeti** vardır. Ebu Abdillâh olarak künyelendiği meşhurdur. Sender ismi, müfred isimlerdendir ve bildiğimize göre ondan başkası bununla isimlendirilmemiştir. Bununla beraber, İbni Mende'nin Ma'rifetu's-Sahabe adlı kitabı üzerine yazdığı zeylde Ebu Musa, SenderEbu'l-Esved ismiyle ondan bir de hadis zikretmiştir. Ancak Ebu Musa'nın bu görüşüne itiraz edilerek bu Sender'in, **İbn Mende**'nin zikrettiği Sender olduğu ve mezkur hadisi de, Muhammed İbnu'r-Rabi el-Cizi'nin Mısır'a gelen sahabilerin tarihinden bahsederken Zinba'nın mevlası Sender'in tercemesinde **rivâyet** ettiği söylenmiştir. Biz de bu hususu sahabeyle ilgili kitabımızda beyan etmiş bulunuyoruz.

Hadis ilminde bilinmesi gerekli konulardan diğer **bazıları** da, isimlerde olduğu gibi, mücerred ve müfred künyeler; bir afet veya meslek sebebiyle olan ve bazan isim, bazan da künye lafızyla gelen lakablar; müteahhırına nisbetle mütekaddimunda daha çok görülen kabilelere mütekaddimuna nisbetle müteahhırunda daha çok görülen ve belde, karye, mahalle veya komşuluk

tabirlerinden daha umumi olan vatana, terzilik gibi sanat ve bezzaz gibi meslek kollarına nisbet edilmek suretiyle ortaya çıkan neseblerdir. Bazan neseblerde, isimlerde olduğu gibi hat yönünden ittifak, fakat nutk veya telaffuz yönünden ihtilaf görüldüğü gibi, bazan da bir nesebin, lakab olarak ortaya çıktığı görülür. Mesela Halid İbn Mahlad el-Katvani bunlardandır. Bu şahıs, aslında Kufe'li olup, Katvani tabiri, kendisinin de hoş karşılamadığı lakabıdır.

Keza bu lakabların ve batini zahirinin hilafına olan neseblerin sebeplerini; yüksek dereceden olan, yani köle azad eden ve efendi manasında kullanılan mevla (cem-i: mevali) ile aşağı mertebeden olan, azadlı, yahut anlaşmalı, yahutta birisi eliyle İslam'a giren ve köle manasında kullanılan mevaliyi bilmek de, hadis ilminde gerekli görülen hususlardandır.

Ali İbnu'l-Medeni gibi bazı kudemanın, hakkında kitap tasnif ettikleri ihve ve Ahavat (erkek ve kız kardeşler) meselesi ile hadis [rivâyet](#) ve semainda şeyh ve talibin adabı da aynı derecede mühim konulardandır. Bu **ikinci**isinde gerek şeyh ve gerekse talib, niyetlerin düzeltilmesinde, dünyevi gayelerden arınmada ve ahlakın güzelleştirilmesinde de birbirinden ayrılmazlar; yani bunlar, her ikisi için de müşterek olan adabdandır. Fakat kendisine ihtiyaç hasıl olduğunda şeyhin talibe hadis [rivâyet](#) etmesi de, şeyhe ait adabtan sayılır. Şu var ki şeyh, yaşadığı şehirde kendisinden daha üstün bir başka şeyh varsa [rivâyet](#)ten sakınır ve talibe o şeyhi tavsiye eder. Talibin fasid bir niyeti bulunsa bile hadis [rivâyet](#)ini terketmez.

Keza şeyhin [rivâyet](#) sırasında temiz olması, mecliste vakar ile oturması, ayakta aceleyle ve muztar kalmadıkça yolda [rivâyet](#) etmemesi, hastalık veya ihtiyarlık dolayısıyla [rivâyet](#)inde hata yapmaktan, yahut unutkanlıktan korktuğu zamanlarda [rivâyeti](#) terketmesi, imla için meclis topladığında uyanık müstemli seçmesi de şeyhe taalluk eden adabdandır.

Talibe taalluk eden adab ise, onun, şeyhi tazim ve tebcil etmesi, onu sıkacak veya rahatsız edecek sual veya hareketlerde bulunmaması, şeyhten işittiği hadisler için başkalarını irşad etmesi, haya veya büyüklenme sebebiyle hadis sema'ını terketmemesi, işittiği hadisi tam olarak yazması, takyid ve **zabt**a itina göstermesi, hıfzettiği hadisin zihninde iyice yerleşmesi için onu müzakere etmesidir.

Hadis ilminde mühim sayılan diğer bir konu, hadis tahammül ve edasının başlangıç itibariyle muteber sayıldığı yaş haddidir. Sahih olan görüşe göre, sema yolu ile tahammülde temyiz, yani çocukta ayırt etme kabiliyyetinin oluşuna itibar edilir.

Muhaddisler arasında cari olan adete göre, çocukları beraberlerinde hadis meclislerine götürürler ve "falan mecliste hazır bulundu" diye yazarlardı. Ancak çocukların, bu şekilde, meclislere devam ederek işittikleri hadisleri [rivâyet](#) edebilmeleri için musmi olan şeyhin bir icazeti bulunması gerekir. Hadis talebinde muteber yaşın en doğrusu, çocuğun bu iş için ehil olduğu yaştır.

Kafir olan kimsenin hadis tahammülü de, İslam'a girdikten sonra **rivâyet** etmesi halinde caizdir, Keza fasık olan bir kimse de, kafire nisbetle evla olarak, tövbe ettikten ve **adaleti** sabit olduktan sonra **rivâyeti** caiz olur.

Eda veya **rivâyet** ise, daha önce de zikredildiği gibi, muayyen bir zamanla değil fakat buna ihtiyaç ve ehil bulunmakla mukayyed olup, şahıslara göre değişir. İbn Hallad, elli yaşına gelmiş bir kimsenin hadis **rivâyetine** tam ehil olduğu, bununla beraber kırk yaşında da **rivâyete** başlasa bunun inkar edilmeyeceğini söylemişse de, **Malik** gibi bazı kimselerin, kırk yaşından önce **rivâyet** ettikleri ileri sürülerek İbn Hallad'a itiraz edilmiştir.

Hadis ilminde diğer mühim bir konu da, hadis kitabetinin sıfatı olup, hadisi açık bir hat ile yazmak, muğlak olan kelimeleri harekelemek, yahut harfleri noktalamak, satır için de yazılması unutulmuş bir kelimeyi, satırın devamı varsa sağ kenara, yoksa sol kenara yazmaktan ibarettir.

Keza, musmi olan şeyhle, yahut güvenilir bir başka kimseyle, yahutta kısım kısım olmak üzere kendi kendine hadisi mukabele etmekten ibaret olan arzın sıfatı;

Yazı yazmak, konuşmak ve uyuklamak gibi şeyhi dinlemeye mani olan hallere düşmemekten ibaret bulunan sema'ın sıfatı;

Yine bunlarla birlikte, **rivâyetin**, hadisi işittiği kendi nüshasından, yahut bu asıl nüsha ile mukabele edilmiş bir başka nüshadan yapılması, bu mümkün olmadığı takdirde her hangi bir nüshadan, fakat ziyade ve noksanlıklar dolayısıyla vaki olacak nüsha ihtilafları için şeyhten mutlaka icazet alarak yapılmasından ibaret olan isma veya tahdisin sıfatı;

Önce kendi beldesindeki şeyhlerin hadislerini toplayıp bunları tamamladıktan sonra, yanında olmayan hadisleri toplamak için seyahata çıkmak ve dolaştığı şeyhleri çoğaltmaktan ziyade, şeyhlerden topladığı hadisleri çoğaltmaya itina göstermekten ibaret olan rihletin sıfatı;

Topladığı hadisleri, ya her sahabinin müsnedi olarak İslam'a giriş sıralarına göre, veya kullanım bakımından daha kolay olan alfabetik sıraya göre tertip, yahutta fıkhi veya diğer bablara göre ve her babda, o babın isbat ve nefiy yönünden hükümüne delalet eden hadisleri tasnif etmekten; veya bu tasnifi, hadislerin metin ve isnadlarını zikredip râvilerinin ihtilaf ettikleri noktaları göstermek suretiyle illetlerine göre yapmaktan; yahutta hadisleri, bakıyyesine delalet etmek üzere bir taraflarını zikredip ya bütün isnadlarını, yahutta belirli bir kitaba bağlı kalarak yalnız o kitapta zikredilen isnadları biraraya getirip atraflar halinde toplamaktan ibaret olan tasnifin sıfatı, hadis ilminde bilinmesi gereken mühim konulardandır.

Nihayet, hadisin sebebi vürudunu da bu konular arasında zikretmek lazımdır. **El-Kadı Ebu Ya'la İbn Ferra'nın** şeyhlerinden Ebu Hafs el-Ukberi, sebab-i vürüdla ilgili bir kitap tasnif etmiş, şeyh Takiyyud-Din **ibn Dakiki'l-İd'de**, her halde biraz

nce ismi geçen el-Ukberi'nin tasnifini görmemiş olacak ki, bazı muasirlarının bu konu ile ilgili haberleri toplamaya baŐladıklarını zikretmiştir.

Hadis uleması, kitabımızın "**Sonuç**" kısmında zikrettiğimiz çeşitli konularla ilgili olarak bir çok kitap tasnif etmişlerdir. Ancak biz, bu kısımda konuların mücerred tariflerini vermekle iktifa edip misal vermek lüzumunu hissetmedik. Bu itibarla, her bir konunun aslına vakıf olmak için daha mufassal kitaplara müracaat etmek gerekir.

Muvaffakiyyet ve hidayet yalnız Allah'tandır. O'ndan başka İlah yoktur. Yalnız O'na dayanır, O'na güveniriz.